

**Харківський національний аграрний університет
імені В.В.Докучаєва**

УДК 631.15:635.21

На правах рукопису

МЕХ ЛАРИСА МИХАЙЛІВНА

**ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ І
ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ КАРТОПЛІ**

08.07.02. – “Економіка сільського господарства і АПК”

Дисертація на здобуття
наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник
кандидат економічних наук,
професор
Горкавий Володимир Кузьмич

Харків - 2004

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ РИНКУ КАРТОПЛІ	11
1.1. Економічна суть категорій “ринок” та “економічний механізм” ..	11
1.2. Історико-економічні особливості розвитку картоплярства та роль картоплі в формуванні продовольчої безпеки держави	31
1.3. Методологічні основи маркетингового дослідження та аналізу кон'юнктури ринку картоплі	41
1.4. Методологія вивчення і прогнозування попиту та пропозиції на ринку картоплі	51
Висновки по I розділу.....	67
РОЗДІЛ II. СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ КАРТОПЛІ.....	71
2.1. Сучасний стан, проблеми та тенденції ринку картоплі в Україні .	71
2.2. Економічна кон'юнктура і тенденції розвитку ринку	87
картоплі в Чернігівській області.....	87
2.3. Економічна ефективність виробництва картоплі в різних типах господарських формувань	105
Висновки по II розділу	125
РОЗДІЛ III. ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ КАРТОПЛІ.....	129
3.1. Основні напрями підвищення конкурентоспроможності галузі картоплярства	129
3.2. Перспективи інтенсифікації виробництва екологічно чистої картоплі	147
3.3. Оптимізація параметрів галузевої структури в господарствах по виробництву картоплі.....	165
3.4. Організаційно-економічні аспекти формування ринку картоплі та перспективи його розвитку	176
Висновки по III розділу	193
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ.....	225

ВСТУП

Актуальність теми. Перехід національної економіки до регульованої ринкової економіки супроводжується цілою низкою радикальних змін у функціонуванні господарського механізму.

Картопля – найпродуктивніша сільськогосподарська культура помірної зони. У продовольчому балансі вона займає друге місце, тому її в народі називають другим хлібом. Чернігівська область споконвіків була зоною картоплярства завдяки порівняно сприятливим ґрунтовокліматичним і фітосанітарним умовам. Для Чернігівської області картопля - це її економіка. В 1990 році на її долю припадало близько 10 % валового виробництва картоплі. Сьогодні ці параметри втрачені, галузь картоплярства має чітко виражену тенденцію екстенсифікації. За таких умов необхідно дослідити причини розвалу спеціалізованого виробництва картоплі і картоплепродуктів, деконцентрації посівів, розпорошення ресурсів, зниження продуктивності праці в галузі тощо, визначити економічний механізм формування ринку картоплі.

Аналіз сучасного стану рівня розвитку картоплярства свідчить, що без оволодіння новими методами господарювання, налагодження ефективного економічного механізму функціонування ринку картоплі неможливо подолати кризовий стан в цій галузі.

Стан вивчення проблеми. Проблеми розробки дієвих механізмів регулювання економіки, формування повноцінного ринкового середовища, ефективного функціонування ринку агропромислової продукції є актуальними для всіх країн з перехідною економікою і вже досить довгий час розробляються українськими і зарубіжними вченими: В.Я.Амбросовим, О.Ю.Амосовим, І.І.Лукіновим, П.П.Борщевським, В.І.Бойком, П.І.Гайдучьким, В.П. Мартьяновим, О.М.Онищенком, Б.Й.Пасхавером, П.Т.Саблуком, М.Ф.Соловйовим, В.Д.Савченком, С.В.Мочерним, В.Й.Шияном, Л.М.Худолій, Ю.С.Коваленком та ін. Вивченню і узагальненню

питань організації і розвитку ринку картоплі присвячені наукові праці О.М.Шпичака, Ю.Б.Білана, В.В.Коночуненка, В.С.Куценка, О.В.Сидорчука, О.Цимбалюка та ін. Проте, прикладний аспект формування ринку картоплі, а особливо створення ефективних механізмів його функціонування в умовах становлення ринкових відносин виявився недостатньо розробленим. Система функціонування ринку картоплі досі не відрегульована, потребує більш глибоко вивчення і розробки, недостатньо викладені точки зору про місце держави в регулюванні ринку картоплі та створенні необхідних умов для ефективного функціонування, недостатньо відпрацьований взаємозв'язок виробників картоплі і переробних підприємств, що призвело до появи значної кількості посередників – комерційних структур.

В цих умовах особливої актуальності набувають методологічні обґрунтування і практичні застосування економічних важелів формування ринку картоплі, виявлення закономірностей і тенденцій розвитку картоплепродуктового підкомплексу в Україні і Чернігівській області, опрацювання пропозицій щодо перспектив та напрямів ефективного функціонування ринку картоплі. Актуальність розв'язання питань теоретичного і практичного значення зумовила вибір теми дослідження, його мету, завдання і структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою тематики науково-дослідних робіт Харківського національного аграрного університету ім. В.В.Докучаєва, зокрема у відповідності до наукової тематики кафедри статистики і економічного аналізу: “Розробити пропозиції по удосконаленню методики аналізу виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств і заходи підвищення ефективності їх використання в умовах аграрної реформи” згідно з Державною науково-технічною програмою “Ринкова трансформація аграрної сфери економіки” (№ ДР 0198U007200). На різних етапах виконання окремі розділи роботи були складовою теми наукового дослідження кафедри управління в АПК “Визначення стану та шляхів удосконалення

функціонування господарського механізму, поліпшення підготовки фахівців агропромислового комплексу з метою підвищення ефективності операційних систем підприємств” (№ ДР 0102U001837).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є розробка економічного механізму формування і функціонування ринку картоплі, який би забезпечив динамічний розвиток галузі картоплярства і суміжних з нею галузей в умовах реструктуризації економіки та реформування картоплепродуктового підкомплексу України на основі раціонального поєднання механізмів ринкового і державного регулювання.

У відповідності з поставленою метою визначені та вирішені такі **задачі:**

- вивчити і уточнити економічний зміст категорій “ринок” та “економічний механізм”;
- узагальнити теоретичні та практичні підходи щодо формування економічного механізму АПК та агропродовольчих ринків;
- визначити роль і значення ринку картоплі у формуванні продовольчої безпеки України;
- розробити і обґрунтувати логістичну схему маркетингового дослідження та прогнозування ринку картоплі;
- дослідити сучасний стан виробництва картоплі, оцінити економічну кон’юнктуру і тенденції розвитку ринку картоплі;
- проаналізувати економічну ефективність виробництва картоплі в різних типах господарських формувань;
- визначити основні напрямки підвищення конкурентоспроможності галузі картоплярства та розвитку інфраструктури ринку картоплі;
- сформулювати задачу, вибрати і обґрунтувати критерій оптимальності, розробити економіко-математичну модель оптимізації галузевої структури в господарствах по виробництву картоплі;
- обґрунтувати складові економічного механізму формування ринку картоплі;

- здійснити прогноз розвитку ринку картоплі на перспективу.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та практичних питань економічного механізму формування і функціонування ринку картоплі, система відносин у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання картоплі і продуктів її переробки. *Об'єктом дослідження* є ринок сільськогосподарської продукції як система економічних відносин сільськогосподарських товаровиробників всіх форм власності і споживачів з приводу купівлі-продажу товару.

Детальні дослідження макро- та мікроекономічного спрямування проводились на базі ринку картоплі в цілому по Україні, та в розрізі регіонів, сільськогосподарських підприємств, особистих селянських господарств. Поглиблені дослідження здійснені на матеріалах статистичної звітності, бухгалтерського та оперативного обліку сільськогосподарських підприємств Менського району Чернігівської області.

Інформаційною базою дослідження є дані Міністерства аграрної політики України, Державного комітету статистики України і його органів на місцях про розвиток сільського господарства та картоплепродуктового підкомплексу, річні звіти та документи управлінського та фінансового обліку сільськогосподарських підприємств, наукові розробки вітчизняних та закордонних вчених, матеріали наукових конференцій, семінарів, симпозіумів, наукові публікації, матеріали преси та особистих спостережень автора.

Методологія та методика дослідження. В основу методологічної бази дослідження покладено діалектичний метод пізнання і системний підхід. Діалектичний метод пізнання дозволив автору прослідкувати розвиток такого явища як ринок картоплі в Україні на протязі останніх десятиріч і спрогнозувати тенденцію його розвитку на перспективу; відслідити процес реформування методів управління цим ринком, який символізував не просто еволюційний перехід від методів централізованого адміністративного управління до суто ринкових, а кардинальну ломку в економічних відносинах

ринкових суб'єктів. Системний підхід дав можливість при поєднанні механізмів ринкового саморегулювання і заходів державного регулювання опрацювати механізми функціонування ринку картоплі на перспективу. Концепція авторського дослідження, прогнозування ринку і розробки стратегії управління ринками базувалась на маркетингових засадах. Достовірність отриманих результатів, висновків і пропозицій підтверджується розрахунками, застосуванням значного фактичного матеріалу.

Теоретичною основою для авторських розробок послужили фундаментальні положення сучасної економічної теорії, методичні підходи вітчизняних і зарубіжних учених різних часів, наукових шкіл і напрямів з проблем ринкової економіки, механізмів прогнозування і регулювання ринків. В процесі виконання роботи були застосовані різноманітні наукові методи дослідження: балансовий, кореляційно-регресійний, статистичних групувань, індексів, розрахунково-конструктивний, графічний, економіко-математичні прийоми з використанням ПЕОМ та пакетів прикладних програм; широко використовувався ситуаційний, поведінковий, функціональний та інституційний аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі комплексно досліджені економічні проблеми формування і функціонування регіонального ринку картоплі за схемою: виробництво – реалізація – споживання. Основу наукової новизни результатів дослідження складають такі положення:

- дано авторське визначення сутності ринку картоплі, адекватне предмету дисертаційного дослідження; його місця і ролі в системі АПК та формуванні продовольчої безпеки держави;
- набули подальшого розвитку теоретичні та практичні підходи щодо формування економічного механізму АПК та агропродовольчих ринків;
- вперше розроблена логістична схема маркетингового дослідження і прогнозування ринку картоплі;

- вперше на регіональному рівні комплексно вивчено кон'юнктуру ринку картоплі, встановлено особливості функціонування регіонального ринку картоплі;
- подальшого розвитку дістали напрями підвищення конкурентоспроможності галузі картоплярства, в системі яких найбільш важливими є переведення галузі картоплярства на енерго-, ресурсозберігаючу і екологічно чисту технологію та раціональні рівні концентрації та спеціалізації галузі, які в ринкових умовах не втрачають своєї значимості; напрями розвитку інфраструктури ринку картоплі;
- сформульовано задачу, вибрано і обґрунтовано критерій оптимальності, розроблено економіко-математичну модель оптимізації галузевої структури в господарствах по виробництву картоплі;
- вперше визначено та обґрунтовано складові економічного механізму формування та функціонування ринку картоплі;
- визначені перспективні параметри виробництва картоплі в регіоні, що забезпечать внутрішні потреби та створення експортних ресурсів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані в дисертації організаційно-економічні заходи щодо розвитку галузі картоплярства спрямовані на удосконалення організації та підвищення ефективності виробництва продукції та формування ринку картоплі. Отримані результати дослідження можуть бути використані в практичній діяльності підприємств і організацій, на рівні обласної державної адміністрації при формуванні та прогнозуванні міжгалузевих взаємовідносин суб'єктів ринку картоплі, як в Чернігівській області, так і в інших областях України. Результати досліджень заслухані та схвалені головними спеціалістами Менського районного управління сільського господарства і продовольства Чернігівської області; рекомендації викладені в роботі, використовуються в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств.

Впровадження результатів дослідження у виробництво сприятиме більш ефективному використанню природноекономічного потенціалу регіону, прискоренню формуванню ринку картоплі та удосконаленню економічного регулювання ринку картоплі.

Результати досліджень використовуються при викладанні економічних дисциплін (“Основи економічної теорії”, “Маркетинг”, “Статистика”, “Статистика ринку товарів і послуг”), при виконанні курсових, дипломних і магістерських робіт у Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г.Шевченка (довідка від 30.08.2004 р.) та Чернігівській філії Європейського університету фінансів, інформаційних технологій, менеджменту і бізнесу (довідка від 03.09.2004 р.).

Особистий внесок здобувача полягає в розробці теоретико-методологічних та практичних аспектів формування та функціонування ринку картоплі в Україні, реалізація яких сприятиме підвищенню ефективності галузі картоплярства в нових ринкових умовах. Одержані результати дослідження з теми дисертаційної роботи, огляд наукової літератури, підбір інформації та методів її обробки, статистична обробка та аналіз економічних матеріалів, висновки і пропозиції підготовлені і є наслідком особистої роботи автора. Наукові публікації по темі дослідження виконано одноосібно.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Результати досліджень, висновки та пропозиції, які містяться в дисертації, доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Харківського національного аграрного університету (м. Харків, 1999-2004 рр.). Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися автором і одержали позитивну оцінку на міжнародних науково-практичних конференціях: “Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання” (м. Харків, ХДТУСГ, 2001 р.); “Аграрна освіта і наука на початку третього тисячоліття” (м. Львів, ЛДАУ, 2001 р.); “Механізм господарювання і економічна динаміка в АПК”

(м. Харків, ХДАУ ім. В.В.Докучаєва, 2001 р.); “Сталість, екологізація і ефективність сільськогосподарського виробництва в умовах аграрної реформи”(м. Харків, ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, 2002 р.); “Ринкова трансформація економіки АПК” (м. Харків, ХДТУСГ, 2002 р.); “Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи” (м. Харків, ХДТУСГ, 2003 р.); “Наука і освіта ‘2004” (м. Дніпропетровськ, 2004 р.); “Сталий розвиток аграрного сектора економіки” (м. Харків, ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, 2004 р.); “Глобальні та національні проблеми в аграрній економіці України” (м. Луганськ, ЛНАУ, 2004 р.); “Ринкові трансформації та розвиток продуктивних сил аграрного сектора” (м. Харків, ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, 2004 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених – аграрників “Економіка, менеджмент, освіта в системі реформування агропромислового комплексу” (м. Харків, ХДАУ, 2000 р.); I Всеукраїнській конференції студентів і аспірантів “Сучасні технології ведення бізнесу в Україні” (м. Київ, НТУ “КПІ”, 2002 р.); Всеукраїнській науковій конференції студентів, магістрів та аспірантів “Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи” (м. Харків, ХДТУСГ, 2003 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи та результати досліджень опубліковані у 12 наукових роботах, загальним обсягом 2,6 друкованих аркушів, серед них: 6 - статті у фахових виданнях, 2 – публікації у колективних монографіях, 4 – у матеріалах конференцій.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація викладена на 225 сторінках комп’ютерного тексту, в тому числі основний текст дисертації – 199сторінок. Містить 36 таблиць, 30 рисунків, 48 додатків на 53 сторінках, документи про впровадження результатів дослідження. Список використаних джерел включає 261 найменування на 23 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ РИНКУ КАРТОПЛІ

1.1. Економічна суть категорій “ринок” та “економічний механізм”

Економічну систему, що існує в промислово розвинутих країнах називають ринковою. Але ринкова економіка виникла кілька століть тому, пройшла кілька етапів свого розвитку, зазнавши суттєвих якісно-кількісних змін, що не могло не позначитися на її визначенні за останні два століття.

За теорією А. Сміта, ринкова економіка – це лад, який заснований на приватній власності і в якому відбувається вільна гра ринкових сил (принцип *laissez-faire*). Критикуючи погляди Ф. Хаєка про необхідність підпорядкування економіки дії “невидимої руки” А. Сміта, Б. Селігмен писав: “Для того щоб це здійснити, ми повинні були б перекреслити історію півтора століть останніх років і відтворити світ незалежних господарських одиниць без монополій і без великих утворень капіталу” [131, с.200]. А Дж. Гелбрейт з цього приводу висловився так: “Ті, хто говорить про повернення до вільних часів А. Сміта, - це люди з психічними відхиленнями клінічного характеру” [13, с.159].

Сьогодні поняття “ринкова економіка” може використовуватися для позначення різних економічних систем, що відрізняються співвідношенням стихійності розвитку та плановірності своєї організації – від переважно стихійної економіки первісного нагромадження капіталу до значною мірою регульованої економіки західних країн.

Невід’ємним компонентом, складовою частиною ринкової економіки є ринок. Аналіз світової і вітчизняної думки свідчить про багатоаспектність цього поняття. Першу спробу дати наукове визначення категорії “ринок” зробив французький економіст О. Курно: ринок – це будь-який район, на якому взаємовідносини покупців і продавців вільні, тому ціни на одні і ті самі товари мають тенденцію легко вирівнюватися [131]. Тобто він описує

ринок як умовний простір. Аналогічно описують ринок Є. Бевентер і Й. фон Хампе: “подумки уявлюване місце, де ... шляхом порівняння цін на блага і обсяги їх пропозиції приводиться у відповідність платоспроможність і готовність до поставок” [102] та Ю.Є. Власьєвич у підручнику “Економіка” під редакцією А.С. Булатова: “ринок – це сфера обміну всередині країни і між країнами, що зв’язує між собою виробників і споживачів продукції” [241, с.57]. Але тут не вказується як, в який спосіб, здійснюється цей зв’язок. Англійський економіст А.Маршал відмічає, що чим досконаліший ринок, тим сильнішою є тенденція до того, щоб у всіх його пунктах в один і той самий час платили за одну й ту саму річ однакову ціну.

Внаслідок збільшення кількості осіб і угод росте кількість купців та ринків. “В розвинутому суспільстві ринок – це не обов’язково якесь фізичне місце, де зустрічаються і здійснюють угоди покупці і продавці, - пише Ф.Котлер. – За наявності сучасних засобів зв’язку і транспорту купець може ввечері дати рекламу товару по телебаченню, зібрати сотні замовлень по телефону і вже на наступний день розіслати товари поштою, не вступаючи в фізичний контакт з покупцями” [91, с.17].

У визначеннях деяких економістів ринком називається група людей. Так, В. Джевонс розглядає ринок як групу людей, що вступають у ділові відносини і укладають великі угоди з приводу будь-якого товару. Американський маркетолог Ф. Котлер теж акцентує свою увагу на учасниках ринкового процесу: “ринок – це сукупність існуючих і потенційних покупців товарів” [91, с.16]. Але, на наш погляд, в цьому визначенні випала з поля зору друга складова ринку – продавець і відсутня основа ринкового процесу – товарна маса та її грошовий еквівалент. Зміст ринку тут зводиться лише до сфери обміну, і не охоплює відносин виробництва. З появою товару робоча сила, ринок набуває загального характеру, він усе більшою мірою проникає у саме виробництво – купівля не лише засобів виробництва, а й праці стає невід’ємною умовою виробництва.

Д. Шеферд та Д. Фатрелл відмічають, що ринок це не місце чи центр торгівлі, ні площа або торгова сфера, а це група людей, група покупців і продавців, які мають певні пристосування для торгівлі. Вони можуть збиратись як в одній точці чи ринковій зоні, так і бути розпорошеними на великій території. Важливим фактором, який визначає ринок, є якість спілкування між ними. Але який зміст американські економісти вкладають у термін “якість спілкування”? Якщо під якістю спілкування розуміти взаємовідносини між суб’єктами ринку, то ринок – це “певна сукупність економічних відносин між домашніми господарствами, різними типами фірм та організацій (насамперед крупними компаніями) і державою (у т.ч. наднаціональними органами) з купівлі товарів і послуг у сфері обігу та механізм забезпечення цього процесу відповідно до законів товарного виробництва і грошового обігу” [131, с. 137]. До цієї групи визначень (ринок – відносини) слід віднести визначення, сформульоване С. Фішером: “ринок являє собою пакет угод, за допомогою яких продавці та покупці товарів і послуг вступають в контакт з приводу купівлі-продажу даних товарів і послуг” [228]. А П. Хейне відмічає, що ринок – це набір взаємозв’язків, або процес конкурентних торгів [232].

Можна виділити ще одне розуміння ринку – як форми організації і функціонування економічних зв’язків господарюючих суб’єктів, що групуються на принципах вільної купівлі – продажу, тобто форми об’єктивного і саморегульованого функціонування товарного виробництва [74], форми функціонування економіки [180].

В. Рибалкін розглядає ринок як економічний інститут власності [184], який “являє собою внутрішню організацію товарно-грошових відносин, а останні – це відносини привласнення, власності, оскільки до ринку слід підходити як до форми організації, тобто до механізму функціонування відносин відчуження-привласнення, механізму реалізації власності”.

Часто ринок розглядають як механізм, що сприяє формуванню певних відносин між покупцем і продавцем. Майже ідентичні визначення ринку в

працях П.А. Самюелсона, В.Д. Нордгауса, К. Макконела, П. Єщенка. В П.А. Самюелсона, В.Д. Нордгауса: “ринок – це механізм через який покупці і продавці взаємодіють, щоб визначити ціну та кількість товару” [194, с.75], а в К. Макконела ринок – це просто механізм або пристосування, що здійснює контакт між покупцями, або пред’явниками попиту, і продавцями, або постачальниками товару чи послуг [103].

П. Єщенко відмічає, що ринок – “це спосіб зв’язку покупців і продавців для визначення цін та кількості товарів та послуг; це механізм координації різноманітної діяльності людей через систему цін; ринок виконує роль механізму, через який досягається рівновага попиту і пропозиції” [36, с. 157]. В той же час в іншій публікації він зазначає, що “ринок – спосіб ведення господарського життя, доповнюваний регулюючими засадами держави, її інституціями, а також недержавними утвореннями і цінностями, які не мають грошового виміру для індивіда” [55, с. 54].

Ф. Хайек розглядає ринок як складний передавальний пристрій, який дозволяє з найбільшою повнотою і ефективністю використовувати інформацію, поширену серед численних індивідуальних агентів [31], а в Британській енциклопедії ринок визначається як сукупність інструментів, за допомогою яких здійснюється обмін товарами і послугами в результаті контактів покупців і продавців між собою. Аналогічне визначення ринку дає В.Малевиц (ринок як механізм товаропросування) [106, с. 105], але в той же час він зазначає, що “ринок не тільки відповідна організація процесу торгівлі, включаючи ціноутворення, але і відповідна структура агентів ринку, учасників процесу товаропросування ...” [106, с. 112].

Можна навести ще цілий ряд визначень ринку, які характеризують його як фазу відтворення [17, с.205], соціально-економічне явище, політико-економічну категорію, або окремі риси. Але з усіх визначень впливає, що ринок – це обов’язковий атрибут товарного виробництва, і без нього неможливе нормальне здійснення кругообороту капіталу [236, с. 7]. Але

більш повно і глибоко суть ринку можна розкрити через функції, які він виконує.

До найважливіших функцій ринку відносять такі:

- регулююча – впливає на пропорції між різними сферами і галузями економіки, забезпечує відповідність між обсягом виробництва і суспільними потребами, визначає “що виробляти”, “як виробляти”, “для кого виробляти”;

- інтегруюча – як складова частина кругообороту капіталу забезпечує зв'язок між виробництвом і споживанням, безперервність процесу відтворення, його цілісність; робить економіку єдиним цілим, розвиваючи систему горизонтальних і вертикальних зв'язків, у тому числі зовнішньоекономічних;

- сануюча – за допомогою конкуренції звільняє суспільне виробництво від економічно слабких, нежиттєздатних суб'єктів господарювання, що веде до диференціації товаровиробників – конкурентів;

- стимулююча – спонукає товаровиробників до господарювання з найменшими індивідуальними затратами праці і максимальними доходами;

- інформативна – надає учасникам виробництва інформацію про суспільно-необхідні витрати виробництва та кон'юнктуру ринку.

Чим повніше реалізується цей набір функцій, тим досконалішим є ринок. Найбільш досконалішими є ринки, на яких зв'язок між суб'єктами господарської діяльності, покупцями і продавцями здійснюється на основі економічної самостійності, еквівалентного обміну, рівноправності та конкуренції, ціни формуються під впливом закону вартості, попиту і пропозиції.

Але “ринок як самодостатній, автоматично діючий механізм – це абстракція, яка дещо відбиває реалії XIX ст.. Сучасний же ринок – це один з феноменів, який зумовлює складну систему господарювання, в якій тісно взаємодіють ринкові закономірності, численні регулюючі інститути (передусім державні) і масова свідомість” [150, с.179].

Ринок як складне, полісистемне утворення має надзвичайно багату структуру. А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, П.С. Палкін зазначають, що “пізнати ринок як економічну категорію неможливо без глибокого аналізу його структури, тобто елементів, з яких він складається і які взаємодіють між собою” [36, с.163]. Оскільки в ринкові відносини вступають різні суб’єкти, а в сферу обміну надходять різноманітні товари і послуги, формується досить складна структура ринку. Її можна розглядати з різних сторін. Особливо важливою є класифікація ринків за економічним призначенням об’єктів ринкових відносин, бо ці ринки системно пов’язані між собою в рамках кругообороту капіталу, вони взаємозалежні і взаємодіють. За цим критерієм розрізняють ринки: інвестицій; засобів виробництва; робочої сили; науково-технічних розробок та інформації; предметів споживання і послуг.

Перші чотири види ринків утворюються у першій фазі руху капіталу (сфері обігу) - $G-T$ - і призначені для обслуговування виробничої сфери. Ринок предметів споживання і послуг утворюється теж в сфері обігу, але у третій фазі кругообороту капіталу ($T'-G'$) завдяки реалізації товарного капіталу (T').

Поновлення кругообороту капіталу неможливе без нормального функціонування всіх ринків, адже попит на засоби виробництва формує ринок праці, що, в свою чергу, стимулює розвиток ринку предметів споживання і послуг, цінних паперів тощо.

Крім того, можна розмежувати елементи ринку за такими критеріями:

- відповідно до чинного законодавства – легальний (офіційний); нелегальний (тіньовий і чорний);
- за ступенем зрілості ринкових відносин – нерозвинений; розвинений; ринок, що формується;
- з різним ступенем обмеження конкуренції – вільний ринок; монополістичний ринок; олігополістичний ринок;

- за адміністративно-територіальною ознакою – ринки окремих районів, областей, територій, регіонів; країн, коаліцій, континентів, світовий ринок;

- за суб'єктами – ринок покупця, де пропозиція товарів перевищує попит на них, що дає можливість покупцеві порівнювати товари і надавати переваги певному з них; ринок продавця, на якому попит перевищує пропозицію, головна увага приділяється кількості та наявності товарів і послуг, а якість відходить на задній план; ринок державних установ; посередницький ринок;

- за формами контакту – ринки на особистому контакті; безособові ринки;

- за типом угод – реального товару; ф'ючерсні;

- за рівнем насиченості – рівноважний; дефіцитний; надлишковий (профіцитний);

- залежно від умов, в яких діють суб'єкти господарювання – вільний; монополізований; регульований.

Кожен вид ринку має свою інфраструктуру, свій набір інструментів, які забезпечують його життєдіяльність. Окремі види ринку не існують самі по собі. Всі вони пов'язані між собою, утворюючи розгалужену ринкову систему. Вона діє не тільки в межах тієї чи іншої країни, а й глобально, охоплюючи своїм впливом значну частину світового господарства [167].

Інфраструктура ринку - це система державних, приватних і громадських інститутів (організацій і установ) і технічних засобів, що обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечують їхню ефективну взаємодію. Ринкова інфраструктура через свої елементи виконує такі основні функції: здійснює правове та економічне консультування підприємців і захист їх інтересів у державних і приватних структурах; забезпечує фінансову підтримку, кредитування, включаючи лізинг, аудит, страхування суб'єктів підприємницької діяльності; сприяє матеріально-технічному забезпеченню виробництва і реалізації готової продукції, товарів,

робіт чи послуг; регулює рух робочої сили; створює необхідні умови для ділових контактів підприємств і організацій; здійснює маркетингове, інформаційне та рекламне обслуговування і т. ін., що в кінцевому результаті забезпечує більш швидкий рух товарів і послуг від виробника до споживача. Виділяють організаційно-технічну, фінансово-кредитну та науково-дослідницьку інфраструктуру ринку. Крім загальної інфраструктури, що обслуговує весь простір ринкових відносин, існують ще спеціалізовані, які забезпечують ефективне функціонування окремих ринків. Так, на ринку товарів і послуг діють товарні біржі, підприємства оптової та роздрібно-торгівлі, фірми, що займаються перевезенням вантажів, наданням послуг у сфері маркетингу, тощо.

Ринок є об'єктивною категорією. Законами, декретами та іншими нормативно-правовими актами ввести ринок нікому і ніколи не вдавалось, але держава може ввести сприятливі умови для його розвитку. Л. Ерхард переконаний, що одним із найважливіших завдань держави є забезпечення вільної конкуренції. Вільна ініціатива і конкуренція повинні поєднуватися з активною роллю держави в господарському житті. А Г. Ортліб (один із прихильників сучасного неолібералізму) відмічає, що давня суперечка про те, чому надати перевагу – плановому чи ринковому господарству нині не становить інтересу. Важливою є комбінація того й того, тобто регульована економіка.

Методологічні основи формування ринку в Україні розроблені вченими-економістами і викладені в роботах Л.І. Гайдуцького, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина, І.І. Лукінова та інших.

Предметом нашого дослідження є ринок як економічний механізм, що сформувався на базі галузі картоплярства, функціонує в певному макроекономічному середовищі, переважно в механізмі самонастроювання, але це не виключає елементів державного регулювання.

Поняття “економічний механізм” в вітчизняній економіці є новітнім, оскільки з’явилося в економічній літературі на рубежі 70 - 80-х років, і

розглядалось як складова частина поняття “господарський механізм”. Не зафіксовано це поняття в найвідоміших політекономічних і економічних словниках та енциклопедіях 50 – 70-х років під редакцією Є. Борисова, А. Румянцева тощо. Започаткували обидва поняття в СРСР економісти-реформатори Л.І. Абалкін [1, 2], П.Г. Буніч [25, 26], І.І. Лукінов, А.А. Дьомін [46]. Але ще на початку 90-х років деякі економісти піддавали сумніву правомірність вживання поняття “господарський механізм” щодо капіталістичного способу виробництва.

Суть категорії “господарський механізм” в літературі розглядається по різному. Так Л.І. Абалкін зазначає, що “господарський механізм” будь-якого способу виробництва є сукупністю форм і методів господарювання, що включає не лише базисні, а й надбудовні елементи, які виявляються через певні категорії, що впливають одна на одну” [2]. А.А. Дьомін вважає, що “будь-який господарський механізм – це система технічних для даного способу виробництва форм, методів, важелів, інструментів впливу на економіку, на процес відтворення на базі притаманних йому економічних законів і відповідно до правових норм суспільства” [46, с.115]. Ю.М.Осипов стверджує, що “господарський механізм є система організації суспільного виробництва, яка забезпечує продуктивну взаємодію організованих за власністю продуктивних сил (виробництво споживчих благ), їх обмін, розподіл і споживання відповідно до власності й у процесі реалізації” [144, с.35]. Але у першій частині цього визначення одне невідоме, на наш погляд, підводиться під інше невідоме - систему організації суспільного виробництва. С.В. Мочерний визначає сутність категорії “господарський механізм” як “систему державно-монополістичних форм, методів і важелів використання економічних законів, розв’язання суперечностей капіталістичного способу виробництва, реалізації відносин приватнокапіталістичної власності, насамперед власності на засоби виробництва, досягнення основної мети даного способу виробництва, а

також формування потреб, створення системи стимулів і узгодження економічних інтересів основних класів, соціальних груп” [168, с.483].

Досить узагальнено сутність категорії господарський механізм розглядають В.О. Білик та інші [17, с.219]. Вони зазначають, що “господарський механізм – це цілісна система, в якій всі елементи, мотиви, цілі й засоби взаємопов’язані”. В результаті глибинного аналізу господарського механізму вони виділяють в його структурі 2 великих блоки: 1) “це економічний механізм, що включає форми прояву товарності, форми прояву розподільчих відносин, форми прояву всебічного розвитку людини через матеріальне виробництво, а також відповідні вказаним ланкам надбудовні явища, які містять надбудовні відносини і форми суспільної свідомості (юридичні, політичні, морально-етичні тощо)”; 2) “організаційна структура управління, яка містить в собі організаційні форми, які діють на над галузевому і внутрішньогалузевому рівнях” [17, с.221].

Щодо цих тлумачень господарського механізму, то з методологічної точки зору всі визначення можна вважати правильними, оскільки кожне відтворює зміст самого поняття механізму (як певної споруди, зняряддя, як системи ланок механізму).

Таким чином, господарський механізм представляючи собою інтегровану систему економічних, організаційних, правових і інших форм та методів управління народним господарством структурно охоплює і економічний механізм, як особливий елемент, який має найбільше значення для дослідження господарського механізму. Він являє собою сукупність економічних важелів, стимулів і мір впливу на економічні інтереси підприємств для досягнення заданої цілі, направлених на збільшення виробництва і повне задоволення суспільної потреби в відповідних видах продукції на основі використання економічних законів і категорій.

Французький економіст 60-х років А. Кульман зазначав, що “в найбільш загальному вигляді економічні механізми можна визначити як необхідний взаємозв’язок, що природно виникає між різними економічними

явищами” [92]. До найпоширеніших економічних явищ він відносив виробництво, споживання, обмін тощо.

Поняття “економічний механізм” вперше введене в користування французьким вченим Ш. Рістером в кінці 40-х років ХХ століття [253], а пізніше, в 60-х роках застосоване і в працях англійського економіста Г.Шеклі [254].

Оскільки, термін механізм передбачає визначення однієї або декількох його ланок, рух яких забезпечує рух інших елементів системи, поняття “економічний механізм” може бути застосованим лише у тому разі, коли є певне початкове економічне явище, яке під дією внутрішніх або зовнішніх факторів впливу започатковує й ряд інших. Тобто, складовими елементами механізму завжди будуть і саме початкове явище, і завершуюче, а також внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на них [236].

Економічних механізмів може бути досить багато. Як зазначає Л.І.Худолій, “кількість економічних механізмів дорівнюватиме числу імпульсів (внутрішніх і зовнішніх факторів), помножених на число існуючих взаємозв’язків економічних явищ” [236, с.14]. За результатами дії вона класифікує економічні механізми на закриті і відкриті. Механізм, що лише відтворює вихідне явище у більших чи менших масштабах, є закритим; а такий, що своїм результатом започатковує нову серію явищ - механізм відкритого типу. Механізми відкритого типу є: механізм рівноваги між виробництвом і споживанням, фінансові механізми, механізм інфляції тощо. До механізмів закритого типу відносять, як правило, ті, що не можна кількісно оцінити, а з тих, що кількісно оцінюються – мультиплікації та акселерації.

У складі економічного механізму особливе місце посідає противитратний механізм, який являє собою спосіб функціонування сукупності економічних важелів і стимулів, спрямованих на зниження питомих виробничих витрат за умов планомірного зростання виробництва продукції на одиницю ресурсного потенціалу [234, с. 334]. Отже, кожен із зазначених механізмів виконує свою певну функціональну роль, а в

сукупності та єдності дій вони забезпечують нормальне функціонування агропромислового виробництва взагалі. Підтвердженням цьому є конкретно-цільове призначення кожного з них.

Таблиця 1.1

Конкретно-цільове призначення механізмів [234]

Механізм	Конкретно-цільове призначення
Господарський	Створення системи умов і відносин регулювання виробництва, розподілу, обміну і споживання (нагромадження)
Економічний	Вплив сукупністю методів і засобів економічного характеру на зростання виробництва і підвищення його ефективності
Противитратний	Надання процесу агропромислового виробництва анти витратного інтенсивного характеру розвитку

Особливістю формування і становлення економічного механізму АПК слід вважати те, що за своєю суттю та кінцево-цільовим призначенням він має спрямовуватися не на забезпечення вузькогалузевого інтересу, а на створення всіх організаційно-економічних та соціальних умов досягнення інтегрованого, спільного, ґрунтованого на синергічному принципі інтересу. З цієї позиції економічний механізм АПК слід розуміти як механізм розвитку міжгалузевих зв'язків, тобто “сукупність взаємопов'язаних організаційно-економічних методів планового впливу на погодження госпрозрахункових інтересів підприємств, які забезпечують взаємні дії та організаційну спрямованість в просуванні продукту від виробника до споживача, синхронність, пропорційність, ритмічність та оптимальний режим роботи всіх ланок єдиного технологічного ланцюга інтегрованого виробництва” [231, с. 4]. Таке трактування суті економічного механізму АПК, по-перше найбільш повно і влучно відображає глибинні інтереси агропромислової інтеграції, галузей та підприємств, які вона об'єднує; по-друге – при становленні ринкових відносин АПК може успішно функціонувати лише в тому випадку, коли між галузями та підприємствами будуть витримуватися

госпрозрахункові інтереси, в основі яких і має лежати еквівалентність обміну та паритетність стосунків.

Отже, економічний механізм АПК має охоплювати всю гамму міжгалузевих відносин, їх специфічні прояви у взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин. Саме недосконалість і запізнювальний характер розвитку виробничих відносин гальмує значною мірою розвиток продуктивних сил. Це відбувається перш за все через відсутність належного розуміння і функціонування адекватного економічного механізму як на мікро-, так і на макрорівні національної економіки. Погоджуємося з С.І.Дем'яненко, який справедливо відмічає, що “основне завдання макроекономіки як системи полягає у створенні необхідних умов для ефективного функціонування компонентів мікроекономічної системи” [47, с.22].

Для повного розуміння необхідності формування мікро- і макропідходу до становлення економічного механізму АПК, розглянемо його структуру і співвідношення з господарським і противитратними механізмами (див. додаток А). Із наведеної схеми видно, що хоч дія економічного механізму відбувається безпосередньо на рівні підприємств, багато його компонентів виходить за рамки компетенції останніх потребують макроекономічного вирішення та регулювання.

Привертає увагу визначення О.М. Царенко, який зазначає, що “сукупність економічних інструментів управління агропромисловим виробництвом можна представити у вигляді елементів економічного механізму, що у сумі визначають фінансовий стан суб'єктів господарювання: ціни і тарифи, кредити, податки, дотації, асигнування з бюджету, страхування, стимулювання праці” [237, с. 53].

В практичному аспекті економічний механізм не використовується в чистому вигляді, а обов'язково доповнюється адміністративно-правовим регулюванням корпоративних відносин.

Економічний механізм слід розглядати не лише і не тільки як надбудову над процесом виробництва, а й як його обов'язковий атрибут, як

втілення, з одного боку, внутрішніх змін у процесі виробництва, а з іншого – як фактор – регулятор цих змін, а значить і процесу агропромислового виробництва [234, с.370]. Отже, економічний механізм – інтелектуальний продукт, оскільки він створюється і реалізується людиною. Відтак будь-які зміни в економічному механізмі не можуть здійснюватися довільно, тим більше – спонтанно. Вони мають бути адекватною реакцією на поліпшення чи погіршення відтворювального процесу в агропромисловому виробництві і будуватися на всебічному використанні таких найголовніших аспектів: організаційно-управлінського, техніко-технологічного, економічного, соціального, біологічного та структурного.

Яким би досконалим не був економічний механізм, в реальній ситуації він постійно наражається на певні “риффи”, а це детермінує обов’язковість моніторингу (див. рис. 1.1.).

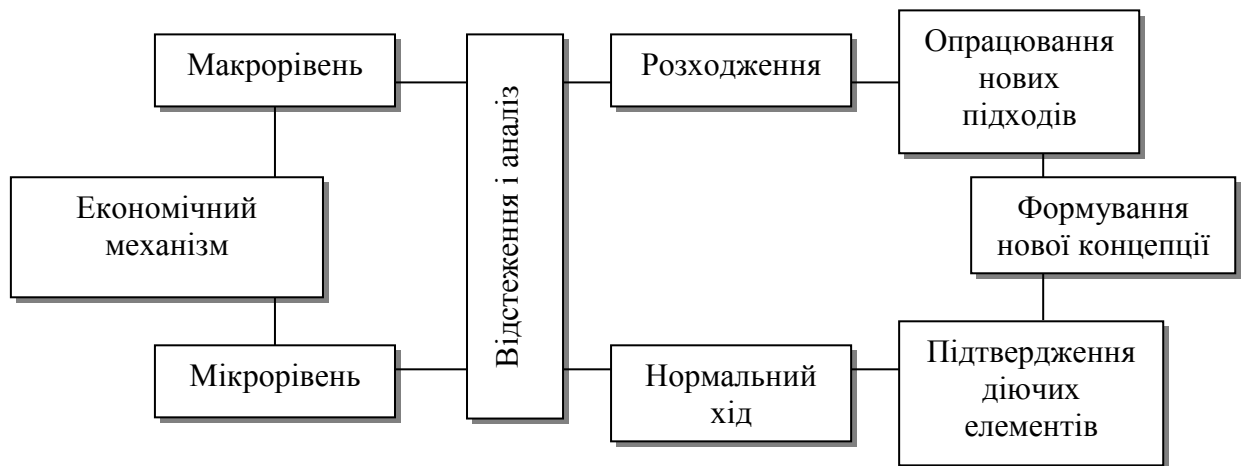

Рис 1.1. Роль моніторингу економічного механізму [234]

Економічний механізм слід розглядати як регулятивний фактор, що є певною системою взаємопов’язаних важелів, здатною видозмінюватися, розвиватися, вдосконалюватися.

Для країн з перехідною економікою, зокрема України, дуже актуальною є проблема створення економічного механізму, який базується не на адміністративних, а на економічних принципах, і в цьому контексті вагомому значення набуває державне втручання в управління економічним механізмом ринку. Скрізь держава і ринок ділять між собою функції і сфери управління.

Великий зміст мають слова Нобелівського лауреата В.Леонт'єва, який відмітив, що економіка – це корабель, якому необхідний парус, наповнений вітром підприємництва та кермо державного регулювання [154].

Досвід багатьох розвинутих країн свідчить про те, що існує пряма залежність між економічною політикою держави і рівнем ринкових відносин: чим сильніше розвинуті ринкові відносини, тим більший державний вплив на формування економічних механізмів і регуляторів. Сукупність механізмів, що забезпечують комплекс економічних цілей держави (стратегічних і тактичних), на наш погляд, утворюють її економічну політику. Вченим Х. Гіршем відмічено, що економічна політика – це “сукупність заходів, направлених на те, щоб впорядкувати хід економічних процесів, здійснити на них вплив або безпосередньо визначити хід їх протікання” [241, с.443].

Економічна політика як чинник економічного розвитку має націлювати країну на розв'язання головних питань, вибір пріоритетних напрямків розвитку, які, з одного боку, забезпечують зростання галузей, що відбивають досягнення науково-технічного прогресу, а з іншого – створять передумови для згортання тих виробництв і сфер, які успадковані від минулого. Це дасть можливість рішуче спрямувати економіку на задоволення потреб людей. Саме пізнання дії економічних механізмів дає змогу правильно зрозуміти логіку розвитку економіки будь-якої країни чи її окремих галузей; прогнозувати їх розвиток; уникати створення протидії економічних механізмів, які призводять до загального погіршення стану економіки.

В сучасному ринковому господарстві держава стала основним “мозковим центром”, який регулює формування ринкового середовища. Але досвід економічної політики в розвинутих країнах показує: поняття “економічна політика” ширше терміну “державне регулювання”. Проводячи економічну політику, держава виступає ініціатором, головною ланкою, диригентом великого оркестру.

Співвідношення між ринково-конкурентним та державним регулюванням залежить від типу економічної системи, ступеня розвитку

ринкових відносин в ній, стадії, на якій знаходиться економіка, стратегії і тактики економічного розвитку, обраної урядом. Кожна економічна система створювалась для однієї мети – координації економічної діяльності членів суспільства, але здійснювалось це різними методами. Однак в чистому вигляді зараз жодна з них не існує. Здатність до поєднання створила в сучасному світі безліч типів економічних механізмів, а з часу визнання економічних механізмів як провідників дій економічних законів в різних країнах світу опрацьовувались різні їх комбінації.

Вперше розробив концепцію державно-монополістичного регулювання економіки Дж.М.Кейнс в 30-х роках ХХ століття. Послідовник Дж.М.Кейнса П. Самюелсон наголошує: “Інструмент економічної політики – це економічна змінна, контрольована урядом, яка може впливати на одну або декілька макроекономічних цілей. Це означає, що змінюючи монетарну, фіскальну чи іншу політику, уряди можуть скерувати економіку в напрямі кращого узгодження обсягу виробництва, цінової стабільності, зайнятості та зовнішньої торгівлі” [194, с.116].

“Економічний механізм” часто сприймається не як живий організм у постійному розвитку, а як система “приводів”, за допомогою яких опрацьовуються економічні закони. Але слід пам’ятати, що економічні явища по суті своїй об’єктивні, як і механізми, які їх пов’язують, і лише поєднання економічних механізмів (економічна політика) – суб’єктивне. Тому втручання в систему економічних механізмів має бути виваженим і, по можливості, мінімальним, тому що досить важко врахувати і спрогнозувати результат одночасної дії багатьох чинників [236]. Крім того, дуже обережно необхідно підходити до такого явища, як частота зміни механізмів, особливо в галузі агропромислового комплексу.

Об’єктивно економічні механізми в різних країнах в різний час будуть різними. І тому сліпе копіювання будь-яких механізмів, навіть найдосконаліших, є недоречним, а інколи – шкідливим. Опинившись в кризовому становищі, українські економісти, шукаючи виходу з ситуації, що

склалася, намагаються застосувати економічні механізми, що успішно спрацювали в кризові періоди в інших країнах, або змішують елементи з механізмів, що застосовувались в різних країнах. Але це не тільки не правильно, але й шкідливо для економіки країни, адже природа криз різна, тому і антикризові механізми повинні бути різними. Спільним в них є те, що всі ці кризи мали загальноекономічний характер, і головне завдання держав полягало в сприянні якнайшвидшої ліквідації гострих суперечностей, протидії накопиченню диспропорцій в обсягах, загрозливих для суспільства.

В світовій економічній літературі концепція державного регулювання отримала менший розвиток в порівнянні з теорією ринку. І такий стан природний, адже класичний підхід виходить з того, що провідну роль грає ринковий механізм.

Вперше криза ринкової економіки проявила себе на рубежі XIX – XX століття. Суть його була в тому, що ринковий механізм, всупереч дослідженням А. Сміта і А. Маршала, виявився неспроможним забезпечити саморегулювання розвитку суспільства. Недосконалість ринкового саморегулювання на основі “невидимої руки” вимагала допомоги руки точно видимої – державного регулювання. В зв’язку з цим в теорії економіки склались три версії: 1) державне регулювання самих ринкових відносин – концепції В. Парето, Е. Бароне, О. Ланге та інших, або концепція “ринкового соціалізму”; 2) державне регулювання як відоме доповнення до ринкового механізму – концепція ДЖ. М. Кейнса; 3) державне регулювання без використання ринкових відносин – теорія К.Маркса. Крім того, тип примусового спрямованого господарства розглядався в працях П. Струве, В. Ойкена.

Багато країн світу в 30-х роках ввели елементи державного регулювання при збереженні ринкового ядра. Слід відмітити, що ступінь державного регулювання економіки в різних країнах був і залишається різним (США, Німеччина, Японія, Австрія тощо). При цьому, на думку В. Рокочі, “в економічній літературі Німеччини немає точно виваженого

визначення терміну державного регулювання, бо не існує самої концепції втручання в економіку. Прийняти таку концепцію, вважають німецькі вчені, значило б не визнавати ринок і конкуренцію як основоположні механізми регулювання економічного розвитку” [135, с.39].

Для раціонального використання механізму державного втручання в економіку необхідно знати його структуру. За способом функціонування розрізняють методи прямого і побічного впливу на економіку. Методи прямого впливу передбачають таке регулювання зі сторони держави, при якому суб’єкти економіки мусять приходити до рішень, які засновані не на самостійному економічному виборі, на приписах держави. Ці методи мають високу ступінь ефекту із-за оперативного досягнення економічного результату, але в них є один серйозний недолік – створення перешкод ринковому процесу.

Методи побічного впливу проявляються в тому, що держава не впливає прямо на рішення суб’єктів господарювання, а лише створює передумови до того, щоб при самостійному виборі економічних рішень суб’єкти вибирали ті варіанти, які відповідають цілям економічної політики. При формуванні ринку картоплі необхідно використати саме ці методи, тому що вони не порушують ринкової ситуації, не вводять випадковий дисбаланс в стан динамічної рівноваги.

За організаційно-інституціональним критерієм можна виділити адміністративні, економічні, інституціональні методи державного регулювання (рис. 1.2.).

Головна функція адміністративних методів – забезпечення стабільної юридичної ситуації для ділового життя, захист конкурентного середовища, збереження прав власності і можливостей вільного прийняття економічних рішень. До економічних методів слід віднести дії держави з приводу впливу на сукупний попит, сукупну пропозицію, ступінь централізації капіталу, структурні аспекти економіки, а саме: фінансову політику; грошово-кредитну (монетарну) політику; програмування; прогнозування. В умовах кризи

співвідношення цих методів може бути різноманітним. Складання програм і прогнозів відображає в основному непрямий варіант державного регулювання.

Рис. 1.2. Методи державного регулювання [242]

Серед варіантів інституціональних методів виділимо: створення і підтримання об'єктів державної власності; підготовка економічних програм і економічних прогнозів; підтримка дослідницьких центрів з економіки, інститутів економічної інформації; забезпечення функціонування інститутів-консультантів, експертних рад з питань економіки; правова, інформаційна підтримка підприємницьких і професійних союзів, раціональних форм їх взаємодії; співучасть в створенні форм економічної інтеграції, організація регулярних економічних зустрічей з економічних питань.

Криза в АПК України – це не просто галузева криза, вона відбувається у макрорівневому кризовому середовищі, і тому антикризові заходи, застосовані для країни в цілому, будуть значною мірою позначатися і на цій галузі. Визначальна причина затяжного перехідного періоду, на думку автора, полягає у тому, що економічна наука переважно займається констатацією фактів, а не аналізом причинно-наслідкових зв'язків. За образним висловом Ю.Осипова, головне – вміти плисти по економічному океану, а не розмірковувати про його життєздатність та глибинні процеси, котрі в ньому відбуваються [55, с. 53]. Вихід із кризової ситуації в Україні має передбачати у загальному плані: перетворення системи соціально-економічних відносин; реформування діючих економічних інститутів; створення повноцінної ринкової інфраструктури; активізацію інвестиційних процесів; побудову господарських зв'язків на ринковій основі; перехід на ресурсозберігаючі технології; організацію економічної діяльності підприємств на маркетинговій основі тощо. Це передбачає комплексну, взаємопов'язану зміну всіх компонентів економічного механізму, а саме: створення нових організаційних структур управління; запровадження нових правових форм підприємств; оновлення форм господарювання; введення принципово нових методів управління.

Формування економічного механізму АПК – процес складний і тут не можна йти шляхом інтенсивного прискорення, як і не допустимо, щоб через прив'язаність до напрацьованих у минулому економічних методів не бачити паростки нових підходів до управління інтегрованим виробництвом. Слушною є думка М.І. Єріна та О.І. Здоровцова, які відмічають, що “у перехідній економіці, коли система формується або змінюються форми і методи її впливу та взаємодії, цілком очевидно, що вони мають включати ті важелі й форми їх прояву, які довели свою результативність у минулому (особливо громадських підприємств), а з другого боку – поступово вводити і освоювати ті економічні важелі, які ринкова економіка відпрацьовувала (шліфувала) століттями, звичайно з урахуванням готовності умов для їх

застосування. В усякому разі, поки не почали діяти нові важелі господарювання, не можна відкидати або ліквідувати ті, що вже більш-менш успішно використовувалися” [54, с.27].

При цьому економічні механізми формування різних типів ринків повинні мати свою специфіку. Крім того, слід “прив’язати” економічні механізми до певних ринків, стратегій та завдань їх розвитку на різних рівнях. В цілому, формування економічного механізму ринку картоплі має здійснюватися на основі всебічного врахування стратегічних цілей розвитку агропромислового виробництва в цілому.

1.2. Історико-економічні особливості розвитку картоплярства та роль картоплі в формуванні продовольчої безпеки держави

Чи не найголовнішим і найважливішим продуктом харчування в Україні з давніх давен, після хліба, вважалася картопля. Без зайвої патетики оспівана вона в багатьох творах українських письменників як засіб харчування, що допомагав вижити у скрутні часи не лише селянам, а й урбанізованому населенню України.

Понад 250 років тому почали вирощувати картоплю в Україні, і тепер навіть важко уявити собі бодай один город без цієї представниці пасльонових. Завжди в Україні шанували картоплю, ставилися до неї як до невід’ємного атрибуту людського життя.

Батьківщиною культурної картоплі є Південна Америка. Вважають, що зустріч первісної людини з дикою картоплею на території Південної Америки могла відбутися 14 тис. років тому, а можливо, й раніше [70, с.14]

Перші бульби приблизно в 1570 - 1580 роках іспанські мореплавці доставили в Європу з Південної Америки, де картопля, була одним з основних, а може бути, і головним продуктом харчування аборигенів, що жили в Андах (Болівії, Перу, Чилі). Існують і інші версії появи картоплі в Європі. Довгий час цю заслугу приписували англійському віце-адміралу

Френсісу Дрейку, що командував піратською флотилією. На статуї знаменитого мореплавця, спорудженій в Оффенбурзі, зроблений такий напис: “Сер Френсіс Дрейк, що ввіз картоплю в Європу в році 1580”. Однак пальму першості в Дрейка довелося відібрати. І навіть самі англійці у своїй енциклопедії пишуть, що він не міг привезти картоплю в Європу, тому що його кораблі ніколи не підходили до берегів Південної Америки. Не менш популярною була така версія, відповідно до якої картопля вже з Вірджинії знову ж в Англію вперше привіз деякий сер Вальтер Ромеф. Британська енциклопедія розвінчала і цю легенду, адже вірогідно відомо, що в ті часи у Вірджинії про картоплю ще не знали. Численні дослідники вважають, що першою людиною, що доставила картоплю в Європу, був чернець Нероним Кордан. Що ж, можливо саме він у 1580 році опустил на землю Іспанії перший кошик з невідомим овочем, який скорив більше народів, ніж будь-який полководець. Але, можливо, час підкине нам нову версію...

Ім'я європейця, що вперше описав картоплю, відомо точно. Це іспанець Педро Сієза де Леон. Він досить ґрунтовно для свого часу вивчив Перу і випустив у Севільї книгу, що назвав "Хроніка Перу". Саме з її європейці вперше довідалися про картоплю. “Папа (так називали картоплю в Перу.)-писав Сієза де Леоне, - це особливий вид земляних горіхів, які будучи звареними, вони стають м'якими, як печений каштан... Вони покриті шкіркою, яка товстіше шкірки трюфеля”.

Слово “картопля” походить від італійського *tartufo*, що означає трюфель. З XVIII ст. слово “тартуфо” німецькою мовою з'явилося у сучасній формі *Kartoffel*, що й стало основою російського варіанта назви “картофель”. Таким чином, українська назва “картопля” запозичена з німецької та російської мов [70, с. 15].

Точних відомостей про рік завезення картоплі до Росії, куди входила і Україна, поки що не знайдено. За даними Вільного економічного товариства, вперше картопля була завезена в Росію Петром I з Голландії під час подорожі по Європі - близько 1700 року.

Здавалося б, такий цінний продукт, яким є картопля, повинен був швидко пробити собі дорогу на стіл європейців. Однак цього не відбулося. Навпаки, населення повсюдне зустрічало новий продукт із недовірою. Навіть неврожайні, голодні роки, що не були рідкістю для Європи в ту пору, не додали невибагливій і плідній картоплі популярності. Справа доходила до того, що правителі багатьох країн, бачачи в новому продукті рішення продовольчої проблеми, прибігали до примусових, часом дуже твердих заходів для його поширення. Аж до другої половини ХІХ століття картопля, незважаючи на грізні укази уряду, так і не зайняла гідного місця в харчуванні українського народу. "Найвищими веліннями" (1840 і 1842 років) у черговий раз було запропоновано: 1) завести у всіх казенних селищах суспільні посіви картоплі для постачання насіннями селян; 2) видати наставлення про оброблення, зберігання і вживання картоплі в їжу; 3) заохочувати преміями й іншими нагородами господарів, що відрізнялися в розведенні картоплі.

Ця картопляна кампанія знову потерпіла крах, в основному із-за того, що уряд хотів вирішити настільки важливе питання насильницькими мірами. В багатьох місцях неодноразово спалахували селянські повстання, викликані примусовим уведенням посадок картоплі. В історію вони ввійшла за назвою "картопляні бунти". Швидкому поширенню картоплі серед широких мас населення заважали і ті небилиці, що складали про "земляну грушу" ревнителі "старої віри" - затяті супротивники всього нового. Природно, подібні твердження зводили нанівець зусилля багатьох популяризаторів картоплі.

Поширення картоплі в Україні пов'язують також з поселеннями німців-колоністів. Відомо, що в 1767 р. недалеко від Борзни на Чернігівщині поселилися колоністи, які почали вирощувати картоплю.

Але йшов час, і картопля з небажаного "гостя" перетворилася в повноправного хазяїна на нашому столі. Сьогодні картопля стала продуктом, необхідним для всіх шарів українського суспільства, - картоплю охоче їдять і багаті, і бідні. Правда, з тією різницею, що для малозабезпечених родин

робітників і селян, особливо в роки хлібних недородів, вона ставала майже єдиною їжею. Недарма в народі склалося прислів'я: "Картопля - хлібу підмога".

Кулінарна універсальність картоплі і гарна сполучуваність з іншими тваринними і рослинними продуктами сприяли тому, що її стали включати в велику кількість перших, других і навіть третіх (десертних) страв, адже картоплю можна варити, жарити, запікати, тушкувати. М'ясо, риба, молоко, гриби, овочі - страви з них тільки виграють при додаванні картоплі. Важко навіть перелічити всі "спеціальності" картоплі в кулінарії.

Картоплю називають другим хлібом, але це не применшує її значення. Академік Д.М. Прянишников писав: "Вирощувати картоплю – це одне і теж, що одержувати три колоси там, де раніше ріс один" [19, с.19]. Свою позицію вчений базував на тому, що картопля " 1 – позитивно впливає на урожай наступних культур; 2 – страхує від неврожаю; 3 – дозволяє підвищити продуктивність праці; 4 – служить цінним матеріалом для технічного виробництва; 5 – будучи використаною на корм, здійснює благодійний вплив на худобу; 6 – при правильній постановці справи повертає землі все взяте від неї".

Картопля має найрізноманітніше господарське призначення, а за вмістом енергетичних запасів займає п'яте місце після пшениці, кукурудзи, ячменю. На території поліських і лісостепових областей вона забезпечує найвищі урожаї і дає в півтора-два рази більше вуглеводів з одиниці площі, ніж зернові культури, має деякі переваги з точки зору агротехніки. Не зважаючи на величезну популярність картоплі, мало хто знає, що вона має дуже рідкісні якості і далеко не всім відомий повний перелік тих галузей економіки, для яких картопля служить сировиною.

У бульбах картоплі міститься близько 26 % сухих речовин, із яких 80-85 % - це крохмаль і майже 3 % - білкові речовини. Її вуглеводи є важливим джерелом енергії для людського організму, а білок за якістю рівнозначний білку молока, яєць та яловичини, переважає білок хлібних злаків, сої, бобів. Картопля є своєрідним регулятором травлення, який підвищує засвоєння та

біологічну цінність інших продуктів. Цінність її як продукту харчування визначається також високим умістом вітамінів, особливо протицинготної аскорбінової кислоти [70, с.12].

В складі картоплі приблизно 13-18 % крохмалю, а з 1 т картоплі можна отримати 120 –140 літрів спирту, який крім медичних цілей використовується на виготовлення елітного каучуку.

Калорійність картоплі дуже висока: при споживанні кілограма бульб організм одержує близько 840 калорій. Споживання 300 г картоплі забезпечує майже 50 % добової потреби організму людини у вітаміні С, 10-15 % - у вітаміні В₁ і 15 % - у вітаміні РР.

Картопля є цінною кормовою культурою для всіх видів сільськогосподарських тварин. Поживність 1 кг картоплі становить 0,3 кормові одиниці, 16 г перетравного протеїну. З 1 га картоплі при врожаї 200 ц/га можна одержати 6000 кормових одиниць. Таким чином, за кількістю кормових одиниць та перетравного білка, які можна одержати з одного гектара посіву, картопля поступається лише кукурудзі та цукровим бурякам і набагато перевищує ячмінь, овес, пшеницю, кормові культури та інші культури. Середній урожай картоплі з одного гектара за кількістю кормових одиниць дорівнює врожаю вівса, зібраного з 2,2 га, ячменю – з 2 га або вики – з 2,3 га [70]. Крім важливої ролі, яку картопля відіграє як продовольча, кормова і технічна культура, вона має велике агротехнічне значення – є гарним попередником для зернових і інших культур. Після ранньої картоплі можна виростити непоганий урожай моркви, столових буряків тощо.

Широко використовується картопля в різних галузях промисловості, але ця величина не перевищує 5-6 % від урожаю, решта використовується на харчові цілі, як продукт, що найбільш доступний для населення України.

За семантикою “доступність” – це здійсненність (досяжність) бажаного. Б. Пасхавер відмічає [159, с.69], що показником продовольчої доступності можна вважати співвідношення фактичного і бажаного рівнів продовольчого споживання. Бажання окремої людини в цій сфері можуть бути

нераціональними чи невизначеними, але державну програму досягнення продовольчої безпеки можна орієнтувати на досить конкретні параметри – середні показники продовольчого споживання на рівні розвинутих країн або на рівні рекомендованих медициною норм.

Продовольчу безпеку необхідно розглядати не тільки з точки зору задоволення потреб людей за рахунок кінцевого продукту виробництва, але і з точки зору стійкості і ефективності усього логістичного ланцюга, який складається з галузей, що виробляють фактори виробництва, здійснюють власне виробництво сільськогосподарської продукції, забезпечують зберігання, переробку і доведення продукції до кінцевого споживача. Сформульована у 40-х рр. ФАО ООН Концепція продовольчої безпеки стосувалася, в першу чергу, країн, що розвиваються. Використання в Україні показників продовольчої безпеки, прийнятих для слаборозвинутих країн, було б не зовсім вірним, оскільки у нас не стоїть так гостро питання з голодом та хронічним недоїданням (хоча такі проблеми є, оскільки за останні роки рівень продовольчої безпеки знизився до критичної межі).

За даними ФАО, максимальне споживання продовольства відзначається в Данії, Бельгії, Люксембурзі (понад 3700 ккал на душу населення за добу). Продовольче споживання в країнах “сімки” коливається від 2890 ккал на душу населення за добу в Японії до 3640 ккал в США і в середньому становить 3369 ккал. У найбідніших країнах цей показник нижчий за 2000 ккал. В Україні продовольче споживання в 2002 році становило 2800 ккал проти 3597 в 1990 році. Тобто рівень продовольчого споживання за 1990-2002 рр. знизився на 22,2 %. Крім того споживання жирів скоротилось на 36,9 %, протеїну – на 25,4 %.

Б. Пасхавер [159, с.70] відмічає, що існують норми харчування двох рівнів:

1. Норми верхньої межі раціонального (оптимального) харчування, перевищення якої породжує проблему переїдання та надлишкової ваги. Досягнення таких норм означає що завдання продовольчої безпеки

розв'язане. Норми раціонального харчування, рекомендовані Українським НДІ харчування, передбачають добову калорійність 2928 ккал.

2. Норми мінімального продовольчого споживання, що визначають нижню межу необхідного надходження поживних речовин. Такі норми розглядають як порогові критерії продовольчої безпеки. У 2000 р. калорійність мінімального раціону харчування було затверджено на рівні 2520 ккал за добу [159, с.97].

Таким чином, продовольче споживання в 2002 р. в Україні на 11,1 % перевищувало мінімальні норми харчування, але на 4,4 % нижче за раціональних. При цьому Б. Пасхавер зауважує, що норми раціонального харчування розроблялися в кризовий період, і, на його думку, є заниженими, адже у докризовий період норми раціонального харчування оцінювалися на рівні 3450 ккал на добу.

Трактування продовольчої безпеки пов'язується з кількісними показниками, зокрема – розміром перехідних запасів зерна та рівнем його виробництва у розрахунку на душу населення. Оскільки в Україні картопля – заміна хлібу, розглянемо рівні продовольчого споживання саме цього продукту.

Споживання картоплі на душу населення в країнах “сімки” коливається від 36 кг в Японії до 107 кг в Англії, і в середньому становить 63 кг на душу населення за рік. В Україні споживання картоплі на душу населення в 2003 р. склало 140 кг, що в 2 рази більше ніж в країнах “сімки”. Мінімальні норми передбачають споживання картоплі на рівні 96 кг за рік на душу населення, а раціональні – 124 кг. Тобто, споживання картоплі в Україні в 2003 році на 12,9 % перевищує раціональні, і на 45,8 % - мінімальні норми. При цьому споживання картоплі на душу населення кожного року коливається і його динаміка представлена на рис. 1.3.

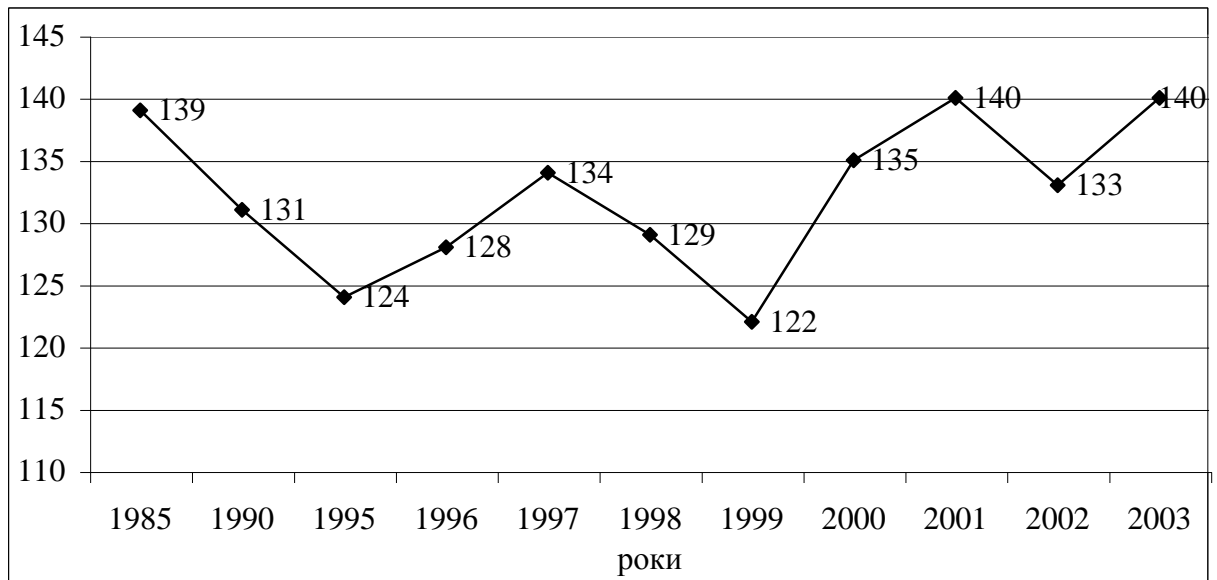

Рис. 1.3. Динаміка споживання картоплі на душу населення в Україні за рік, кг [211, 225]

Порівняно з 1985 роком споживання картоплі на душу населення суттєво не змінилось, але проти 1995 року зросло на 12,9 %, проти 1999 - на 14,8 %. Це пов'язано, перш за все, із зниженням життєвого рівня населення, для якого картопля – “другий хліб”. І це відбувається при тому, що споживання більшості продуктів не досягає навіть мінімальних норм харчування.

Особливо неблагополучні справи із споживанням продуктів тваринництва, насамперед м'яса та риби – основних носіїв білків. Таке вимушене вегетаріанство – результат співвідношення цін, за якого одиниця енергетичної цінності продуктів тваринництва коштує споживачеві у 5-10 разів дорожче, ніж у продуктах рослинництва.

Споживання картоплі у домогосподарствах залежить від місця проживання (див. табл. 1.2).

Наведені дані свідчать про те, що споживання картоплі в сільській місцевості на 60-75 % перевищує її споживання в міських поселеннях. Це пов'язано з тим, що для жителів сільської місцевості картопля – основний, найбільш дешевий продукт харчування, вирощеної власними руками, а для жителів міських поселень – звичайний товар, якщо він не вирощений на дачній ділянці.

Споживання картоплі в домогосподарствах населення України

(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг) [210, 211]

	1999	2000	2001	2002	Відхилення +/-	
					1999	2001
Всі домогосподарства	10,2	10,4	11,1	10,3	+0,2	-0,8
В тому числі, які проживають:						
- у міських поселеннях	8,2	9,0	9,4	8,6	+0,4	-0,4
- у сільській місцевості	14,1	13,1	14,6	13,7	-0,4	-0,9

Крім того, в 2002 р. в сільській місцевості частка населення із середньодушовими грошовими витратами у місяць, нижчими рівня забезпечення прожиткового мінімуму для призначення державної соціальної допомоги сім'ям становить 19,8 %, а в міських поселеннях – лише 5,5 %. Це призводить до того, що жителі сільської місцевості переходять до самозабезпечення (або натуралізації виробництва).

Споживання картоплі в домогосподарствах із різними середньодушовими сукупними витратами наведено на рис. 1.4.

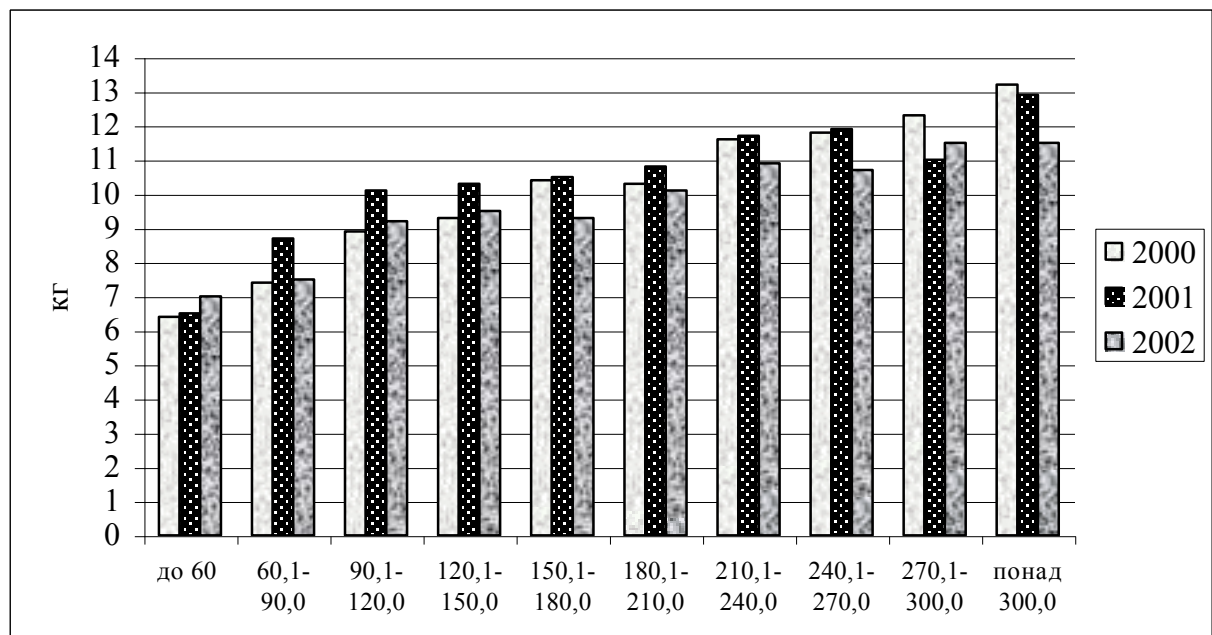

Рис. 1.4. Споживання картоплі в Україні за місяць на 1 особу залежно від середньодушових сукупних витрат, кг

На основі даних рис. 1.4. можна сказати, що між середньодушовими сукупними витратами і рівнем споживання картоплі в розрахунку на 1 особу існує пряма залежність. Але однаковим темпам зростання заробітної плати

відповідають різні темпи зростання споживання картоплі. Це пов'язано з тим, що на певному етапі попит на картоплю насичується і починає слабо реагувати на зміну середньодушових сукупних витрат.

Споживання картоплі у домогосподарствах із дітьми залежно від кількості дітей в їх складі наведено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Споживання картоплі в домогосподарствах населення України
(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг) [211]

	1999	2000	2001	2002	Відхилення 2002 р +/-	
					1999 р.	2001 р.
Всі домогосподарства	9,1	9,1	9,9	9,0	-0,1	-0,9
З кількістю дітей:						
- одним	8,7	9,0	9,5	8,8	+0,1	-0,7
- двома	9,4	9,0	10,6	8,9	-0,5	-0,7
- трьома	10,0	11,1	11,6	11,3	+1,3	-0,3
- чотирма і більше	11,0	10,0	10,6	10,5	-0,5	-0,1

Дані табл. 1.2 наглядно демонструють, що із збільшенням кількості дітей в сім'ї, споживання картоплі в домогосподарствах на одну особу зростає. Пояснення такої ситуації можна знайти, розглянувши дані таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Розподіл домогосподарств України за рівнем середньодушових
витрат залежно від кількості дітей у 2002 році [211]

Середньодушові грошові витрати у місяць, грн.	Сім'ї, що мають дітей			
	одного	двох	трьох	чотирьох
До 60,0	5,7	13,1	31,3	43,9
60,1-90,0	11,2	19,3	24,6	14,9
90,1-120,0	14,9	20,9	13,9	25,6
120,1-150,0	15,7	16,1	9,2	10,3
150,1-180,0	13,2	9,8	9,5	5,3
180,1-210	8,1	6,8	5,3	-
210,1-240,0	8,7	4,5	3,1	-
240,1-270,0	6,2	2,8	0,5	-
270,1-300,0	4,2	2,2	0,6	-
Понад 300,0	12,1	4,5	2,0	-
Всі домогосподарства	100,0	100,0	100,0	100,0

За наведеними вище даними можна зробити висновок, що із збільшенням кількості дітей в складі домогосподарств їх середньодушові грошові витрати у місяць скорочуються, а тому ці сім'ї переходять на більш дешеві продукти харчування та самозабезпечення.

Ключовий аспект проблеми продовольчої безпеки – забезпечення доступного повноцінного харчування для малозабезпечених верств населення. В Україні при 6 – кратному співвідношенні найвищого і найнижчого квінталів за показником середньодушового доходу відмінності за показником споживання картоплі – менш ніж 1,5 – кратні: споживання картоплі в першій квінтильній групі 9,0 кг у середньому на місяць, а в п'ятій – найвищій – 11,7 кг.

Враховуючи все вище викладене, відмітимо, що картопля відіграє величезне значення в забезпечення продовольчої безпеки держави і тому на сьогоднішній день пріоритетним завданням є формування повноцінного ринку картоплі.

1.3. Методологічні основи маркетингового дослідження та аналізу кон'юнктури ринку картоплі

В основі функціонування будь-якого ринку лежить маркетинг. Джон Харви Джонс відзначає, що маркетинг – це не тільки ключовий фактор підприємництва, це не тільки паливо, але й компас корабля [154, с.172]. Це світ постійних відносин між тим, хто виробляє, і тим, хто купляє. В сучасних умовах він є найдієвішим засобом від хвороби “витрати”, яка уразила українську економіку.

Маркетинг, як філософія бізнесу, означає орієнтацію всієї діяльності від проектування до виробництва товарів, їх збуту – на задоволення попиту споживачів, вироблення товарів, що задовольняють певні потреби споживачів. За визначенням Ф. Котлера, “маркетинг – вид людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб через обмін” [91]. Зміст

маркетингу полягає в тому, щоб за допомогою специфічних методів дослідження визначити: на які товари є попит і в якій кількості; які існують підприємства-конкуренти, які сегменти вони займають і які стратегії вони використовують; яку суму готові заплатити за товари різні категорії споживачів; як найкращим чином запропонувати товар, своєчасно довести його до споживача; стратегію виходу на ринок, необхідні капіталовкладення, очікуваний прибуток і т.п. Тобто маркетинг – це комплексна система управління ринками, основними елементами якої є так звані “4 P”: *prise* (ціна), *produkt* (продукт), *plase* (місце, розподіл, доставка) та *promotion* (просування) товарів. Кожен з цих елементів в процесі дослідження необхідно аналізувати і по кожному розробити стратегію і тактику.

Як відмічає Л.М. Худолій [236], маркетинговий метод дослідження ринку є найбільш досконалим, найбільш повним і всебічним, адже він: охоплює елементи ситуаційного, інституціонального та інших видів аналізу; при його застосуванні можна виявити не тільки причини економічних збоїв у ринкових механізмах, а й знайти економічні резерви; дозволяє поєднувати інтереси виробника, держави і споживача продукції.

В рамках адміністративно-командної системи, де картоплесіючі підприємства мали стійкі зв'язки з переробною сферою, реалізація основної частини продукції здійснювалася через державне замовлення. Нині за умов ринкових відносин товаровиробникам необхідно самостійно виконувати такі функції, як вивчення ринку, споживача, планування тощо.

Основним фактором, що зумовлює потребу у застосуванні маркетингу є необхідність самостійного пошуку підприємствами – виробниками картоплі – ринків збуту. Таким чином, галузь картоплярства – це комплексна система виробничо-збутової діяльності, яка базується на управлінні, плануванні, ціноутворенні, інформаційно-рекламному забезпеченні продукції, призначеної для реалізації. Ця система потребує знання кон'юнктури ринку і спрямована на повне задоволення платоспроможного попиту. В індустріально розвинутих країнах світу маркетинг є базисом, на якому

будується вся відтворювальна система аграрного сектора [28, с.68]. У тих випадках, коли підприємство відмовляється від маркетингового дослідження з метою економії, результати можуть бути катастрофічними. За розрахунками спеціалістів, збитки від такої “економії” часто перевищують витрати на дослідження у 10-100 разів. Зарубіжний досвід свідчить, що провідні фірми на вивчення ринку виділяють до 15 % прибутку, добре розуміючи, який економічний ефект це дає [30, с.66].

На думку О.С. Зайця “вищою формою маркетингової діяльності є маркетинговий моніторинг” [58], тобто постійний нагляд за станом того чи іншого ринку з використанням певних способів і методів. Вважаємо, що в даному випадку маємо дуже вузьке розуміння маркетингу, оскільки інформаційне забезпечення маркетингу є лише однією з підфункцій маркетингу. Нами встановлено, що на сучасному етапі в галузі картоплярства комплексне дослідження ринку, конкурентного середовища, попиту і пропозиції не проводиться на всіх рівнях управління, а ті спостереження за кон’юнктурою ринку, які сьогодні намагаються проводити, мають, здебільшого, епізодичний характер.

Дана робота є комплексним маркетинговим дослідженням ринку картоплі в Україні, побудованим за відповідною логікою. Послідовно застосовуючи функції маркетингу, а саме: комплексне дослідження ринку; стратегію маркетингу; товарну, цінову і збутову політику; просування товарів; організацію і контроль маркетингу, ми поставили за мету відтворити сучасний стан виробництва і споживання картоплі, визначити виробничий і споживчий потенціал ринку, виявити можливі резерви та на основі об’єктивного прогнозу запропонувати стратегію щодо певних ринків картоплі та економічні механізми їх регулювання.

Ф. Котлер [91, с.80] розглядає маркетингове дослідження як системне вивчення кола даних, які необхідні у взаємозв’язку з маркетинговою ситуацією, яка стоїть перед фірмою, їх збір, аналіз і звіт про результати. На нашу думку, комплексне дослідження ринку картоплі повинно складатися із

двох частин: по-перше, дослідження зовнішніх змінних, які, як правило, не піддаються регулюванню з боку підприємства, але для успішного функціонування підприємству необхідно пристосуватися до них; по-друге, аналіз внутрішніх складових підприємства (виробничий потенціал, збутова і товарна політика тощо). Ці фактори знаходяться під контролем і визначаються реакцією підприємства на зміни зовнішнього середовища. Крім того, воно має включати вивчення характеру попиту на товар, переваги над конкурентами, одержання інформації про доходи споживачів, виявлення районів найбільш вигідного збуту. При цьому необхідно враховувати макроекономічну направленість розвитку економіки, провідні політичні сили. Тому, рекомендуємо проводити дослідження в розрізі – внутрішній, зовнішній та регіональний ринки та за такими напрямками (див. рис. 1.5.).

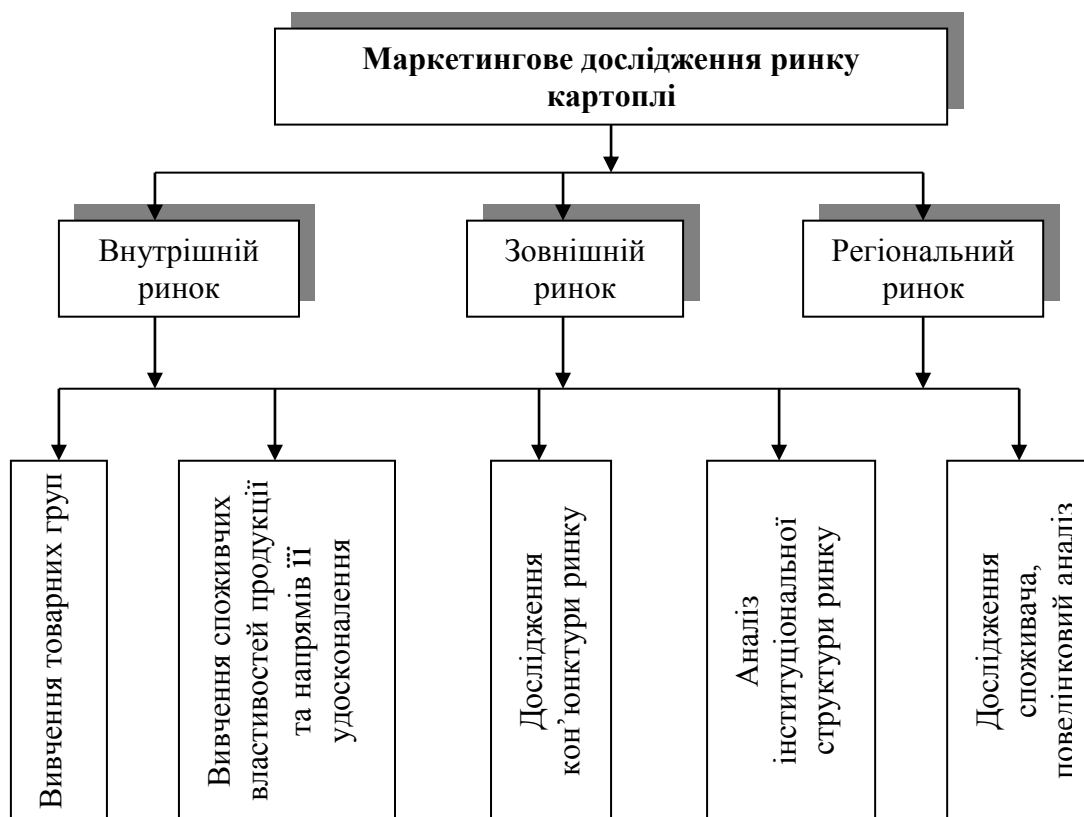

Рис. 1.5. Напрями маркетингового дослідження ринку картоплі

Як відмічає Л. Худолій [236, с.27], ринки відрізняються один від одного за багатьма параметрами, насамперед за об'єктами купівлі-продажу. Тому необхідно спочатку чітко визначитися з досліджуваними товарами. В ринкових умовах акцент треба робити на те, що товар означає для покупця, а

не для продавця. Вироблений продукт з метою реалізації в маркетинговому розумінні – ще не товар. В.М. Власова пропонує формулу товару в маркетинговому значенні:

Товар = продукт + підтримка + інструменти маркетингу [143, с.228].

До інструментів маркетингу вона відносить дієву рекламу, налагоджений збут, ефективне обслуговування, гнучку політику цін.

Кожен товар характеризується якістю, що мають певну ринкову цінність і відрізняють його від інших. Тобто під якістю ми розуміємо весь набір властивостей продукту, за якими споживач робить висновок про його переваги. Тому при визначенні товарів необхідно враховувати їх цінність (виробничу, споживну, загальноекономічну). М.С. Булуков [41, с.202] підкреслює, що є три групи факторів, що впливають на рівень цінності картоплі при її доставці від виробника до споживача: фактори сфери виробництва, що формуються відповідно до земельно-кліматичних умов, технології виробництва, організації підготовки до реалізації і реалізації продукції; фактори сфери купівлі-продажу (в системі заготівель, продажу і переробки); фактори, пов'язані із споживчими якостями продукції, що проявляються в сфері споживання.

Картопля – товар неоднорідний за якістю, тому що його використовують для різних цілей: на харчування (продовольча картопля); на насіння (насіннева картопля); на корм худобі (кормова картопля); на переробку. Відповідно до цього агрегатний (сумарний) ринок картоплі включає субринки за цільовим використанням цього товару (додаток Б).

Товар “картопля продовольча” – це продукт праці, вироблений з метою обміну шляхом купівлі-продажу. Цей товар залежно від періоду реалізації поділяється на два види: картопля рання та пізня. Рання картопля надходить з площ, засіяних ранніми сортами спеціально для літньо-осіннього споживання і реалізується до 1 вересня. Пізня картопля вирощується з пізньостиглих сортів і реалізується після 1 вересня. На картоплю свіжу продовольчу, яка реалізується через роздрібну торгівлю поширюється державний стандарт

26545-85 від 15.051985 №1361 з відповідними змінами і доповненнями. Крім того, картопля свіжа продовольча, яку заготовляють для споживання в свіжому вигляді регламентується державним стандартом 7176-85, а державний стандарт 7194-81 визначає правила приймання і методи визначення якості картоплі, яка заготовляється і поставляється для споживачів у свіжому вигляді (для реалізації через роздрібну торговельну мережу та для переробки).

Товар “картопля кормова” є також продуктом праці, сировиною, що за своїми споживчими властивостями є придатною для застосування у вигляді корму у тваринництві. Вимоги до споживчої якості картоплі кормової значно нижчі ніж до продовольчої, кормова картопля нормативними документами не регламентується. Вся картопля, що не відповідає за стандартами продовольчій, насінневій, для переробки, може бути використана як кормова. Однак вона повинна мати значний процент вмісту сухих речовин.

Товар “картопля для промислової переробки” – це продукт праці сільськогосподарського виробника, виготовлений з метою продажу, і водночас, це сировина для харчової та переробної промисловості. Картопля, призначена для переробки на продукти харчування (сухі, заморожені, консервовані, обжарені) регламентується державним стандартом 26832-86. Для виробництва певних видів продуктів харчування (чіпсів, крохмалю, картоплі-фрі), в залежності від якості і технологічної пристосованості бульб, використовують ботанічні сорти картоплі. Також є специфічні вимоги до картоплі, яка закладається на довгострокове зберігання в холодильних камерах. Вона регламентується державним стандартом 28372-93 “Картопля свіжа продовольча. Керівництво по зберіганню”. Ботанічні сорти, технологія вирощування, збирання і післязбиральної обробки картоплі, а також строк її лежкості повинні забезпечити по закінченні довгострокового зберігання необхідну якість. Основні якісні характеристики картоплі, призначеної для промислової переробки визначені державним стандартом 6014-68 “Картопля свіжа для переробки” з відповідними змінами та доповненнями. Ці правила

поширюються на свіжу картоплю, яка заготовляється і поставляється для переробки спиртовим і крохмале-патоковим підприємствам. Однією з головних вимог є високий вміст крохмалю (для України базисна крохмалистість становить 15 %), адже від величини цього показника залежать, насамперед, витрати сировини на виготовлення одиниці продукції.

Товар “Картопля насіннева” – продукт праці сільськогосподарського виробника, виготовлений на продаж. Одночасно, він – агроресурс (засіб виробництва), який за своїми споживчими властивостями має задовольняти потреби виробників картоплі в насінневому матеріалі. Сортові та посівні якості картоплі регламентуються ДСТУ 4012-2001. Товарною одиницею на ринку насінневої картоплі є сорт або гібрид.

Крохмаль, спирт, сушена картопля, сухе картопляне пюре, чіпси, хрумка картопля, крекери, снеки тощо – товари, що є похідними від товару “картопля для переробки”. В процесі переробки утворюються й інші продукти, що є супутніми для основних і які також можуть бути товаром, а відтак, на їх основі формується ринок барди тощо. Проте наша увага концентруватиметься на основних ринках картоплі, які більш соціально значущі.

Товар “крохмаль” – продукт переробки картоплі, виготовлений на продаж. Він може виступати як продукт кінцевого споживання домогосподарств, так і сировиною в хлібопекарній, харчовій, фармацевтичній та інших галузях промисловості. Товар “спирт” – теж продукт переробки картоплі; він є, одночасно, і продуктом кінцевого і проміжного споживання (сировина для виготовлення ліків тощо). Чіпси, снеки, крекери є продуктами кінцевого споживання.

Оскільки частина товарів, що виробляються із картоплі є товарами проміжного попиту, з яких утворюються у процесі виробництва товари кінцевого споживання, то саме попит на ці товари визначає попит на них, а відтак – на картоплю для переробки.

Для повноти маркетингової характеристики досліджуваних товарів наведені вище характеристики доцільно доповнити такими позиціями: еластичність пропозиції від ціни; еластичність попиту на них від ціни; еластичність попиту на них залежно від платоспроможності споживачів; еластичність попиту від цін на товари – замінники; встановлення супутніх товарів і їх можливої ролі при продажу товарів.

Сегментація ринку картоплі за цільовим використанням дає можливість визначити сумарний попит або пропозицію товарів різного призначення. Але в такому вигляді ринок не може бути об'єктом регулювання, бо різні за ступенем збалансованості ринки регулюються по різному. Тому, необхідно провести сегментацію ринку картоплі за рівнем виробництва (питомою вагою у виробництві) і споживання для розуміння того факту, де концентрується виробництво, а де споживання, як вони територіально відокремлені один від одного, яка потрібна інфраструктура в регіонах.

Аналіз кон'юнктури ринку носить інформаційно-попереджувальний характер як для підприємців, так і для органів державного управління. Об'єктами статистичного вивчення кон'юнктури ринку є: динаміка виробництва товару, який цікавить покупців; завантаження виробничих потужностей в галузі та фірмі; рух замовлень; зміна товарних запасів; співвідношення експортних та імпорتنих позицій товару; оптові ціни [209]. Він зорієнтований на всебічну, взаємопов'язану характеристику стану ринку в цілому та окремих його елементів і частин. Реалізація цих завдань здійснюється у два етапи. На першому - дається характеристика масштабів і типологія ринку, його головні пропорції, вектор і швидкість змін основних параметрів, стійкості його розвитку. Другий передбачає більш високий рівень аналізу причинно-наслідкових зв'язків та умов, що визначають ринкову ситуацію і є основою для прогнозування ринкової кон'юнктури і перспектив розвитку ринку товарів і послуг.

Поєднуючи стратегічні і оперативні цілі, кон'юнктурний аналіз включає: збір кон'юнктурної інформації і її обробку; кількісну і якісну (атрибутивну) оцінку стану ринку, типології ринкової ситуації; характеристика і аналіз масштабів ринкових операцій і ступеня ділової активності; характеристику динамічної стійкості ринку та прогнозування тенденцій його розвитку; аналіз циклічності і сезонності розвитку ринку; статистичну оцінку регіональних особливостей ринку; характеристику інтенсивності конкуренції і монополізації ринку; аналіз комерційного ризику. Особливістю більшості показників кон'юнктури ринку є використання в їх якості параметрів статистичних моделей, які відображають тенденції і циклічність розвитку ринку.

Дослідження кон'юнктури ринку слід доповнити елементами інституціонального, поведінкового і функціонального аналізу.

Інституціональний аналіз дає змогу визначити основні інститути, які функціонують на ринку картоплі та які забезпечують просування товарів від виробника до споживача. Сегментація ринку картоплі за суб'єктами ринкових відносин наведена на рис. 1.6.

Основне завдання інституціонального аналізу – одержати необхідні дані для забезпечення конкурентних переваг на ринку, а також знайти можливості співпраці та кооперації з можливими конкурентами. Для цього необхідно проаналізувати сильні та слабкі сторони конкурентів, частку ринку, яку вони займають. Це дозволяє знайти шляхи досягнення найвигіднішого положення на ринку відносно конкурентів. Дослідження можливих посередників і постачальників галузі дасть змогу здійснити вибір найраціональніших варіантів організацій, що формують у сукупності інфраструктуру ринку картоплі.

Дослідження споживачів продукції дає змогу визначити і вивчити комплекс збуджуючих факторів, якими керуються покупці при виборі товарів. Об'єктами дослідження виступають населення, переробні підприємства, державні та регіональні органи, комерційні структури тощо.

Рис. 1.6. Сегментація ринку картоплі за суб'єктами купівлі-продажу

Предметом дослідження є мотивація купівельної спроможності споживача на ринку картоплі і фактори, що її визначають. Результатом цього напрямку дослідження є моделювання поведінки споживача на ринку.

Функціональний аналіз дає можливість оцінити вартість виконання маркетингових функцій різними суб'єктами ринку; визначає, які функції у ринковому процесі виконуються, а для реалізації яких відсутні відповідні інституції і тому не досягається безперервність і, отже, максимальна ефективність доведення товару від виробництва до споживача [133, с. 121]. Такий аналіз має відтворити стан попиту і пропозиції певного товару на внутрішньому і зовнішньому ринках, їх співвідношення, бо саме воно визначає ступінь перенасиченості чи дефіцитності ринку. Для вибору

механізму регулювання ситуації на ринку особливо важливим є знання того, через що і в якому напрямку відбулося порушення рівноваги.

Добре знання стану ринків, а також наявність вірогідних прогнозів їх розвитку в найближчій чи віддаленій перспективі важливі для прийняття ефективних заходів на всіх рівнях – підприємницькому, регіональному і державному. Використання всіх видів аналізу дає можливість відтворити стан попиту і пропозиції на ринку певного товару, їх співвідношення. це дозволяє виявити не тільки причини економічних збоїв, а й розробити нові економічні ринкові механізми.

1.4. Методологія вивчення і прогнозування попиту та пропозиції на ринку картоплі

Ринок регулюється на основі системи економічних законів, в тому числі попиту і пропозиції. Це невід’ємні категорії ринкової організації виробництва, що виражають об’єктивні економічні відносини товарного виробництва, які необхідно вивчати і прогнозувати. За висловом професора Гарвардського університету Н. Грегорі Менк’ю, економікою правлять 2 типи законів: попиту і пропозиції та закони, що установлює уряд [115, с.150]. Щодо важливості аналізу попиту і пропозиції для розуміння процесів, які відбуваються у сфері аграрної економіки П. Самюелсон зауважив: “Сільське господарство – це сфера важливих проблем... Ніхто, певно, не зможе зрозуміти головних аспектів у цій галузі, не розібравшись спочатку в основних економічних поняттях попиту і пропозиції” [195, с. 473].

Попит і пропозиція – це рушійні сили ринкової економіки, які водночас є важливими важелями, за допомогою яких держава діє на економічні процеси, в тому числі регулює ступінь задоволення потреб.

Як історична категорія, потреби міняються в процесі еволюції суспільства, в кожній соціально-економічній формації. Орієнтація виробництва на споживання викликає необхідність всебічного вивчення

потреб. Економічна основа органічної поєднаності попиту і пропозиції впливає із нерозривності процесу відтворення суспільного виробництва, а саме єдності фаз виробництва, розподілу, обміну, споживання.

В теоретичному плані економічна категорія “пропозиція” означає готовність фірм-виробників та продавців товарів доставити на ринок відповідну кількість товарів за певною ціною в межах певного відрізка часу. Вона представлена результатами господарської діяльності (виробництва), що набувають товарного вигляду і можуть бути доставлені на ринок в певному обсязі та в певний час.

Є.І. Ткач відмічає, що в результаті виробництва блага можуть бути розподілені на дві частини: пропозиція, під якою розуміють всі вироблені товари народного споживання, засоби виробництва та послуги для задоволення матеріальних і духовних потреб людей, окремих колективів і підприємств шляхом купівлі-продажу; втрати, тобто частина товарів і засобів виробництва, яка не потрапляє на ринок (брак, псування, втрати в процесі транспортування і зберігання) [209, с. 505]. Але автор, на наш погляд, не враховує, що вироблені товари будуть формувати об’єм пропозиції лише за умови певної ціни, яка буде влаштовувати продавця. Пропозиція товару може надходити безпосередньо від товаровиробників, утворюючи первинний ринок картоплі, так і від різного роду посередницьких організацій, в тому числі державних, що діють на вторинному ринку.

Коливання ринкової пропозиції зумовлюється багатьма чинниками, які умовно можна поділити на чотири основні групи: економічні; соціальні; природнокліматичні; психологічні. Така систематизація факторів створює теоретичні передумови свідомого управління динамікою пропозиції, широкого використання в сучасній практиці господарювання маркетингу.

Економічними чинниками є: власна ціна товару (картоплі) на ринку; ціни на товари – замінники; ціни на вхідні ресурси (мінеральні добрива, паливо-мастильні матеріали, нові сорти картоплі) та витрати виробництва; рівень технології; організаційно-інфраструктурне забезпечення сфери обігу;

державне регулювання ринку (розмір податків та дотацій, тощо); кількість товаровиробників – конкурентів; доступ до інформації та ресурсів виробництва. Соціальні чинники – це професійно – кваліфікаційний склад робочої сили на ринку картоплі, рівень культури і спеціальної освіти учасників виробництва. До психологічних факторів слід віднести зміну смаків та уподобань споживачів, місцеві та національні традиції, принципи виховання, релігійні звичаї. Природнокліматичні чинники – це клімат, рельєф, місцезнаходження, флора та фауна.

Найважливішим фактором, що визначає пропозицію виступає ціна. Ціна і товарна пропозиція змінюються і взаємодіють в одному напрямку: підвищення ціни викликає підвищення кількості товарів, що пропонуються на продаж. Від рівня ринкових цін на товари залежать доходи продавців, і чим вище ці доходи, тим оперативніше росте ринкова пропозиція товарів і навпаки. Залежність між ціною товару (P_i) і об'ємом пропозиції (Q_i^s) відображається функцією:

$$Q_i^s = f(P_i) \quad (1.1)$$

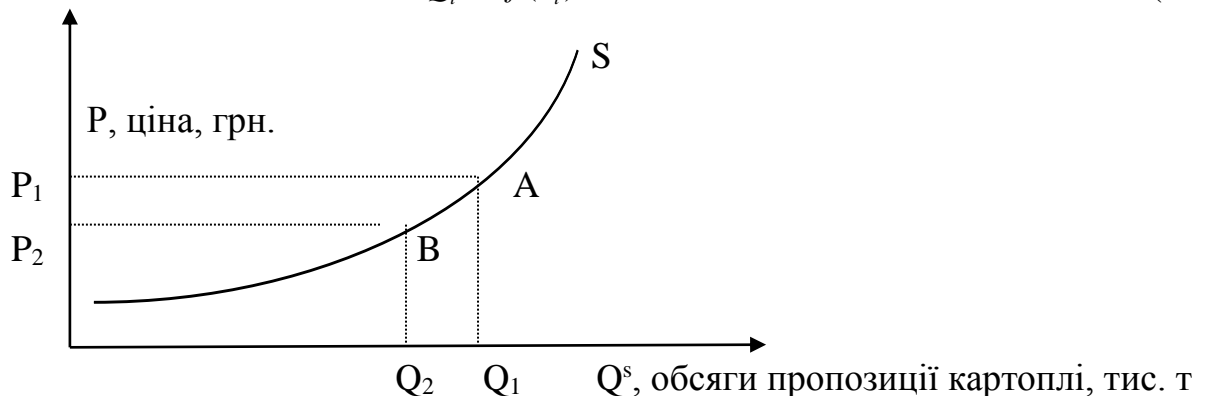

Рис.1.7. Графічний вираз закону пропозиції

На рис. 1.7. показано графічний вираз цієї функції. Крива пропозиції, по суті, є ілюстрацією дії закону пропозиції, тобто за інших рівних умов, чим вища ціна товару, тим їх може бути більше вироблено і запропоновано до продажу на ринку.

На відміну від цінової залежності, всі інші фактори, що впливають на об'єм пропозиції лише зміщують криву пропозиції: вправо-вниз (при

сприятливих умовах) або вліво-вверх (при несприятливих умовах). На рис. 1.8. це пунктирні лінії S^I і S^{II} .

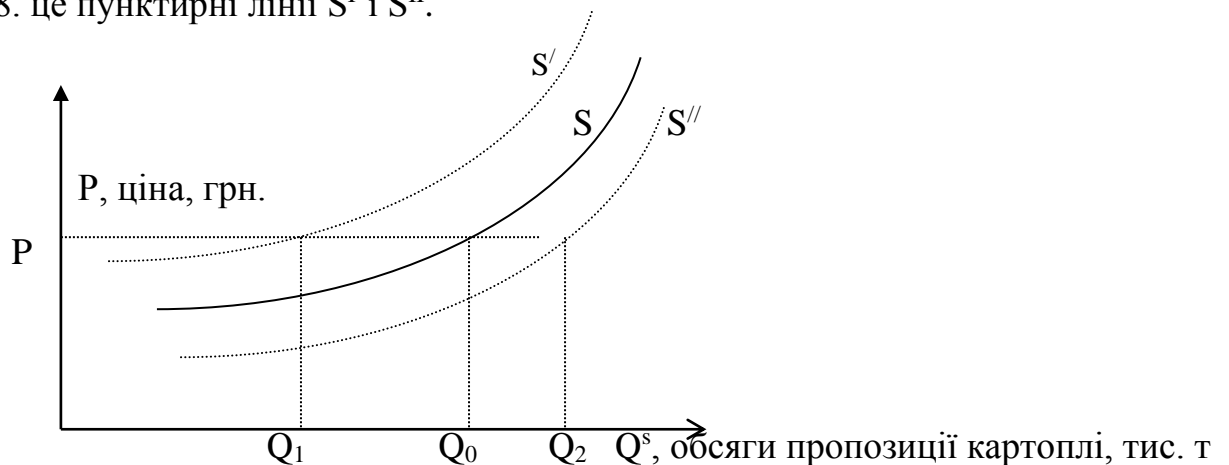

Рис. 1.8. Зміна пропозиції під впливом нецінових факторів

Як видно, зміщення пропозиції відбулось внаслідок дії нецінових факторів, тому що ціна залишилась незмінною, а об'єм пропозиції змінився. Так застосування нових технологій, зниження цін на вхідні ресурси, а також відповідне зменшення витрат на одиницю продукції, зниження податкового тиску, створення дієвої інфраструктури ринку веде до збільшення обсягу пропозиції товару (S^{II}) при незмінних цінах, а значить крива пропозиції зсувається вправо – вниз. І, навпаки, підвищення податкових ставок, введення квот на вивіз продукції, інфляція витрат зумовить зсування кривої пропозиції вліво – вверх (S^I), що означає зниження об'єму пропозиції при незмінному рівні цін.

З точки зору чисто теоретичного аналізу, функцію пропозиції можна виразити в вигляді алгебраїчного рівняння наступного виду:

$$Q_i^s = f(P; Y_1; Y_2; Y_3; \dots; Y_n) \quad (1.2)$$

де Q_i^s - пропозиція товарів; P - ціна одиниці товару; $Y_1; Y_2; Y_3; \dots; Y_n$ - нецінові фактори пропозиції.

З практичного боку пропозиція товарів “картопля продовольча”, “картопля насіннева”, “картопля кормова”, “картопля для переробки” визначається як багатофакторна функція:

$$Q_i^s = f(P_i; S_i; Y_i; Z_i; P_j) \quad (1.3)$$

де Q_i^s - кількість i -го товару (картопля продовольча, насіннева, кормова, для переробки), що може бути потенційно запропонована на ринок, тис. т.; f - функція; P_i - власна ціна одиниці i -того товару, грн./т; S_i - площа посіву під картоплею i -того виду, тис. га; Y_i - урожайність, т/га; Z_i - собівартість одиниці продукції, грн./т; P_j - ціна одиниці товару замітника, грн./т.

Об'єм пропозиції на товари, які є продуктами переробки картоплі (крохмаль, тощо) теж залежить від багатьох факторів, а саме: власної ціни на ринку; ціни на товари – субститути; собівартості виробленого товару; наявності виробничих потужностей і їх завантаження.

Оцінка ринкової пропозиції потрібна кожній фірмі для аналізу власних можливостей з метою орієнтації на свою участь у розподілі чи завоюванні ринку. Формула ринкової пропозиції у розгорнутому вигляді має такий вигляд:

$$Q_i^s = \sum_i^n (N_i \cdot W_i \cdot D_i \cdot R_i \cdot E_p) - B - C, \quad (1.4)$$

Q_i^s - пропозиція товару, тобто обсяг товарів, який може бути вироблений і запропонований на ринку на протязі певного періоду; N_i - підприємство або група підприємств (усі категорії господарств), які виробляють даний товар; W_i - потужність підприємства, або середня потужність по галузі; D_i - ступінь завантаження виробничих площ; R_i - ступінь забезпечення ресурсами; E_p - еластичність пропозиції від цін на сировину та готову продукцію; B - внутрішнє виробниче споживання; C - частина продукції, яку, за оцінками, будуть виробляти конкуренти; n - число i -их виробничих підприємств [24, с.65].

При розрахунку потенціалу товарної пропозиції конкретної фірми використовують більш просту модель типу:

$$Q_i^s = \sum_i^n (q_i \cdot E_p - B) \quad (1.5)$$

де q_i - обсяг продукції, запланований на i –му виробничому підприємстві ($q_i = W_i \cdot D_i \cdot R_i$).

Але при визначенні ринкової пропозиції необхідно брати до уваги залишки картоплі на початок періоду, плановий залишок на кінець періоду та обсяги імпорту картоплі, що значно підвищує сумарну пропозицію. Обсяги імпорту картоплі суттєво залежать від політики стимулювання чи стримування зовнішньої торгівлі в країні: митних тарифів, системи ліцензування і квотування тощо. Але при відносно стабільному попиті імпортуватиме від обсягів внутрішнього виробництва.

Отримавши відповідні рівняння по кожному із досліджуваних товарів і знаючи тенденції змін у ресурсному забезпеченні та ринковій кон'юнктурі, можна розрахувати обсяги потенційної пропозиції цих товарів вітчизняних товаровиробників на перспективу. Проте на сьогоднішній день практично не можливо відстежувати функціональну залежність між ціною і ринковою пропозицією через відсутність безперервного потоку товарів на біржах, особливо картоплі.

Виробництво і споживання взаємопов'язані і лише в своїй єдності можуть представляти суспільне виробництво. Споживання виступає логічною кінцевою метою будь-якого виробництва, а тому процес суспільного виробництва має споживацький характер. Але реалізувати вироблений продукт можна лише при умові, що в ньому є потреба. Ф. Котлер розглядає потребу як специфічну форму життєво необхідних благ у відповідності з культурним рівнем і особливостями споживача [91, с.9]. Проте потреби людей практично безмежні, в той час як ресурси для їх задоволення є обмеженими. Тому людина буде вибирати лише ті товари, які будуть найповніше задовольняти її потреби в рамках фінансових можливостей. “Попит – це потреба, підкріплена купівельною спроможністю” [91, с.10]. Тобто, як економічну категорію, попит слід розглядати з позицій забезпечення грошовими коштами потреб населення і окремих колективів в

товарах народного споживання і послугах, а підприємств і організацій – в засобах виробництва [209, с.504].

Слід зазначити, що дослідження попиту в Україні, в тому числі і колишньому СРСР за часів адміністративно-командної економіки не займались, замінивши поняття “платоспроможний попит” на “потреби населення”. Як зазначає Ф. Енгельс, “в комуністичному суспільстві легко планувати як виробництво, так і споживання. Тому що відомо, скільки необхідно в середньому кожному зокрема, то дуже просто обчислити, скільки потрібно буде певному колу осіб, а через те, що виробництво тоді вже не буде в руках окремих приватних підприємців, а буде в руках громади та її адміністрації, то не важко буде регулювати виробництво відповідно до потреб” [109, с.512]. Метод, про який говорив Ф. Енгельс простий і може використовуватись для визначення ступеня загального забезпечення країни у тих чи інших продуктах харчування по відношенню до фізіологічних норм; щоб визначити загальний напрямок виробництва на перспективу. Але цей підхід зовсім не придатний для складання виробничих програм окремими товаровиробниками чи в цілому для галузі.

Ю.І. Палкін зазначає, що попит виражає сформовану на ринку потребу в життєвих засобах, що визначається кількістю товарів і послуг, які споживачі можуть придбати за цінами, що склалися на ринку та наявністю коштів [36, с.206]. Попит є двоєдиним поняттям, що зв'язує кількість проданого товару з ціною. Особливість закону попиту – в оберненій залежності між ціною і кількістю проданого товару: чим вище ціна, тим менша кількість товару буде куплена споживачами. І, навпаки, якщо ціна знижується – кількість покупок даного товару зростає. Коли кількість даного товару на ринку збільшується, то при інших рівних умовах його продаж можливий лише при зниженні ціни. Найменший дефіцит звичних для споживачів товарів на ринку викличе тенденцію підвищення їх цін.

Закон попиту виражає і таку важливу особливість: постійне зниження попиту споживачів на один і той товар. Це означає, що зменшення

споживання цього товару відбувається не тільки внаслідок зростання ціни, але і внаслідок задоволення потреб. Ця особливість закону попиту знаходить свій вираз в спадній корисності кожної додаткової одиниці товару, що споживається. Тобто щоразу знижується споживацький ефект від додаткових затрат на ці товари. Характерна залежність між ціною і величиною попиту, а також тенденція постійного зменшення попиту відображена на рис. 1.9.

Дослідити описані вище особливості можна за допомогою декількох, взятих довільно точок на кривій D (від англійського Demand - попит) – А, В, С. Переміщуючись із однієї точки в іншу, ми просліджуємо зворотну залежність цін і покупок.

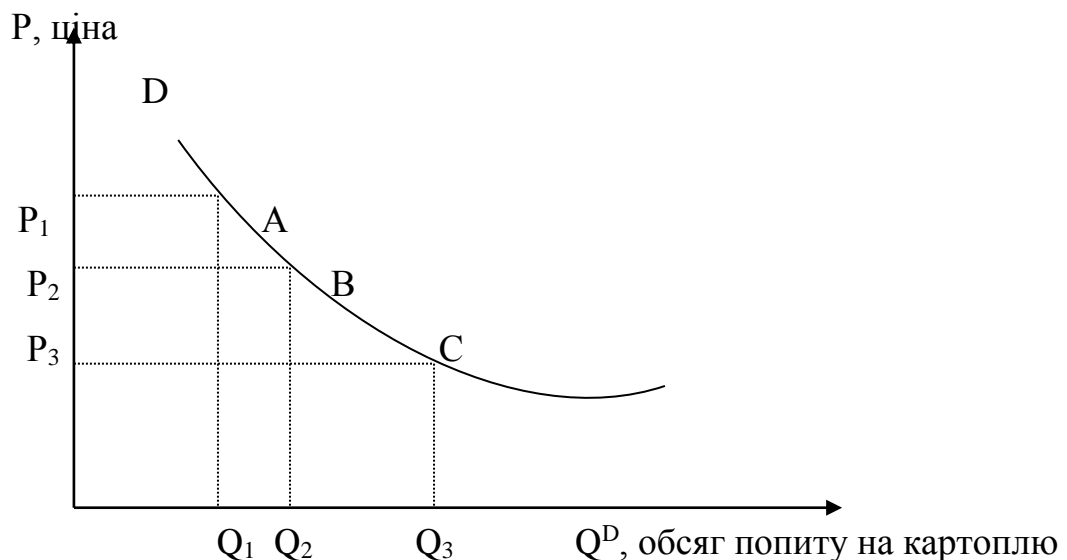

Рис. 1.9. Графічне зображення закону попиту

Крива D ілюструє лише вплив ціни, абстрагуючись від нецінових. В реальному житті все набагато складніше. Процес формування і розвиток попиту населення на картоплю знаходиться під дією багатьох нецінових факторів: суспільного виробництва, його темпів і пропорцій, національного доходу і його розподілу на фонди нагромадження і споживання, грошових доходів населення і їх розподіл між окремими групами працівників, рівня і співвідношення роздрібних цін на товари та послуги, статево-вікового складу населення, його чисельності, розміру і складу сімей, житлових умов, розвитку суспільних фондів споживання, моди, національних особливостей, природнокліматичних умов і ін. Нецінові чинники впливають на розміри

попиту, зміщуючи криву попиту при сприятливих умовах праворуч-вгору (D'), чи ліворуч – вниз – при несприятливих умовах (D'') (рис. 1.10.). Результат зміщення буде залежати від сумарного ефекту впливу цих факторів.

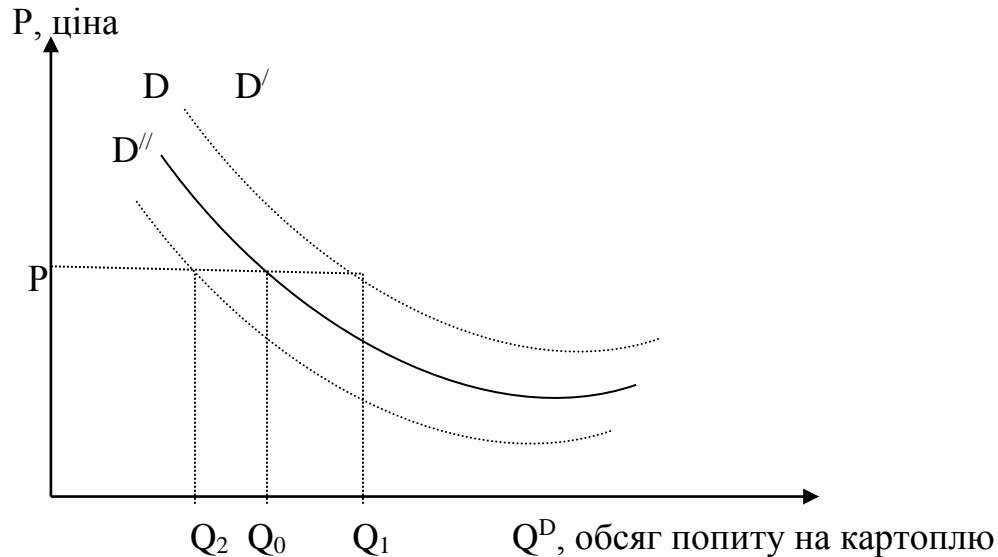

Рис. 1.10. Зміна попиту під дією нецінових факторів

Таким чином, функцію попиту можна записати таким чином:

$$Q_i^d = f(p, y_1; y_2; y_3; \dots y_n) \quad (1.6.)$$

де Q_i^d - попит на товари; p - ціна; $y_1; y_2; \dots y_n$ - нецінові фактори попиту.

Методично розрахунок сумарного ринкового попиту на картоплю і продукти її переробки набагато складніший ніж розрахунок пропозиції. Це пов'язано з тим, що попит – категорія більш суб'єктивна і проявляється через споживацьку поведінку. Це процес формування попиту споживачів, які здійснюють вибір товарів з врахуванням цін і особистого бюджету, тобто власних грошових доходів [242, с.108]. Тобто поведінка споживачів має суто індивідуальний характер.

Аналіз попиту і пропозиції неможливий без застосування таких понять, як еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію і еластичність пропозиції на її продукцію. Термін “еластичність” походить від грецького слова “elastos”, що означає гнучкий.

Ще задовго до того, як в економічну літературу було введено поняття еластичності попиту і пропозиції відносно сільськогосподарської продукції, Адам Сміт підмітив і охарактеризував це явище: “Багата людина вживає не більше їжі, ніж її бідний сусід. Що ж до якості їжі, то можуть бути значні відмінності. Щоб добути і приготувати її потребується багато праці і вміння, але в кількісному відношенні різниці майже немає. Порівняйте просторий палац, великий гардероб одного з хатиною і нечисленними лахміттями другого і ви побачите, що різниця в їх одязі, житлі й у домашній обстановці майже однаково велика як в кількості, так і в якості. Потяг до їжі обмежується у кожної людини невеликою місткістю шлунка, але прагнення до комфорту і оздоблення житла, одягу, домашньої обстановки і посуду немає, очевидно, межі або певних границь” [204, с.134-135]. Отже, попит на сільськогосподарську продукцію (яка безпосередньо іде на споживання – продукти харчування, або є сировиною для виробництва продуктів харчування) та пропозиція її на ринку негнучкі або нееластичні до зміни цін і доходів. Це пояснюється тим, що підтримання життєздатності люди змушені закуповувати необхідний мінімум продуктів харчування за будь-якого зростання цін і зниження доходів. З іншого боку, зростання доходів і зниження цін підвищує попит на продукти харчування, але лише до певної межі, яка окреслюється біологічними можливостями організму.

Еластичність попиту за цінами – це відношення процентної зміни величини попиту на товар до процентної зміни ціни на нього. А визначити коефіцієнт цінової еластичності можна за формулою:

$$E_{it}^{dp} = \frac{Q_{it} - Q_{it-1}}{(Q_{it-1} + Q_{it})/2} * 100 \div \frac{P_{it} - P_{it-1}}{(P_{it-1} + P_{it})/2} * 100 \quad (1.7)$$

де E_{it}^{dp} - коефіцієнт цінової еластичності попиту на і-й вид продукції у поточний період t; Q_{it} - величина попиту на і-й вид продукції у поточний період t; Q_{it-1} - величина попиту на і-й вид продукції у попередній період t-1;

P_{it} - ціна і-го виду продукції у поточний період t ; P_{it-1} - ціна і-го виду продукції у попередній період $t-1$.

Якщо $E_{it}^{dp} > 1$, то попит еластичний (процентна зміна обсягу попиту перевищує процентну зміну ціни); якщо $E_{it}^{dp} = 1$, то це одинична еластичність попиту (процентна зміна обсягу попиту дорівнює процентній зміні ціни); а коли $E_{it}^{dp} < 1$, то попит нееластичний (процентна зміна обсягу попиту менша, ніж процентна зміна ціни).

На нашу думку, зміна положення кривої попиту найбільшою мірою залежатиме від рівня доходів споживачів. Тому вивчення стану аграрного ринку буде неповним без аналізу еластичності попиту за доходами споживачів. Для розрахунку коефіцієнтів еластичності за доходами використаємо таку формулу:

$$E_{it}^{dv} = \frac{Q_{it} - Q_{it-1}}{(Q_{it-1} + Q_{it})/2} * 100 \div \frac{V_{it} - V_{it-1}}{(V_{it-1} + V_{it})/2} * 100 \quad (1.8)$$

де E_{it}^{dv} - коефіцієнт еластичності попиту за доходом на і-й вид продукції у поточному періоді t ; V_{it} - величина доходу споживачів у поточний період t ; V_{it-1} - величина доходу споживачів у попередній період $t-1$;

За свідченням О.В. Сидорчук, в Україні цінова еластичність попиту на картоплю становить від -0,15 до -0,3 [200, с.17]. А за розрахунками Л.Г.Шморгуна коефіцієнт цінової еластичності картоплі становить -0,05, коефіцієнт еластичності за доходами -0,17 [103, с.72]. В розвинутих країнах попит на картоплю і картоплепродукти за доходами еластичний ($E > 1$). Економісти Ван Дер Заг і Хартон встановили, що з підвищенням доходів населення на 1 % на стільки ж знижується і споживання картоплі, і навпаки, зі зниженням цін на 1 % споживання картоплі зростає на 2 %. Взагалі цінова еластичність попиту на картоплю по країнах світу коливається від -0,1 до -2. При чому нееластичний попит на цей вид продукції (на рівні хлібопродуктів) характерний для країн з низьким рівнем доходів.

Якщо для розрахунків коефіцієнтів еластичності попиту на картоплю є досить прийнятна статистика, то для розрахунків коефіцієнтів еластичності пропозиції даних практично немає. В цьому випадку, на думку автора, показниками пропозиції сільськогосподарської продукції слід вважати обсяги її реалізації виробниками по всіх каналах на внутрішньому ринку. На основі цих даних можна обчислити коефіцієнт цінової еластичності пропозиції. Для глибшого аналізу еластичності попиту і пропозиції на ринку картоплі потрібне удосконалення статистики показників, які характеризують попит споживачів на сільськогосподарську продукцію та її пропозицію виробниками на внутрішньому ринку.

Одним з важливих напрямків економіко-статистичного дослідження попиту населення є побудова моделей, які відображають залежність попиту від факторів, що його формують. У даний час статистикою розроблено ряд моделей для вивчення попиту і споживання, на основі яких проводяться експериментальні і планово-прогнозні розрахунки з використанням ПЕОМ.

Оскільки процес формування і розвитку попиту населення являє собою стохастичний і ймовірний процес, при одних і тих же факторах, що формують попит, він може приймати різні значення. Зв'язок між попитом і формуючими факторами проявляється лише у вигляді тенденцій зміни середніх значень попиту залежно від змін факторів, які його визначають. Для дослідження таких процесів і залежностей застосовують, як правило, методи кореляційно-регресійного аналізу. В даному випадку економіко-статистична модель попиту будується у вигляді певного рівняння множинної регресії, в якому в якості функції виступає попит, а в якості незалежних змінних величин - фактори, які визначають його рівень і динаміку.

При моделюванні попиту необхідно визначити основні етапи дослідження в процесі побудови економіко-статистичних моделей попиту і споживання, встановити етапи цієї діяльності, її логічну організацію. Виділяють такі основні етапи в процесі побудови економіко-статистичних моделей попиту і споживання населення: відбір факторів для включення в

економіко-статистичну модель; вибір математичної форми зв'язку між попитом і формуючими його факторами; розрахунок параметрів моделі попиту і їх статистична оцінка; загальна оцінка моделі [209].

Із зростанням виробництва і поступовою ліквідацією дефіцитності товарів все чіткіше простежуються внутрішньорічні зміни попиту. Саме володіючи достовірними даними про сезонні коливання, можна забезпечити населення товарами в необхідному обсязі і за асортиментною структурою, а торгівлі сформувані оптимальні товарні запаси в оптовій і роздрібній ланках, забезпечувати своєчасне і повне товаропостачання у роздрібну торгову мережу. Це сприятиме суттєвому зниженню суспільних затрат, зв'язаних з виробництвом і доведенням товарів до споживача. Таким чином, необхідне науково-обґрунтоване статистичне дослідження, яке дозволило б визначити величину, інтенсивність, еволюцію і економічні наслідки сезонних коливань попиту населення на картоплю.

Для дослідження внутрішньорічних коливань можна застосувати ряд методів (простої середньої, Персонса, ковзної середньої, аналітичного вирівнювання по середньому арифметичному приросту, середньому коефіцієнту зростання, методом найменших квадратів і рядів Фур'є), які забезпечують їх оцінку з різною точністю, надійністю і трудомісткістю.

Але попит потрібно не тільки вивчати, але й прогнозувати. Прогнози поділяються на : короткострокові (до 1 року); середньострокові (до 5 років); довгострокові (більше 5 років). Значення цих прогнозів різні, як і різні цілі, що ставлять при їх розробці, застосовувані методи. Короткостроковий прогноз розвитку ринку картоплі необхідний для того, щоб у поточному році до наступного врожаю суб'єкти ринку могли визначити свої обсяги виробництва, тактику збуту і т.д., які б забезпечили найвищу ефективність виробництва і збуту. Середньострокові прогнози на державному і регіональному рівнях потрібні для тактичного планування діяльності галузей, враховуючи циклічність їх розвитку. Довгострокові прогнози дають можливість відпрацювати стратегію розвитку цілої галузі.

Методи прогнозування попиту в літературних джерелах поділяють на кількісні (формалізовані) та якісні (інтуїтивні) [158]. До формалізованих методів відносять методи прогновної екстраполяції (найменших квадратів, ковзної середньої, експоненціального згладження) та методи моделювання (структурні, матричні, мережеві, імітаційні). Найпростішими методами прогнозування є прогнозування за кінцевим рівнем ряду, за середнім абсолютним приростом, за середнім коефіцієнтом зростання, середнім темпом приросту. Але ці методи, на думку автора, мають недоліки – не враховують тенденції розвитку попиту, факторів, які впливають на нього. Їх можна використовувати як орієнтовні величини при стабільному розвитку економіки країни.

Якісні методи засновані на судженнях експертів і поділяються на індивідуальні (інтерв'ю, побудова сценаріїв, психоінтелектуальної генерації ідей) та колективні експертні оцінки (метод комісій, метод колективної генерації ідей, метод Дельфі, матричний метод).

Залежно від джерел статистичної інформації всі методи прогнозування можуть бути умовно розчленовані на дві великі групи, які використовуються як база для побудови прогнозних моделей попиту: методи, вихідною базою яких є матеріали вибіркового обстеження бюджетів сімей (статистика бюджетів сімей); методи прогнозування, які ґрунтуються на використанні даних динамічних рядів про реалізацію окремих товарів через роздрібну торговельну мережу (статистика торгівлі). Ці методи прогнозування попиту мають ту загальну властивість, що вони базуються на використанні принципів статистичного моделювання. Але кожний з них відрізняється не тільки вихідною статистичною інформацією, а й методикою конкретного прогнозованого розрахунку. Враховуючи це, можна використати такі методи моделювання і прогнозування: методи, що базуються на застосуванні принципів багатofакторного регресійного і кореляційного аналізу; методи прогнозування попиту за допомогою обвідних кривих; методи простої екстраполяції тенденцій розвитку попиту; методи, побудовані на

використанні коефіцієнтів еластичності попиту під впливом формуючих факторів.

Найбільш оптимальним є рівноважний стан ринку, коли відсутні дефіцит і перенасичення, тобто попит дорівнює пропозиції. Тому розробка і впровадження методик вивчення і взаємодії попиту і пропозиції, вивчення ринкової рівноваги є актуальним завданням. Знаходження ринкової рівноваги важливо як для прогнозування розвитку галузі картоплярства, так і для управління ринками. Рівноважний стан на ринку картоплі повинен бути встановлений на такому рівні, який би сприяв динамічному розвитку картоплярства, а не його занепаду. Рівновага – закон для кожного конкурентного ринку, який дозволяє зберігати рівновагу економічної системи в цілому.

Урівноважуючи функцію виконує ціна, яка стимулює ріст пропозиції при дефіциті і “розвантажує” ринок від перенасичення, стримуючи пропозицію. Якщо попит росте, то встановлюється новий, більш високий рівень рівноважної ціни і новий рівноважний об’єм пропозиції товарів (рис.1.11.), при умови незмінності пропозиції.

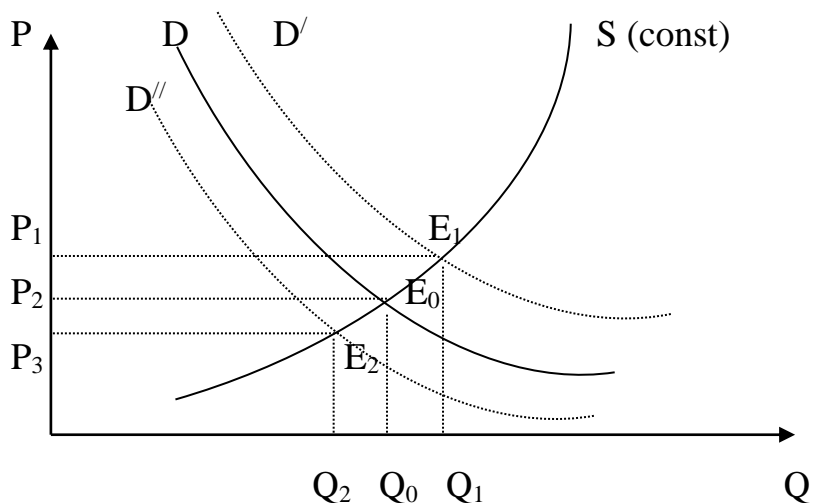

Рис. 1.11. Зміна ринкової рівноваги при зміні попиту на товар і незмінній пропозиції

І навпаки, зниження попиту веде до встановлення більш низького рівня рівноважної ціни і меншого об’єму пропозиції.

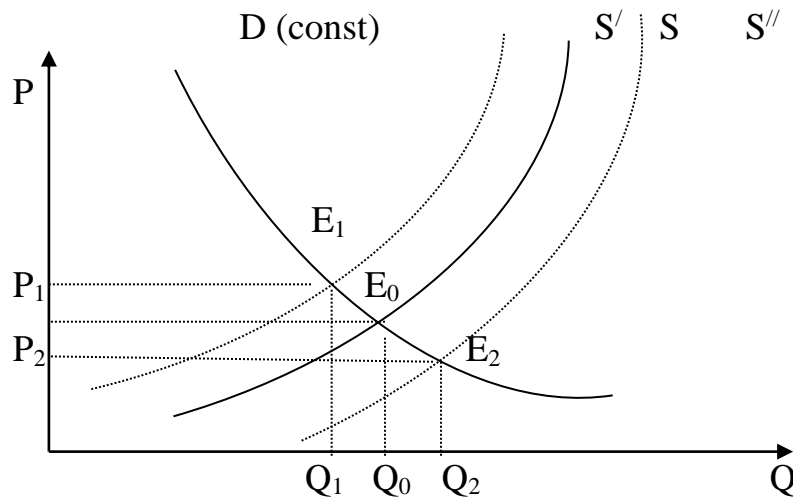

Рис. 1.12. Зміна ринкової рівноваги при зміні пропозиції і незмінному попиті

На рис. 1.12. зображена протилежна ситуація, коли змінюється пропозиція і залишається постійним попит. Це може бути здійснено через допомогу національному виробнику державою або через гальмування його активності.

Зменшення пропозиції при незмінному попиті веде до зростання рівноважної ціни ($P_0 \mapsto P_1$), зміщення центру рівноваги вліво-вверх ($E_0 \mapsto E_1$). При незмінному попиті і зростанні пропозиції рівноважна ціна закономірно знижується ($P_0 \mapsto P_2$), а центр рівноваги зміщується вправо-вниз ($E_0 \mapsto E_2$). Але це означає, що нарощування виробництва картоплі та картоплепродуктів без можливості збільшення ринків збуту може привести до зниження рентабельності виробництва, або навіть збитковості.

В ринкових умовах господарювання найбільш поширені ситуації одночасного регулювання попиту і пропозиції на ринку. Якщо одночасно стимулюється і попит, і пропозиція, то виникає ситуація, зображена на рис. 1.13.

Тобто центр рівноваги (E_0) зміщується в позицію E_1 , ціна P_0 в позицію P_1 . Це призводить до збільшення рівноважної кількості продукції на ринку ($Q_1 > Q_0$). При цьому рівноважна ціна може не змінюватись, якщо попит і пропозиція зросли однаковими темпами; може зростати, якщо попит на товар

зростає більшими темпами, ніж пропозиція; і може зменшуватись, пропозиція на товар зростає більшими темпами ніж попит на нього.

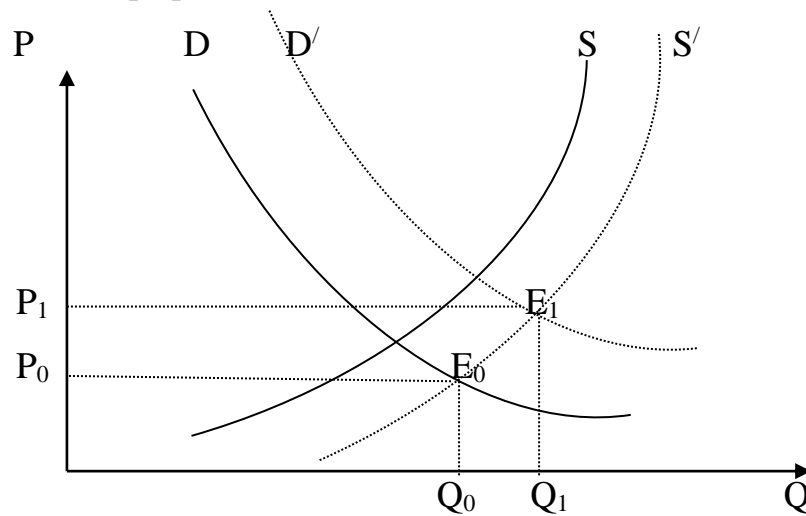

Рис. 1.13. Зміна ринкової рівноваги в результаті зростання попиту і пропозиції на ринку

Більш висока ціна стимулює виробництво картоплі. Але якщо не буде налагоджено її збут на експорт, то обмежений внутрішній попит “зіб’є” ціну на товар, що приведе до скорочення обсягів виробництва, після чого ціна знову матиме тенденцію до зростання.

Таким чином, ринок – це саморегулююча система, яка сприяє встановленню рівноваги. Але якщо ринкова рівновага не задовольняє покупця чи продавця, держава може сприяти зміні положення еквілібриуму (рівноваги) шляхом застосування факторів зовнішнього впливу на ринкову систему.

Висновки по I розділу

Проведено теоретичне дослідження з питань визначення економічного змісту понять “ринок” та “економічний механізм”, аналіз існуючих вітчизняних та зарубіжних підходів до формування ринку агропромислової продукції в Україні, а також вивчено роль картоплі у формуванні продовольчої безпеки держави, методологічні основи маркетингового дослідження та аналізу кон’юнктури ринку картоплі, методологія вивчення і прогнозування попиту та пропозиції на ринку картоплі.

На підставі проведеної роботи зроблені наступні висновки.

1. Невід'ємним компонентом, складовою частиною ринкової економіки є ринок. Аналіз світової і вітчизняної думки свідчить про багатоаспектність цього поняття. Але з усіх визначень впливає, що ринок – це обов'язковий атрибут товарного виробництва, і без нього неможливе нормальне здійснення кругообороту капіталу. Але більш повно і глибоко суть ринку можна розкрити через функції, які він виконує: регулюючу, інтегруючу, сануючу, стимулюючу, інформативну. Чим повніше реалізується цей набір функцій, тим досконалішим є ринок. Найбільш досконалішими є ринки, на яких зв'язок між суб'єктами господарської діяльності, покупцями і продавцями здійснюється на основі економічної самостійності, еквівалентного обміну, рівноправності та конкуренції, ціни формуються під впливом закону вартості, попиту і пропозиції.

2. Оскільки в ринкові відносини вступають різні суб'єкти, а в сферу обміну надходять різноманітні товари і послуги, формується досить складна структура ринку. Поновлення кругообороту капіталу неможливе без нормального функціонування всіх ринків.

3. Ринок картоплі – це система економічних відносин виробників картоплі всіх форм власності і господарювання та споживачів з приводу її купівлі-продажу. Він функціонує в певному макроекономічному середовищі, переважно в механізмі самонастроювання, але це не виключає елементів державного регулювання. Будь-які зміни в економічному механізмі не можуть здійснюватися довільно, тим більше – спонтанно, а мають бути адекватною реакцією на поліпшення чи погіршення відтворювального процесу в агропромисловому виробництві і будуватися на всебічному використанні таких найголовніших аспектів: організаційно-управлінського, техніко-технологічного, економічного, соціального, біологічного та структурного. Економічні механізми формування різних типів ринків повинні мати свою специфіку. Слід “прив'язати” економічні механізми до певних ринків, стратегій та завдань їх розвитку на різних рівнях. В цілому,

формування економічного механізму ринку картоплі має здійснюватися на основі всебічного врахування стратегічних цілей розвитку агропромислового виробництва в цілому.

4. В Україні при 6 – кратному співвідношенні найвищого і найнижчого квінтилів за показником середньодушового доходу відмінності за показником споживання картоплі – менш ніж 1,5 – кратні. Враховуючи це відмітимо, що картопля відіграє величезне значення в забезпечення продовольчої безпеки держави і тому на сьогоднішній день пріоритетним завданням є формування повноцінного ринку картоплі.

5. Галузь картоплярства – це комплексна система виробничо-збутової діяльності, яка базується на управлінні, плануванні, ціноутворенні, інформаційно-рекламному забезпеченні продукції, призначеної для реалізації. Ця система потребує знання кон'юнктури ринку і спрямована на повне задоволення платоспроможного попиту. Комплексне дослідження ринку картоплі повинно складатися із двох частин: по-перше, дослідження зовнішніх змінних; по-друге, аналіз внутрішніх складових підприємства. Крім того, воно має включати вивчення характеру попиту на товар, переваги над конкурентами, одержання інформації про доходи споживачів, виявлення районів найбільш вигідного збуту. При цьому необхідно враховувати макроекономічну направленість розвитку економіки, провідні політичні сили. Аналіз кон'юнктури ринку носить інформаційно-попереджувальний характер як для підприємців, так і для органів державного управління.

6. Попит і пропозиція – це рушійні сили ринкової економіки, які водночас є важливими важелями, за допомогою яких держава діє на економічні процеси. Попит на сільськогосподарську продукцію та пропозиція її на ринку негнучкі або нееластичні до зміни цін і доходів. Це пояснюється тим, що підтримання життєздатності люди змушені закуповувати необхідний мінімум продуктів харчування за будь-якого зростання цін і зниження доходів. З іншого боку, зростання доходів і

зниження цін підвищує попит на продукти харчування, але лише до певної межі, яка окреслюється біологічними можливостями організму.

7. Найбільш оптимальним є рівноважний стан ринку, коли відсутні дефіцит і перенасичення, тобто попит дорівнює пропозиції. Тому розробка і впровадження методик вивчення і взаємодії попиту і пропозиції, вивчення ринкової рівноваги є актуальним завданням. Знаходження ринкової рівноваги важливо як для прогнозування розвитку галузі картоплярства, так і для управління ринками. Рівноважний стан на ринку картоплі повинен бути встановлений на такому рівні, який би сприяв динамічному розвитку картоплярства, а не його занепаду.

8. Результати даного розділу опубліковані в наукових працях автора [119], [121], [122], [126].

РОЗДІЛ II. СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ КАРТОПЛІ

2.1. Сучасний стан, проблеми та тенденції ринку картоплі в Україні

Не применшуючи місця, ролі і значення в економіці України жодної галузі, слід підкреслити, що головними серед їх великої сукупності є сільське господарство, агропромислове виробництво в цілому. Згідно з об'єктивною закономірністю, що склалася віками, країна, якщо вона хоче бути міцною і незалежною, особливо дбає про власне продовольче забезпечення.

Ринок картоплі є складовою агропродовольчого ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає товар “картопля”.

Основними виробниками на світовому ринку картоплі є: Китай (16,3 % світового виробництва картоплі), Росія (12,4 %), Польща (8,3 %), Індія (7,3 %), США (7,2 %), Україна (5,5 %), Німеччина (4,1 %), Білорусія (3,1 %), Нідерланди (2,6 %), Великобританія (2,2 %), Франція (2,1 %). В сукупності вони забезпечують більше 70 % світового виробництва картоплі при середній урожайності 161, 0 ц/га. В Україні при щорічному виробництві картоплі біля 15-16 млн. т дуже низька її урожайність – в середньому 106 ц/га, що становить 66 % світового рівня. В той час урожайність картоплі в Нідерландах перевищує в 2,67 рази світовий рівень урожайності, США – в 2,4 рази, Великобританії, Франції, Німеччині – в 2,3 рази. США, Німеччина, Нідерланди, Великобританія, Франція займаючи 7,7 % в структурі світових посівів картоплі, забезпечують 18,6 % світового виробництва картоплі. Україна, на відміну від зазначених вище країн, виробляє лише 5,5 % світового виробництва картоплі при середній площі посадки 1,54 млн. га (8,4 % в структурі посівних площ). Тобто технологічна ефективність виробництва картоплі в Україні є дуже низькою порівняно з іншими провідними виробниками картоплі. Таке співставлення країн дає підставу для висновку: по-перше, в нашій країні неефективно використовується природний

потенціал для виробництва картоплі; по-друге, відсутня активна цілеспрямована політика держави щодо картоплі і продуктів її переробки.

Україна є лідером у виробництві картоплі серед країн СНД, поступаючись тільки Росії. Так, в 2002 році в Росії було вироблено 32818 тис. тонн картоплі, що в 2 рази більше ніж в Україні; Білорусії – 7421 тис. тонн, Казахстані – 2257 тис. тонн, Азербайджані – 694 тис. тонн, Грузії – 415 тис. тонн, Республіці Молдова – 325 тис. тонн, Вірменії - 374 тис. тонн, Таджикистані – 357 тис. тонн.

Значно погіршилось становище в галузі картоплярства України починаючи з 1991 року – в народному господарстві розладнані міжгалузеві і міжструктурні зв'язки, державна фінансово-кредитна система, матеріально-технічне забезпечення сільського господарства. Гіперінфляційні процеси та енергетична криза призвели до закономірного результату – загального спаду виробництва сільськогосподарської продукції, що базується на використанні екстенсивних технологій. Через різкий диспаритет у цінах на матеріально-технічні ресурси для АПК зменшилось споживання мінеральних добрив сільським господарством, погіршилось співвідношення між азотом, кальцієм та фосфором, гранично скоротилось споживання гербіцидів, тощо, що й спричинило значні кількісні і якісні втрати врожаю.

На сучасному етапі картоплю вирощують різні підприємства, що різняться відносинами власності та формами господарювання. 1 група – господарські структури, засновані на державній власності. Вони представлені переважно учбово-дослідними (дослідно-виробничими) господарствами наукових установ і вузів, селекційними центрами, насінницькими станціями, науковими лабораторіями тощо. 2 група – господарські структури, засновані на приватній формі власності, колективні чи індивідуальні по формі господарювання. До колективних відносяться сільськогосподарські кооперативи та господарські товариства: акціонерні (відкриті і закриті) товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства. Індивідуальні форми

господарювання представлені селянськими фермерськими та особистими селянськими господарствами.

В структурі продукції сільського господарства України (в порівнянних цінах 2000 року) картопля в 2003 році займала 24,3 %, що на 4,9 % більше ніж в 2002 році і в 2,5 рази ніж в 1990 році.

Загальна площа посадки картоплі в 2003 році складала 1584,8 тис. га, а валове виробництво – 18,45 млн. тонн (таблиця 2.1). Це єдина галузь АПК, де обсяги виробництва за 60 років не зазнали суттєвих змін.

Основні показники розвитку картоплярства в Україні за період 1913-2003 рр. представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Основні показники розвитку картоплярства в Україні [211, 225]

Роки	Площа, тис. га	Валовий збір, тис. тонн	Урожайність, ц/га
1913	1082	8546	79
1940	2046	20664	101
1946-1950	1811	17930	99
1951-1955	2263	16067	71
1956-1960	2270	21110	93
1961-1965	2079	18446	88
1966-1970	2033	20294	100
1971-1975	1882	20997	112
1976-1980	1695	20492	121
1981-1985	1629	19998	123
1986-1990	1473	17965	122
1991-1995	1566	17333	111
1996	1549	18410	119
1997	1577	16701	106
1998	1513	15336	102
1999	1551	12723	82
2000	1631	19838	122
2001	1605	17344	108
2002	1592	16619	104
2003	1587	18453	116

За 1990-2003 роки площі посадки картоплі суттєво не змінилися і коливаються в межах 1,5-1,6 млн. га. А посівні площі в Україні за цей же період скоротилися на 22,6 %. Це призвело до того, що питома вага посівів

картоплі постійно збільшується. Якщо в 1990 році картопля займала лише 4,4 % в структурі посівних площ, то в 1995 році – 4,9 %, 2003 році – 6,3 % (див. дод. В). Тобто за період 1990-2003 рр. питома вага посівів картоплі зросла на 1,9 %.

В усіх категоріях господарств в 2003 році зібрано 18,5 млн. тонн картоплі, що на 1,8 млн. тонн або 11,04 % більше, ніж в 2002 році. Збільшення виробництва картоплі обумовлено підвищенням урожайності картоплі (на 12,0 ц/га або 11,5 %), тому що посівна площа картоплі в 2003 році проти попереднього зменшилася на 0,3 %. В результаті використання методу ланцюгових підстановок виявлено, що внаслідок підвищення урожайності валовий збір картоплі збільшився на 1,9 млн. тонн, але внаслідок зменшення посівної площі валовий збір зменшився на 0,1 млн. тонн ((1587-1592)·104).

Далі розглянемо показники розвитку картоплярства в Україні в 2003 році за категоріями господарств (додаток Д).

В 2003 році картоплю було зібрано на площі 1586,9 тис. га, в тому числі сільськогосподарськими підприємствами - 19,8 тис. га, що становить 1,2 % в структурі зібраних площ, і господарствами населення (включаючи громадян-орендарів) – 1567,1 тис. га (98,8 % в структурі зібраних площ).

Недержавні підприємства в 2003 році зібрали картоплю на площі 17,4 тис. га, що становить лише 1,0 % в структурі зібраних площ, в тому числі господарські товариства та селянські (фермерські) господарства – по 0,4 %, сільськогосподарські кооперативи та приватні підприємства – по 0,1 %.

В цілому сільськогосподарські підприємства в 2003 році зібрали 2626,3 тис. ц картоплі при урожайності 132,6 ц/га, що на 14,0 % більше ніж в середньому по Україні.

В господарських товариствах в 2003 році вироблено 834 тис. ц картоплі при урожайності 143,1 ц/га, сільськогосподарських товариствах – 280,6 тис. ц при урожайності 126,2 ц/га, приватних підприємствах – 260,8 тис. ц при урожайності 123,0 ц/га, селянських (фермерських) господарствах – 860,6 тис.

ц при урожайності 120,1 ц/га. В цілому в 2003 році недержавними сільськогосподарськими підприємствами вироблено 2388,7 тис. ц, що становить 1,3 % в структурі виробництва картоплі за категоріями господарств.

Картоплю в Україні вирощують в усіх областях та Автономній республіці Крим, але найбільші площі посадки в 2003 році зосереджені у Вінницькій, Львівській, Чернігівській, Харківській, Київській, Сумській та Житомирській областях. В 2003 році цими областями вироблено 8511 тис. тонн картоплі, що становить 46,1 % валового виробництва.

Чернігівська область займає провідну роль у виробництві картоплі. Так, в 2003 році господарствами всіх категорій Чернігівської області вироблено 1522 тис. тонн, або 8,2 % валового виробництва картоплі в Україні (додатки Е і Ж). Залишаючись лідером у виробництві картоплі, Чернігівська область все-таки втратила минулі параметри. Адже в 1986-1990 роках на її долю припадало 12,5 % валового виробництва картоплі в Україні, 1991-1995 рр. – 10,1 %, 1996 р. – 9,6 %, 1998 – 8,6 %. Але природний, трудовий та виробничий потенціал області дозволяє орієнтувати галузь не лише на задоволення регіональних потреб у даній продукції, а й забезпечувати значну частку потреб загальнодержавного ринку та поставляти продукцію на зовнішній ринок.

Скорочення обсягів виробництва картоплі – проблема не тільки регіонального масштабу. На ринку з'явилася дешева картопля з Польщі, Туреччини, Сирії і навіть Марокко. Переваг у імпортової картоплі немає ніяких, окрім ціни. Причому, нам пропонують товарні сорти, а не первинний насіннєвий матеріал. Разом з картоплею вони пропонують і свої технології, які передбачають надмірне використання гербіцидів та інших хімічних препаратів. Але імпорт картоплі стримується високими митними тарифами, а також, до останнього часу, порівняно невисоким внутрішнім попитом. В Україні вистачає власної картоплі для задоволення попиту на продовольчі цілі. Завозиться картопля, товарні якості якої задовольняють вимоги

новостворених переробних підприємств, що виготовляють морожену соломку (напівфабрикат для картоплі “фрі”), чіпси тощо.

Не виключаючи принципу конкуренції на ринку взагалі, наголосимо, що захист вітчизняного товаровиробника повинен здійснюватись виходячи з об'єктивних умов його формування. Дотримуючись формальної лібералізації можна згорнути галузь до такого стану, коли імпорт картоплі стане реальністю, а його виправлення вимагатиме значно більших зусиль.

У багатьох областях України в 2003 році зменшилось виробництво картоплі. Але в той же час в господарствах 17 областей виробництво картоплі збільшилося, з них найбільше: у Луганській – на 52,1 %, Дніпропетровській – на 53,0 %, Миколаївській – на 45,1 %, Полтавській – на 42,5 %. Тобто, в основному збільшується виробництво картоплі в південних областях. Така ситуація виникає із-за ряду причин, головною з яких є суттєве збільшення транспортних витрат, тому південним областям стає більш вигідно самим вирощувати цю продукцію. Крім того, в умовах енергетичної кризи, господарствам стає не вигідно займатись виробництвом енергозатратних культур, зокрема картоплі.

За останні чотири десятиліття суттєво змінилася структура посівів і виробництва картоплі за категоріями господарств. При цьому швидкими темпами скорочуються площі посіву картоплі в сільськогосподарських підприємствах і зростає в господарствах населення (див. додаток 3).

В 2003 році в сільськогосподарських підприємствах картопля посаджена на площі 19,8 тис. га, що становить лише 4,6 % рівня 1990 року і 17,6 % рівня 1995 року. В структурі посівів картоплі сільськогосподарські підприємства займали лише 1,2 %, що на 6,1 % менше рівня 1995 року і на 28,5 % - проти 1990 року. Обсяг виробництва картоплі в цій категорії господарств в 2003 році становив 262,6 тис. тонн (див. додаток И), що становить 1,4 % в структурі виробництва картоплі за категоріями господарств.

Таким чином, займаючи 1,2 % в структурі посівів картоплі сільськогосподарські підприємства виробили 1,4 % валового виробництва картоплі в Україні. Це було досягнуто за рахунок більш високої урожайності порівняно з господарствами населення (див. додаток К). Наочно динаміка посівних площ та виробництва картоплі по категоріях господарств представлена в додатках З і И.

За період 1990-2003 роки валовий збір картоплі в сільськогосподарських підприємствах скоротився з 4793,6 тис. тонн до 262,6 тис. тонн, або в 18,3 рази, а в особистих господарствах населення зріс з 11939 тис. тонн до 18190,4 тис. тонн або на 52,4 %. Якщо в 1990 році особисті господарства населення займали 71,4 % у виробництві картоплі, то в 1995 – 95,8 %, 2001 – 98,4 %, 2003 – 98,6 %. Відповідно доля виробництва картоплі сільськогосподарськими підприємствами зменшилась з 28,6 % в 1990 році до 1,4 % в 2003 р. (див. рис. 2.1.).

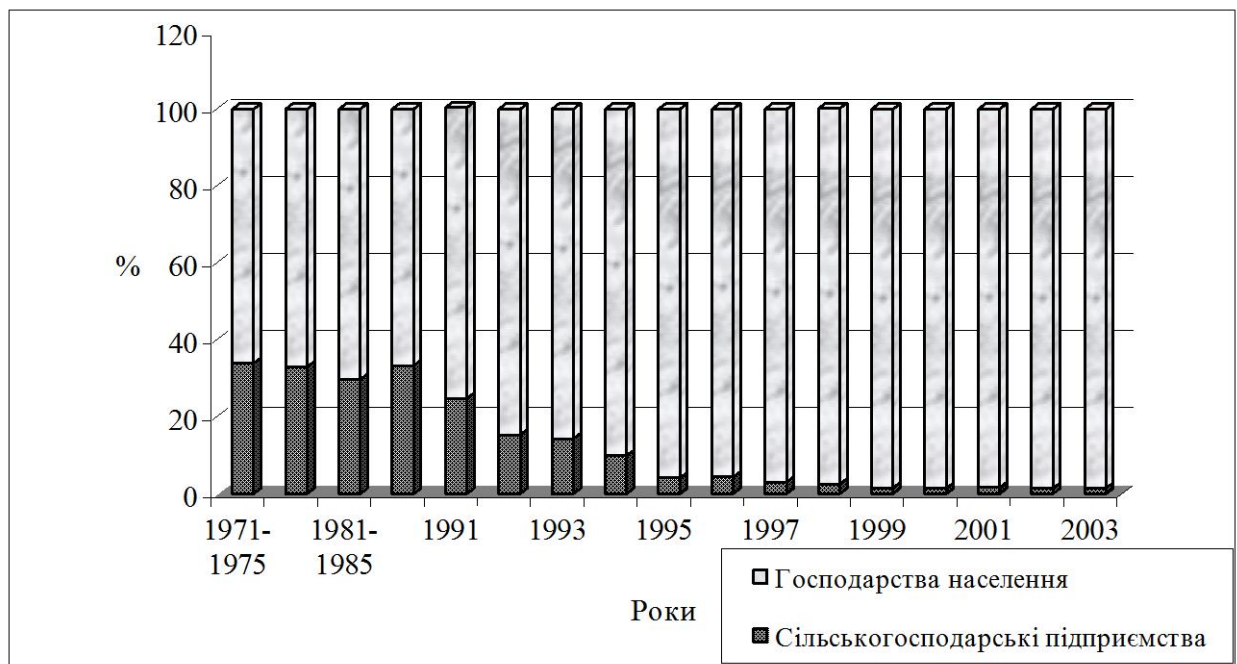

Рис. 2.1. Структура виробництва картоплі в Україні по категоріях господарств, %

Таким чином, пропозиція картоплі в Україні представлена, в основному, особистими господарствами населення.

Індекси виробництва картоплі (у відсотках до попереднього року) по категоріях господарств в Україні представлена в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Індекси виробництва картоплі в Україні
(у відсотках до попереднього року) [225]

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Усі категорії господарств	87,0	139,0	103,6	76,6	91,5	125,0	90,7	92,2	82,6	155,9	87,4	95,8	111,0
в тому числі													
сільськогосподарські підприємства	67,3	96,6	98,9	40,5	49,4	138,8	57,9	79,1	49,4	142,6	99,4	83,4	114,5
господарства населення	94,8	152,0	104,5	82,9	95,0	124,4	92,3	92,6	83,5	156,1	87,3	96,0	111,0

Україна має високі валові збори і значні посівні площі, але дуже низькою залишається урожайність картоплі. Урожайність картоплі – це результативний показник, на рівень якого по-різному впливає велика кількість факторів і тому її величина змінюється нерівномірно, характеризується значними коливаннями.

В 2003 році органи державної статистики зафіксували середню урожайність на рівні 116,4 ц/га. Цей показник знаходиться на рівні 1990 року, але на 20,9 % вище ніж в 1995 році і на 11,4 % - ніж в 2002 р..

Як зазначають А.А. Кучко, В.М. Мицько [95, с.3], будь-яка програма удосконалення виробництва повинна починатись із визначення різниці між фактичною і потенційною продуктивністю. Потенційна або біологічна продуктивність – це вихід бульб при повному використанні усього вегетаційного періоду та їх оптимальному середньодобовому приросту, що визначається достатнім постачанням водою і мінеральними речовинами, розвитком листкової поверхності, стійкістю проти хвороб і шкідників. Тобто, це максимально можливий біологічний вихід бульб. Узагальнюючи дані багатьох авторів, можна вважати, біологічна продуктивність картоплі знаходиться у межах 1200 ц/га. Співвідношення фактичної і потенційної урожайності є показником технічного рівня виробництва в даному регіоні чи країні. Так, для Західної Європи воно становить 1:4, а в Україні 1:10, що свідчить про низький технічний рівень виробництва картоплі.

Основними причинами невисокої врожайності картоплі і високої собівартості вирощених бульб є недостатнє забезпечення усіх товаровиробників насінним матеріалом сучасних інтенсивних сортів. Крім того, забур'яненість посівів картоплі перевищує допустимі пороги шкодочинності; значних втрат завдають колорадський жук та фітофтороз. У роздрібній торгівлі щорічно зростає кількість пестицидів, які при використанні не забезпечують відповідної ефективності. При такому стані картоплярі вимушені збільшувати норми застосування, що негативно впливає на якість вирощеної картоплі. Відсутній і дійовий контроль за пестицидами, які реалізуються.

Високі валові збори картоплі в Чернігівській області забезпечує висока (порівняно з іншими областями) урожайність культури. В 2003 році урожайність картоплі склала 147,7 ц/га, що становить 127,0 % рівня урожайності по Україні в цілому.

Використовуючи статистичні дані, що наведені вище, розглянемо динаміку виробництва картоплі по природнокліматичних зонах у господарствах усіх категорій (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Виробництво картоплі в Україні по природнокліматичних зонах
(в господарствах усіх категорій)

	Роки									
	1986-1990	1991-1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Всього, тис. тонн	17965	17333	18410	16701	15405	12723	19838	17344	16619	18453
Полісся										
тис. тонн	7772	6464	7682	5452	5497	5256	7439	6163	6933	7478
% до підсумку	43,3	37,3	41,7	32,6	35,7	41,3	37,5	35,5	41,7	40,5
Лісостеп										
тис. тонн	7930	7694	8618	7798	7271	5158	9052	7749	7255	8089
% до підсумку	44,1	44,4	46,8	46,7	47,2	40,5	45,6	44,7	43,7	43,8
Степ										
тис. тонн	2263	3175	2110	3451	2637	2309	3347	3432	2431	2886
% до підсумку	12,6	18,3	11,5	20,7	17,1	18,2	16,9	19,8	14,6	15,7

В 2003 році вироблено господарствами всіх категорій 18,5 млн. тонн картоплі, в тому числі по природнокліматичних зонах: Полісся – 40,5 %, Лісостеп – 43,8 %, Степ – 15,7 %. Аналіз даних таблиці 2.3 показав, за аналізуємий період суттєво скоротилися площі посіву і валові збори картоплі в зоні Полісся і Лісостепу та зросли в зоні Степу. Особливо це явище прогресувало в 1997-2001 роках, коли в зоні Степу вироблялося біля 20,0 % валового збору картоплі. Це відбувається при тому, що урожайність в зоні Полісся на 15-30 % вища, ніж в інших природнокліматичних зонах. Тобто залишається невирішеною проблема раціонального розміщення посівів картоплі по природнокліматичних зонах.

Аналіз агрокліматичних ресурсів показує, що вони сприятливі для одержання стабільних урожаїв картоплі практично на всій території України, але рівень виробництва картоплі на душу населення по регіонах суттєво коливається. Це дає можливість класифікувати їх на ті, що вивозять, самозабезпечуючі, і ті, які ввозять.

В першу групу входять Чернігівська, Волинська, Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Рівненська, Тернопільська, Сумська і Черкаська області, де виробництво картоплі в розрахунку на душу населення перевищує 600 кг.

До другої групи належать регіони, де виробляється від 300 до 600 кг на душу населення (Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Полтавська, Харківська і Чернівецька області). Це самозабезпечуючі області.

До третьої групи відносять регіони з виробництвом картоплі в розрахунку на душу населення менше 300 кг, а тому задовольнити потреби населення в картоплі можна за рахунок її ввозу. Це Автономна республіка Крим, Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Херсонська, Кіровоградська області.

Виробництво та споживання картоплі в розрахунку на душу населення наведено на рис. 2.2.

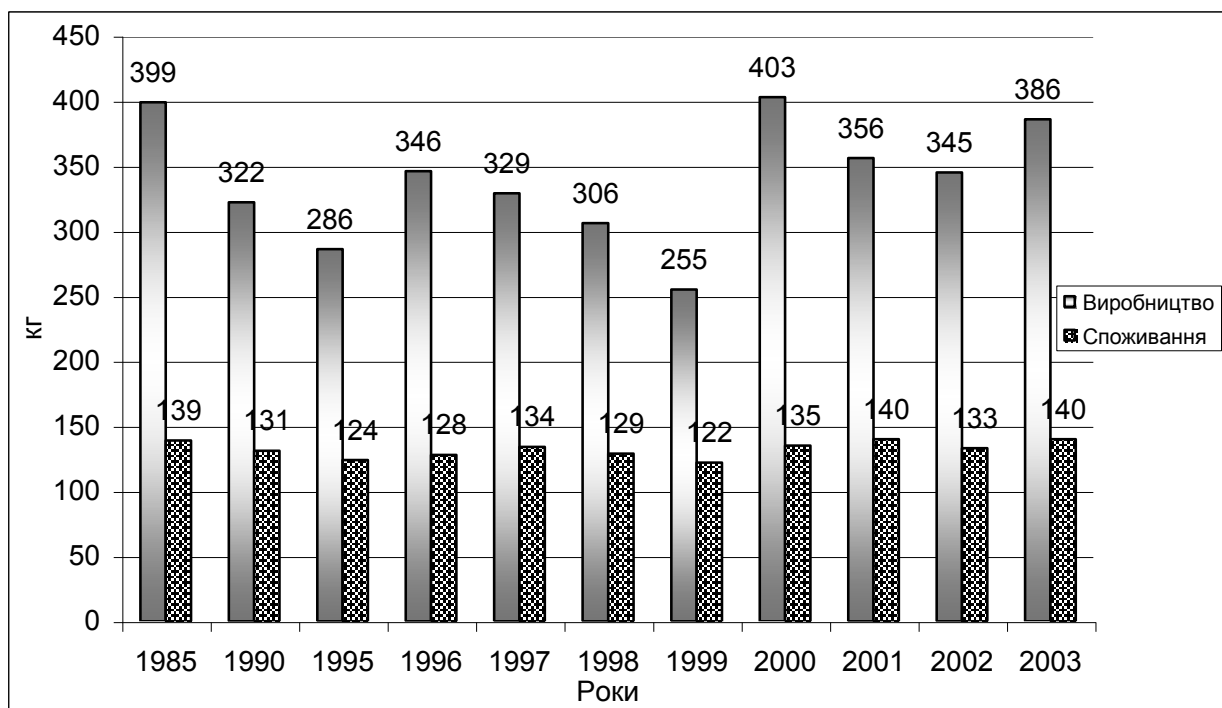

Рис. 2.2. Динаміка виробництва і споживання картоплі в Україні
в розрахунку на душу населення

На даному рисунку наглядно видно, що чіткої залежності між рівнем виробництва і споживання на душу населення не має. Рівень споживання на душу населення визначається не рівнем виробництва, а біологічними потребами людини, рівнем доходів, національними традиціями.

В 2003 році сільськогосподарськими підприємствами України реалізовано 90 тис. тонн картоплі, що в 18,2 рази менше ніж в 1990 році і становить 48,6 % рівня 1995 року. Але проти попереднього року реалізація картоплі сільськогосподарськими підприємствами зросла на 20,0 %.

Продаж картоплі через торгову мережу та мережу ресторанного господарства сільськогосподарськими підприємствами в 2003 році склав 89 тис. тонн, що на 7,2 % більше проти рівня 2001 і 2002 років. Але проти 1985 року обсяг продажу зменшився в 21 раз, проти 1990 р. – 15,4 рази. При цьому в товарній структурі роздрібного товарообороту картопля в 2003 р. займала лише 0,2 % (довідково – в 1985 і 1990 роках – 0,4 %), а індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту до попереднього року – 126,0 %.

Індекси цін реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами (до середніх цін попереднього року) становили:

1997 – 90,7 %; 1998 – 112,7 %; 1999 – 179,0 %; 2000 – 102,7 %;
2001 – 86,3 %; 2002 – 121,9 %; 2003 – 110,9 %.

Тобто, ціни реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами з кожним роком зростають, що позитивно вплине на формування пропозиції картоплі.

Середня ціна на картоплю у торговій мережі (крім міських ринків) в грудні 2003 року становила 0,99 грн., що на 28,6 % більше рівня 2000 року, але проти попереднього року ціна знизилась на 16,8 %.

Аналіз регіональних цін відносно середніх значень по Україні за період 2000-2003 років показує, що на міських ринках картопля найдешевша в Житомирській, Волинській, Чернігівській, Рівненській областях (-40 %), а найдорожча – в Луганській, Донецькій областях, Автономній Республіці Крим (+20 %). Така різниця є важливим доказом низької територіальної мобільності картоплі як ринкового товару, і суттєвої розбіжності в рівнях доходів різних регіонів країни.

Аналіз структури реалізації картоплі свідчить про подальший перерозподіл на користь вільних каналів реалізації (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Структура реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами в Україні (% до загального обсягу реалізації) [225]

Канали реалізації	Роки							Відхилення +/- в 2003 р. від	
	1990	1995	1999	2000	2001	2002	2003	1990	2002
Заготівельним організаціям і переробним підприємствам	85,1	15,2	7,1	16,9	13,9	2,4	3,2	-81,9	+0,8
На ринку	9,4	42,7	41,0	44,8	26,4	28,3	21,1	+11,7	+7,2
Населенню	5,2	32,2	33,9	20,4	15,9	14,7	10,5	+5,3	-4,2
За іншими каналами	0,3	9,9	18,0	17,9	43,8	54,6	65,2	+64,9	+10,6
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-

Таким чином, в 2003 році найбільшу питому вагу в структурі реалізації картоплі займали інші канали – 65,2 %, що на 64,9 % більше проти 1990 року

і на 10,6 % - проти 2002 року. До інших каналів належать реалізація картоплі через агроторгові дома та біржі, різним комерційним структурам та зарубіжним країнам тощо.

Питома вага реалізації картоплі переробним підприємствам за аналізуємий період зменшилась на 81,9 %, але проти минулого року спостерігається незначне зростання – на 0,8 %.

Промислова переробка картоплі знаходиться в залежності від макроекономічної ситуації в державі. Частина потужних колись напрямків переробки картоплі припинила існувати. Натомість починають створюватись нові переробні підприємства з іноземними інвестиціями, що орієнтовані на випуск нової продукції - замороженої соломки, чіпсів тощо. Але в роботі таких підприємств виникає багато проблем: невисокий попит населення на таку продукцію (низькі доходи та традиції харчування з наданням переваги свіжій картоплі), а також несприятливий політичний клімат, що супроводжується високими ризиками для іноземних інвестицій.

На теренах колишнього Союзу працювали лише два спеціалізовані підприємства з виготовлення заморожених та обсмажених картоплепродуктів (крекерів, гарнірної та хрусткої картоплі), а також кілька десятків цехів, що виробляли сухе картопляне пюре та сушену картоплю. Загалом їх потужність оцінювалася у 80 тис. т на рік, з яких на частку України припадало близько 10 тис. т сушеної картоплі (крупки) для задоволення потреб моряків Північного флоту. Сьогодні ці параметри втрачено. Загалом у світі на виробництво картоплепродуктів витрачається близько 8 % зібраного врожаю, а в Україні - менше 0,3 %.

Налагодження власного виробництва чіпсів в Україні не для всіх видається принадною ідеєю. Головна проблема - сировина, тобто придатна для виготовлення чіпсів картопля. Із 1,6 млн. га, зайнятих нині під картоплею, лише 80 тис. га – це посіви в спеціалізованих господарствах. Таке співвідношення гальмує перспективи налагодження і розвитку глибинної

переробки картоплі, що по-справжньому розкрило б високорентабельний потенціал цього сегменту аграрного ринку економіки.

Незважаючи на суттєве зниження долі бартерних розрахунків в структурі реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами, за бартерними угодами в 2003 році продано 4,0 % загального обсягу реалізації картоплі.

З причин відсутності ефективної системи постачання та обслуговування в картоплярстві України практично не використовуються мінеральні добрива, засоби захисту рослин від шкідників та хвороб, особливо фітофторозу. Подекуди картоплю садять без добрив, не завжди витримується оптимальне співвідношення азоту кальцію і фосфору.

Впливає на розвиток галузі картоплярства і недостатня техніко-технологічна забезпеченість. Внаслідок затяжної економічної кризи в сільському господарстві нова техніка в господарства не надходить, а стара зношується і виходить з ладу. Так, на 1 серпня 2003 року в сільськогосподарських підприємствах України було в наявності 2,7 тис. штук картоплезбиральних комбайнів, що становить 38,4 % рівня 1996 року. При цьому коефіцієнт готовності на 01.01.2003 р. склав 49,6 %. Порівняно з серпнем 2000 року кількість картоплезбиральних комбайнів зменшилась на 0,4 тис. штук, або на 11,6 %, в тому числі справних на 142 шт. або на 9,1 %. Це призвело до незначного підвищення коефіцієнту готовності даного виду техніки (на 1,4 %). Але порівняно з 1999 роком коефіцієнт готовності знизився на 4,7 % (довідково: в 1999 році він становив 54,3 %). Таким чином, в Україні склалася ситуація, коли при вирощуванні картоплі застосовується переважно ручна праця, а основними засобами виробництва і знаряддями праці при виробництві картоплі у селянина залишаються сапа, лопата, вила та граблі.

За обставин, що склалися забезпеченість картоплезбиральними комбайнами (на 1000 га посівів картоплі, штук) склала: 1996 рік – 27; 1997 рік – 32; 1998 рік – 32; 1999 рік – 51; 2001 рік – 55; 2002 рік – 56,4, 2003 рік –

57,2. Трохи краща ситуація із забезпеченням сільськогосподарських підприємств картоплесаджалками. На 1 березня 2004 року коефіцієнт готовності даного виду техніки становив 73,0 %, що на 3,0 % більше проти 1996 року, але на 10 % менше рівня 1999 року. При цьому забезпеченість картоплесаджалками (на 1000 га посівів картоплі, штук) складала: 1996 рік – 65,5; 1997 рік – 83,4 ; 1998 рік – 102,3; 1999 рік – 170,4; 2000 рік – 195,6; 2001 рік – 219; 2002 рік – 232,4; 2003 рік – 236,1. При цьому суттєве підвищення забезпеченості картоплезбиральними комбайнами картоплесаджалками (на 1000 га посівів картоплі, штук) в 1998-2003 рр. відбулось не внаслідок поліпшення матеріально-технічного постачання, а внаслідок того, що спеціалізована техніка галузі картоплярства зношувалася і вибувала із сільськогосподарських підприємств меншими темпами ніж скорочувалися площі посіву картоплі в сільськогосподарських підприємствах (довідково: площа посівів картоплі за 1996-1999 рр. скоротилася в сільськогосподарських підприємствах в 3 рази, а кількість картоплезбиральних комбайнів і картоплесаджалок (справних) на 31,3 % та 5,4 % відповідно).

Істотне скорочення крупного товарного виробництва продовольчої картоплі в спеціалізованих сільськогосподарських підприємствах та стихійна дрібно ділянкова концентрація посівів в особистих господарствах населення в неконтрольованій ні державою, ні ринковими законами економічній ситуації призвели до різкого скорочення потреби в елітному та репродукційному насінневому матеріалі картоплі, обов'язковими споживачами якого були колективні сільськогосподарські підприємства. Так, в 2003 році в Україні було вироблено еліти лише 11 % рівня 1986-1990 рр. або 50 % рівня 1995 року. Організація ринку європейського зразка потребує, насамперед, відродити систему вітчизняного насінництва. Базові напрацювання в Україні є: 5 наукових установ УААН – Інститут картоплярства, Інститут землеробства і біології тварин, Інститут сільського господарства Полісся, Подільська дослідна станція імені О.М. Засухіна, Чернігівська дослідна станції ведуть селекцію картоплі в Україні. Інститутом

картоплярства розроблені скорочені схеми (три- та чотирирічна) відтворення еліти на основі оздоровленого вихідного матеріалу. Використання цих схем дозволяє на 1-2 роки, порівняно з існуючою п'ятирічною, прискорити впровадження в виробництво нових сортів, що сприятиме підвищенню врожайності картоплі на 3-5 тонн з гектара. З огляду на той факт, що низка сортів української селекції є неперевершеними за своїми показниками, є всі підстави вважати, що ринок насіння картоплі буде повністю національним.

Негативні явища, що відбулись в економіці України знайшли своє відображення в зниженні рівня прибутковості картоплі порівняно з 90-ми роками.

Таким чином, у функціонуванні ринку картоплі України і продуктів її переробки мають місце такі негативні фактори і тенденції: диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, обмеженість кредитування, звуження ринку внаслідок переходу населення і територій на самозабезпечення, розширення натуралізації обмінних процесів, руйнування системи держзамовлення тощо. Негативні чинники з реалізації продукції спричинили руйнування оптового ринку цих продуктів. На його місці виникли стихійні продовольчі ринки, які сприяють неорганізованій посередницькій діяльності у сфері збуту і привласненню значної частини прибутку, створеного в процесі виробництва. Поряд із виробництвом товаровиробникам все більше доводиться займатися її продажем, що відволікає капітал і трудові ресурси від основної господарської діяльності.

2.2. Економічна кон'юнктура і тенденції розвитку ринку картоплі в Чернігівській області

Ринок картоплі, займаючи важливе місце в системі продовольчих ринків, має характерні особливості, зумовлені як специфікою вироблюваної продукції і формою організації ринку, так і техніко-технологічними особливостями, історичними традиціями.

Економічну кон'юнктуру ринку картоплі ми розглядаємо як сукупність умов, що складаються протягом певного періоду в галузі картоплярства, а також як систему показників, що характеризують розвиток ринку картоплі. А визначається вона динамікою виробництва, станом внутрішньої та зовнішньої торгівлі, товарних запасів, прибутками підприємств даної галузі, доходами і витратами споживачів певного товару та ін. [52,с.169]. Проте головне у вивченні кон'юнктури – аналіз поточних змін у сфері виробництва і збуту (реалізації) товарів під впливом основних факторів, розставлення сил на ринку, визначення форм і методів конкурентної боротьби, співвідношення між попитом і пропозицією, цін, що фактично укладаються в результаті угод.

На прикладі агрегативного ринку картоплі розглянемо структурні зміни, що відбулись в галузі картоплярства в Чернігівській області; найбільш загальні тенденції в економічній кон'юнктурі на етапі формування ринку картоплі, які потребують переосмислення і нових підходів.

Чернігівська область споконвіків була зоною картоплярства завдяки порівняно сприятливим ґрунтокліматичним і фітосанітарним умовам. Для Чернігівської області картопля - це її економіка, не дарма ж область називали “картопляним Донбасом”. Саме завдяки картоплі Чернігівська область не знала голоду і в найгірші роки. Але не зважаючи на величезну популярність картоплі і сприятливі агрокліматичні умови для вирощування, картопля в структурі посівних площ сільськогосподарських підприємств займає лише 0,4 %, що в 16 разів менше ніж в 1990 році (див. додаток Л). При зменшенні посівних площ за 1990-2003 рр. на 41,1 %, площа посіву картоплі

скоротилася з 90,0 тис. га до 3,1 тис. га або в 29 разів. Це пов'язано з тим, що в умовах енергетичної кризи, господарствам стає не вигідно займатись виробництвом енергозатратних культур, зокрема картоплі.

Валове виробництво картоплі, посівні площі, урожайність та обсяги заготівель за останні 90 років представлено в додатку М. Наведені дані наглядно демонструють, що в післявоєнні роки і до кінця 80-х років просліджується тенденція нарощування посівних площ і обсягів виробництва картоплі. Як зазначають, М.Стукало та Ільїних [214], «найурожайнішим картопляне поле області було в 1976-1980 рр. В середньому за ці роки колгоспи та радгоспи області з площі 113,4 тис. га зібрали по 175, 5 центнерів бульб з гектара і продали державі 557 тис. тонн картоплі, в тому числі 152,6 тис. тонн насінневої. В багатьох господарствах було вирощено по 300-350 центнерів з гектара. Успіхи картоплярів не були випадковими. На той час картоплю в колективних господарствах вирощували 1140 механізованих ланок, в розпорядженні яких було 1400 саджалок, 2700 комбайнів, 1100 сортувальних пунктів та інша необхідна техніка. Проводилась систематична робота по підвищенню професійної майстерності картоплярів у школах передового досвіду, університетах, на курсах та семінарах».

Починаючи з 1980 року намітилася тенденція до зменшення посівних площ, а відповідно і валового збору картоплі. В 2003 році господарствами всіх категорій було зібрано 1521,6 тис. т картоплі з площі 103,0 тис. га при урожайності 148 ц/га. Проти 2002 року валове виробництво картоплі в області підвищилось на 32,3 % і на 16,3 % - проти 2001 року.

До 1990 року виробництво картоплі концентрувалось, головним чином, у господарствах суспільного сектору, де забезпечувався високий рівень механізації робіт і було зручніше заготовляти її в державні ресурси. Певні структурні зрушення почалися в 90-х роках: з наданням населенню міст і селищ земельних ділянок під сади і городи динамічно нарощуються площі посадки картоплі в особистих господарствах населення (таблиця 2.5).

Динаміка структури посівних площ картоплі за категоріями господарств Чернігівської області [212]

	Усі категорії господарств	у тому числі			
		сільськогосподарські підприємства		господарства населення	
		тис. га	у % до всіх категорій господарств	тис. га	у % до всіх категорій господарств
1990	154,8	89,4	57,8	65,4	42,2
1991	144,1	77,6	53,9	66,5	46,1
1992	153,0	75,0	49,0	78,0	50,0
1993	129,3	57,8	44,7	71,5	55,3
1994	109,0	30,9	28,3	78,1	71,7
1995	105,0	24,1	23,0	80,9	77,0
1996	100,3	19,3	19,2	81,0	80,8
1997	99,4	18,6	18,7	80,8	81,3
1998	96,0	11,2	11,7	84,8	88,3
1999	100,1	7,9	7,9	92,2	92,1
2000	98,9	4,9	5,0	94,0	95,0
2001	102,8	5,4	5,3	97,4	94,7
2002	102,3	3,7	3,6	98,6	96,4
2003	103,0	3,1	3,0	99,9	97,0

В 2003 році в сільськогосподарських підприємствах було зосереджено тільки 3,1 % посівів картоплі в Чернігівській області, решта – 96,9 % - в господарствах населення. Проти 1990 року площа посівів картоплі в 2003 році в усіх категоріях господарств скоротилася на 51,8 тис. га або 33,5 %, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах вона скоротилася в 29 разів, а в господарствах населення, навпаки, зросла – на 52,7 %.

З метою досконалого вивчення кон'юнктури ринку картоплі в Чернігівській області проаналізуємо динаміку посівних площ картоплі за всіма категоріями господарств (додаток Н).

Посівна площа картоплі в 2003 році проти 2001 і 2002 років зросла на 0,3 % і 0,4 % відповідно. При цьому в розрізі категорій господарств відбулися такі зміни проти попереднього року: площа посіву картоплі в сільськогосподарських підприємствах знизилась на 21,8 %, в тому числі в

державних підприємствах – на 25,5 %, в недержавних – на 22,6 %, з них: в господарських товариствах – на 17,1 %, сільськогосподарських кооперативах – на 30,9 %, приватних підприємствах – на 58,3 %, а в селянських (фермерських) господарствах – навпаки – зросла на 8,6 %.

В господарствах населення в 2003 році площі посівів картоплі становили 99922,0 га, що на 2,6 % більше ніж в 2001 році і на 1,3 % - ніж в 2002 році.

В 2003 році господарствами населення вироблено 14738,9 тис. тонн картоплі, що становить 96,9 % валового виробництва картоплі в області (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка валового збору картоплі за категоріями господарств

Чернігівської області, тис. ц

	Усі категорії господарств	у тому числі			
		сільськогосподарські підприємства		господарства населення	
		тис. тонн	у % до всіх категорій господарств	тис. тонн	у % до всіх категорій господарств
1990	15976,4	7699,4	48,2	8277,0	51,8
1991	19779,7	9397,5	47,5	10382,2	52,5
1992	19579,1	7430,1	37,9	12149,0	62,1
1993	20351,8	6989,3	34,3	13362,5	65,7
1994	15354,3	2902,9	18,9	12451,4	81,1
1995	12442,5	1555,4	12,5	10887,1	87,5
1996	16872,8	2414,6	14,3	14458,2	85,7
1997	11814,6	1311,2	11,1	10503,4	88,9
1998	13298,1	1359,4	10,2	11938,7	89,8
1999	7305,1	461,8	6,3	6843,3	93,7
2000	14711,4	624,1	4,2	14087,3	95,8
2001	13084,3	627,3	4,8	12457	95,2
2002	11497,4	392,9	3,4	11104,5	96,6
2003	15216,4	477,5	3,1	14738,9	96,9

Привертає увагу той факт, що в 1990 році господарства населення займаючи 42,2 % в структурі посівів картоплі виробляли 51,8 % валового виробництва картоплі в Чернігівській області, що забезпечувалося більш

високою урожайністю картоплі ніж в сільськогосподарських підприємствах. В 2003 році господарства населення виробили 96,9 % валового виробництва картоплі займаючи 97,0 % в структурі посівів картоплі, що зумовлено зниженням урожайності в господарствах населення.

При зниженні посівних площ картоплі в сільськогосподарських підприємствах в 2003 році проти 2002 року на 21,8 % валовий збір збільшився на 21,6 %, в тому числі в державних підприємствах – на 1,2 %, недержавних – на 24,9 % (додаток П). Серед недержавних підприємств суттєве підвищення валового збору спостерігається в господарських товариствах – на 52,4 % і селянських (фермерських) господарствах – на 43,5 %. А в сільськогосподарських кооперативах і приватних підприємствах валові збори знизилися проти минулого року на 16,4 % і 25,4 % відповідно.

Загальні тенденції виробництва картоплі в Чернігівській області представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Індекси виробництва картоплі в Чернігівській області
(у відсотках до попереднього року) [212]

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Усі категорії господарств	123,8	99,0	103,9	75,4	81,0	135,6	70,0	112,6	54,9	у 2,0 р. б.	88,9	87,9	132,3
у тому числі													
сільськогосподарські підприємства	122,1	79,1	94,1	41,5	53,6	у 1,6 р. б.	54,3	103,7	34,0	135,1	101,0	62,6	121,5
господарства населення	у 1,5 р. б.	108,0	132,9	113,5	108,0	100,8	94,9	122,1	102,4	70,2	98,1	102,9	102,1

Якщо в 1990 році господарствами населення вироблялося в Чернігівській області біля половини картоплі (51,8 %), то в 1995 – вже 87,5 %, а в 2003 році – 96,9 %. Тобто, технологія виробництва картоплі в області, і в цілому в Україні, характеризується високою часткою ручних робіт, тобто живої праці.

Внесок особистих господарств населення в виробництво картоплі наглядно представлено на рис. 2.3.

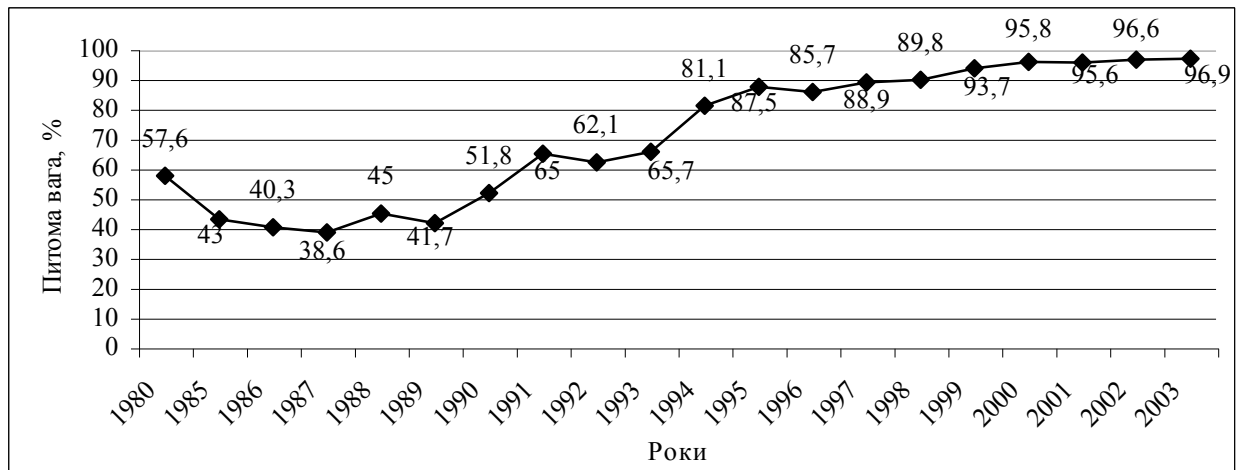

Рис. 2.3. Динаміка питомої ваги виробництва картоплі особистими господарствами населення

Таким чином, пропозиція картоплі в Чернігівській області представлена практично її власним виробництвом, а останнє, в свою чергу, - господарствами населення. А відсутність в особистих господарствах населення засобів захисту робить урожай картоплі уразливим до шкідників, зокрема до колорадського жука, та хвороб, зокрема фітофторозу.

Через нестачу коштів на придбання насінневої картоплі (0,5-1,5 долари США за 1 кг) та невисоку культуру землеробства починає виникати загроза генетичному потенціалові картоплі. Як підкреслювалося в попередньому розділі, оскільки картопля на сучасному етапі є замінником інших продуктів харчування, то вирощують її з метою самозабезпечення не лише на присадибних ділянках в селі, а також на дачних ділянках міські жителі.

З формальної точки зору, у переміщенні виробництва картоплі з одного сектора (державного чи колективного) до іншого (приватного індивідуального) немає нічого негативного. Навпаки, виходячи з пріоритетності приватного господарювання, таке переміщення повинно мати багато переваг. Але це було б справедливим, як би мова йшла про товарне приватне господарство, яке вирощує продукцію для реалізації і яке використовує для цього сучасні високоефективні технології, сорти, засоби захисту картоплі тощо, а мотивацією виробництва в цих господарствах є високий попит на продукцію. В нашому випадку це переміщення

відбувається, насамперед, внаслідок низької купівельної спроможності більшості населення. Крім того, цей шлях розвитку картоплярства не можна вважати перспективним, ще й тому, що зосередження виробництва картоплі в дрібних господарствах пов'язано із значними витратами ручної праці і не відповідає тенденціям світового господарства.

Таким чином, виробництво продукції в особистих господарствах населення має свої особливості, пов'язані із специфікою соціально-економічних відносин і укладу життя на селі.

1. Особисті господарства населення відрізняються від сільськогосподарських підприємств перш за все структурою посівів: в них вирощується мало зернових і технічних культур. Якщо в сільськогосподарських підприємствах картопля висаджується на 5-6 % зораної площі (в природнокліматичній зоні Полісся), то в господарствах населення вона займає близько 80 %.

2. Ефективний розвиток будь-якого сектора сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від рівня його матеріально-технічної бази. В особистих господарствах населення застосовується переважно ручна праця, а основними засобами виробництва і знаряддями праці при виробництві картоплі у селянина залишаються сапа, лопата, вила та граблі. Вітчизняна промисловість не забезпечила населення необхідними засобами механізації.

3. Продукція особистого сектора, а в основному це картопля, вирощується за рахунок вільного часу людей, тобто сільські жителі виробляють суспільно-необхідну продукцію за рахунок додаткової праці.

4. Вирощування картоплі в особистих господарствах населення є екологічно чистим. В умовах ринку це пріоритетний напрямок розвитку картоплярства, адже особливого значення набуває проблема збереження навколишнього середовища.

Але переміщення за останні 10 років до 95 % площ в особисті господарства населення і на дачні ділянки призвело до деконцентрації

посівів, розпорошення ресурсів, зростання витрат виробництва, негативно вплинуло на фітосанітарний стан галузі, оскільки домашнє господарство залишається аматорським. Селяни не можуть, перш за все в силу обмеженості присадибних ділянок, дотримуватись правил сівозмін та інших агрономічних правил. Про посадку селекційної картоплі не може бути і мови - використовують залишки минулорічного врожаю, а картопля природнім шляхом накопичує в собі хвороби і хімікати, і в результаті – вироджується. Крім того, перехід виробництва картоплі в приватний сектор привів до обмеження використання досягнень НТП і НТР в картоплярстві, що стримує розвиток галузі.

При вивченні кон'юнктури ринку картоплі Чернігівської області зупинимося на конкретних показниках розвитку картоплярства по районах області.

Аналіз динаміки структури посівних площ картоплі в розрізі районів Чернігівської області (див. додаток Р) показав, що основні площі посівів картоплі у 2003 році зосереджені в Чернігівському (9,3 %), Ніжинському (8,9 %), Козелецькому (7,5 %), Прилуцькому (6,8 %) та Менському (6,6 %) районах. Водночас наголосимо, що залишаючись лідерами по посіву картоплі в Чернігівській області Чернігівський і Менський райони дещо втратили свої позиції: питома вага посівів картоплі в Менському районі проти 2001 року зменшилась на 0,5 %, а в Чернігівському – на 0,7 %.

В господарствах Чернігівського району в 2003 році вироблено 171,5 тис. тонн картоплі (11,3 % в структурі валового збору картоплі в області), що на 24,4 % більше ніж в 2000 році і на 43,5 % - ніж в 2002 році; в господарствах Менського району – 110,9 тис. тонн (7,3 %), що на 4,0 % менше ніж в 2000 році, але на 24,9 % більше ніж в 2002 році (див. додатки С і Т).

Проти 2002 року в 2003 році зросло виробництво картоплі в 21 районі з 22 наявних, в тому числі найбільшими темпами в Варвинському (в 3,0 рази), Н.-Сіверському (в 2,2 рази), Щорському та Талалаївському (в 1,9 рази)

районах. Але в структурі валового збору картоплі в розрізі районів вони займають не високу питому вагу: 3,0 %, 4,2 %, 3,5 % та 2,8 % відповідно.

Як відмічалось вище, виробництво картоплі в сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області з кожним роком зменшується, але тенденції цих змін різні в розрізі районів. Проаналізуємо структуру посівних площ та валових зборів картоплі в сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області в розрізі районів (додатки У і Ф).

Аналіз даних додатку У показав, що посіви картоплі в сільськогосподарських підприємствах зосереджені в основному в Менському районі – 43,9 %, що на 8,9 % більше ніж в 2001 році і на 8,3 % - ніж в 2002 році. Сільськогосподарські підприємства даного району в 2003 році виробили 22013 тонн картоплі, що становить 46,1 % валового виробництва картоплі сільськогосподарськими підприємствами Чернігівської області.

Проти 2002 року виробництво картоплі сільськогосподарськими підприємствами Менського району збільшилося на 5514 тонн або 33,4 %, але це лише 82,3 % рівня 1996-2000 рр. і 35,0 % рівня 1995 року. Основними товаровиробниками картоплі на Менщині є ЗАТ “Інтерагросистема”, сільськогосподарські кооперативи “Куковицький”, “Авангард” та “Праця”.

В сільськогосподарських підприємствах Чернігівського району в 2003 році було вироблено 7727 тонн картоплі. Це лише 9 % рівня 1991-1995 рр. і 33,8 % рівня 1996-2000 рр.. Проти 2002 року виробництво картоплі зросло на 777 тонн або 11,2 %.

В цілому в 2003 році сільськогосподарські підприємства 10 районів наростили валове виробництво картоплі проти минулого року, в тому числі господарства Сосницького району – на 23,6 %, Носівського – в 2,4 рази, Коропського – на 48,3 %, Городянського – на 63,0 %. При цьому сільськогосподарські підприємства Варвинщини, Срібнянщини, Талалаївщини та Бахмаччини практично перестали займатись вирощуванням картоплі. А ще в 15 районах із 22 наявних виробництво картоплі становить 1-10 % рівня 1991-1995 рр.

В 2003 році в Чернігівській області картоплярством займалися лише 107 сільськогосподарських підприємств (таблиця 2.8), з них в Чернігівському районі – 20 господарств, Сосницькому – 16, Менському, та Корюківському – по 12.

Таблиця 2.8

Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств в Чернігівській області, які займаються вирощуванням і реалізацією картоплі

	Кількість господарств
2001	240
2002	148
2003	107
2003 р. у % до	
2001	44,6
2002	72,3

Проти попереднього року кількість картоплесіючих господарств знизилась на 27,7 % і в 2003 році становила лише 44,6 % рівня 2001 року.

Затяжна економічна криза в АПК призвела до того, що в сільськогосподарських підприємствах зменшили внесення органічних і практично не вносять мінеральних добрив під картоплю, порушуються головні елементи технології її вирощування, використовується посадковий матеріал низької якості, не застосовуються належні засоби боротьби з хворобами та шкідниками.

Землеробство не може розвиватися за умов дефіцитного балансу поживних речовин, бо з урожаєм з ґрунту виноситься більше елементів родючості, ніж повертається з рослинними рештками і добривами. Крім того, в області з кожним роком збільшується кількість деградованих та малопродуктивних земель. На початок 2003 року в Чернігівській області на обліку перебувало 80,0 тис. га деградованих і 58,7 тис. га малопродуктивних земель (таблиця 2.9).

У 2003 році питома вага всіх посівів, удобрених мінеральними добривами, збільшилась по відношенню до 2002 року на 9,6 відсоткових пункти і склала 34,2 %, органічними – на 1,5 пункти (6 % від усіх посівних

площ). У порівнянні з 1990 роком доля удобрених площ мінеральними добривами складала 88,3 %, а органічними – 18,0 %.

Таблиця 2.9

Наявність деградованих і малопродуктивних земель в Чернігівській області та їх консервація у 2003 році

Види земель	Разом на початок року, тис. га	Проведено консервацію, тис. га	Потребують консервації, тис. га
Деградовані землі	80,0	0,4	79,6
Малопродуктивні землі	58,7	-	58,7

Враховуючи значний вплив добрив на урожайність картоплі, господарствами області внесено під її посіви у 2003 році 105,2 тис. т. органічних добрив або по 42,1 т на 1 га, що на 13,9 т менше ніж в 2002 році (таблиця 2.10).

Таблиця 2.10

Внесення добрив на 1 га посіву картоплі в Чернігівській області

Роки	Мінеральних, кг	Органічних, т
1990	200	76,6
2000	81	61,3
2001	99	51,4
2002	88	56,0
2003	132	42,1

Обсяг внесення добрив під посадку картоплі, особливо органічних, щорічно знижується. За період 1990-2003 роки обсяг внесення мінеральних добрив на гектар посадки картоплі скоротився в 1,5 рази – до 132 кг, органічних – у 1,8 рази. Головним товаровиробником картоплі – Менським районом, на полях якого вирощується біля половини усієї картоплі області, удобрено майже 100 % площ і на 1 га посіву припадало 200 кг д. р. мінеральних і 21,6 кг органічних добрив.

З кожним роком в області зростає виробництво картоплі в фермерських господарствах. Так, в 2003 році цією категорією господарств вироблено 5912 тонн картоплі (див. додаток Ц), що в 5,3 рази більше проти 1995 року і в 2,3 рази проти 2000 року. За цей же період площа посіву картоплі в фермерських

господарствах зросла в 2,5 рази. Тобто, за 1995-2001 рр. валові збори картоплі в селянських фермерських господарствах зросли більшими темпами, ніж площі посіву. Це свідчить про зростання урожайності картоплі та про те, що розвиток картоплярства в цій категорії господарств здійснюється на інтенсивній основі.

Узагальнюючи матеріал додатків Х і Ц, привертає увагу той факт, що 58,1 % посівів картоплі в фермерських господарствах припадає на Менський район, що на 19,2 % більше ніж в 2001 році. В фермерських господарствах Менського району за період 2001-2003 роки площа посадки картоплі зросла з 129,0 до 223,2 га або в 1,73 рази. Валовий збір при цьому зріс з 1771 до 3655 тонн або в 2,1 рази. Цими господарствами вироблено 61,8 % валового виробництва картоплі селянськими (фермерськими) господарствами при питомій вазі посадок 58,1 %. Це ще раз підтверджує, що розвиток картоплярства в фермерських господарствах Менського району здійснюється на інтенсивній основі.

На другому місці за посівною площею картоплі знаходяться фермерські господарства Куликівського району (8,3 %), але внаслідок низької урожайності вони виробили лише 416 тонн (7,0 %).

Для одержання високих врожаїв картоплі необхідно мати відповідне матеріально-технічне забезпечення. Але за останні 13 років парк тракторів у сільськогосподарських підприємствах області зменшився у 2,2 рази і становить 10,3 тис. одиниць, картоплезбиральних комбайнів – у 3,7 рази (0,6 тис. одиниць), культиваторів – у 2,5 рази (4,2 тис. одиниць), борін зубових – у 3,2 рази (21,6 тис. одиниць).

Енергетичні потужності АПК катастрофічно падають (див. дод. Ш). Найбільш узагальнюючим показником механізації праці в сільському господарстві є енергоозброєність праці. У розрахунку на одного середньорічного працівника в сільському господарстві цей показник у 2003 році (58 к. с.) збільшився у порівнянні з 2000 роком (49 к. с.) на 9 к. с., але не

за рахунок переоснащення або збільшення енергетичних потужностей, а за рахунок зменшення осіб працездатного віку на 35,8 %.

Забезпеченість картоплезбиральними комбайнами в 2003 році проти минулого року збільшилась на 15,0 % і на 1000 га посівів картоплі становила 201 шт. Кількість картоплесаджалок на 1000 га посівів картоплі в 2003 році становила 144 штуки, що на 15,0 % більше проти минулого року. Проти 1990 року забезпеченість сільськогосподарських підприємств картоплесаджалками та картоплезбиральними комбайнами значно підвищилась в 11,8 і 7,9 рази відповідно. Таке підвищення відбулося внаслідок того, що кількість техніки за досліджуваний період зменшилась меншими темпами ніж площі посіву картоплі в сільськогосподарських підприємствах. При цьому понад 80 % з наявної техніки відпрацювали амортизаційні строки.

Аналіз свідчить, що сучасний машинно-тракторний парк аграрних підприємств потребує суттєвого поповнення і переоснащення новою сучасною технікою, яка забезпечить виробництво конкурентноспроможної сільськогосподарської продукції необхідної якості та асортименту. Для цього необхідно економічними важелями створити умови для відновлення втраченої платоспроможності сільськогосподарських товаровиробників.

На рис. 2.4. графічно показано динаміку виробництва і споживання картоплі на душу населення в Чернігівській області. За період 1960-2001 роки споживання картоплі на душу населення суттєво не змінилося. Але споживання цього продукту харчування на 50-90 % перевищує раціональні норми споживання. Так, в 2003 році рівень споживання картоплі перевищує раціональні норми споживання на 52,4 %, в 2001 році – на 62,1 %. Це обумовлено тим, що для більшості населення картопля основний, а подекуди і єдиний продукт харчування. Інша справа в області із виробництвом картоплі на душу населення. За досліджуваний період воно суттєво скоротилось і в 2003 році становило 1192 кг на душу населення, що становить 62,1 % рівня 1975 року і 63,4 % - рівня 1985 року. Це відбувається при катастрофічному зменшенні кількості населення в області.

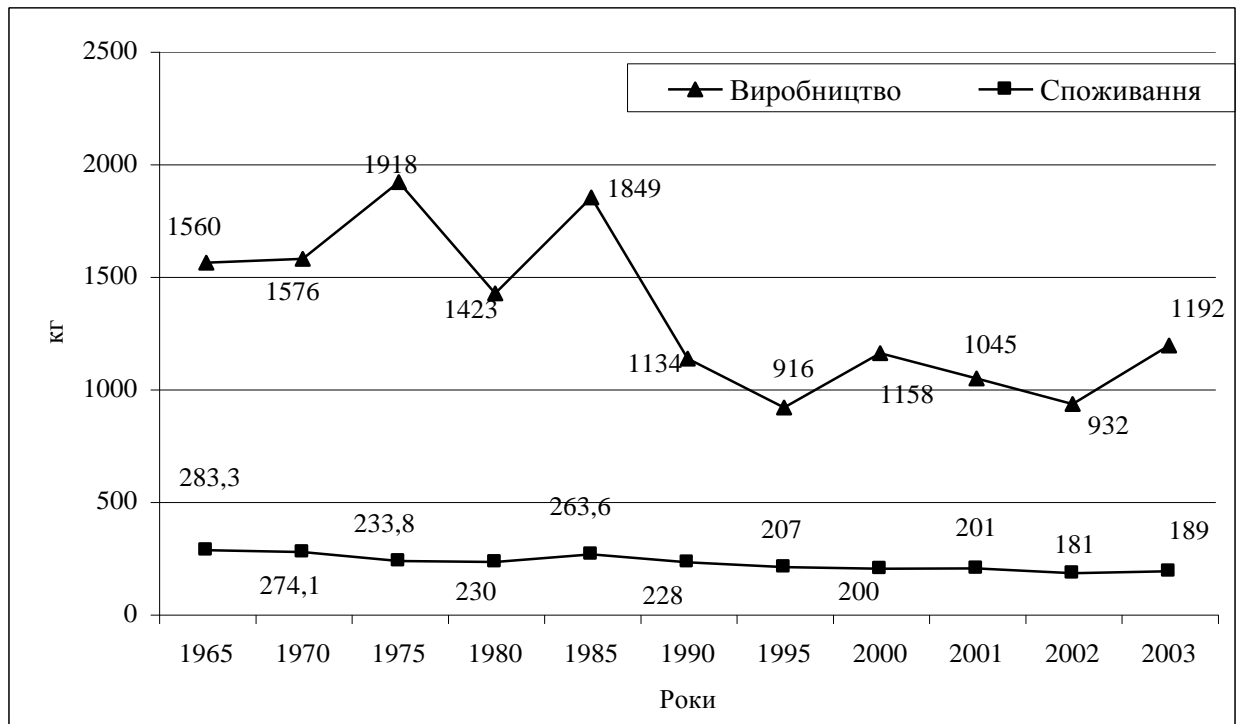

Рис. 2.4. Динаміка виробництва і споживання картоплі на душу населення в Чернігівській області

Внаслідок того, що за аналізованій період споживання картоплі на душу населення не змінилося, а виробництво скоротилося, дещо зросла питома вага споживання в виробництві картоплі. Це наглядно показано на рис. 2.5.

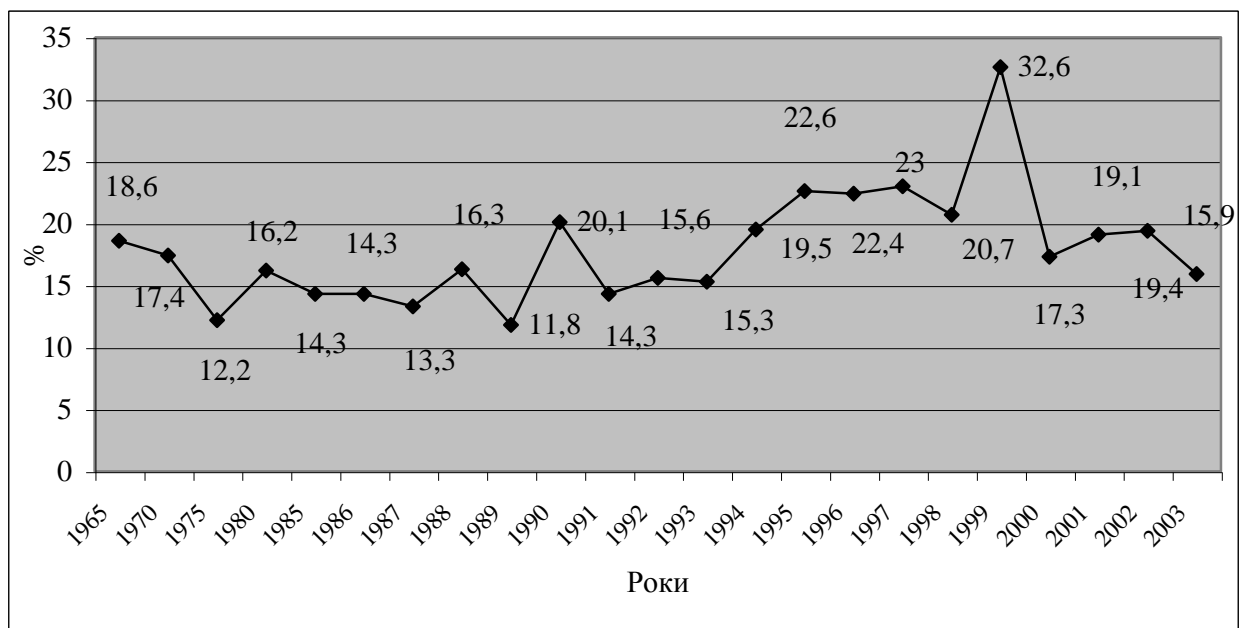

Рис. 2.5. Динаміка питомої ваги споживання в виробництві картоплі на душу населення в Чернігівській області

Оскільки виробництво картоплі в господарствах населення виходить за межі самозабезпечення, постає проблема реалізації вирощеної продукції. Відсутність в більшості господарств населення транспортних засобів унеможливорює продаж картоплі безпосередньо на ринках обласного центру та інших регіонів України, і, відповідно, зумовлює обмін на інші продукти харчування, як правило, за не еквівалентними цінами, та використання високоякісної екологічно чистої продовольчої картоплі на корм худобі.

В сільськогосподарських підприємствах структура реалізації картоплі у 2003 році представлена таким чином (додаток Щ): переробним підприємствам – 7,3 %, на ринку – 31,5 %, населенню і пайовикам – 8,4 %, за іншими каналами – 52,8 %. Проти попереднього року суттєвих змін в структурі каналів реалізації картоплі не відбулося - $\pm 0,1\%$. Проти 1990 року питома вага продукції, реалізованої переробним підприємствам скоротилася на 76,6 %, тобто в 11,4 рази. При цьому зросла питома вага реалізації картоплі на ринку – на 21,2 % та за іншими каналами – на 52,8 %. В порівнянні з 2000 роком відбувся перерозподіл каналів реалізації картоплі на користь інших каналів (+35,9 %), а доля переробних підприємств знизилася на 39,0 %.

Із-за нестачі обігових коштів у сільськогосподарських виробників також виникає необхідність у реалізації сільськогосподарської продукції в обмін на інші види товарів матеріально-технічного призначення. Проте, у 2003 році відмічене позитивне зрушення щодо подальшого зменшення реалізації продукції за бартерними угодами: якщо в 1992 році частка продукції, обміненої на бартерних засадах, становила 16,6 % до загального обсягу виручки, 2002 році – 4,6 %, то у 2003 році – вже 2,4 %.

Аналіз даних таблиці 2.11 показав, що в 2003 році сільськогосподарськими підприємствами реалізували картоплі на бартерних засадах лише 720 тонн, що становить лише 18,6 % рівня 2000 року і 87,8 % - рівня попереднього року.

Таблиця 2.11

Динаміка бартерних операцій з реалізації картоплі
сільськогосподарськими підприємствами в Чернігівській області, тонн

	Роки					2003 р. в % до	
	1999	2000	2001	2002	2003	2000 р.	2002 р.
Кількість, тонн	3424	3880	1996	821	720	18,6	87,7

Проведення товарообмінних операцій приводить до втрати коштів, тому що ціни реалізації нижчі від цін переробних підприємств (таблиця 2.12). За рахунок цього товаровиробниками області у 2003 році недоодержано грошей за картоплю в сумі 1,9 тис. грн. $(463,7 - 437,5) \cdot 72$.

Таблиця 2.12

Середні ціни реалізації картоплі в Чернігівській області в 2003 році,
грн. за тонну

Канали реалізації	Ціни, грн.
Переробним підприємствам	463,7
Споживчій кооперації	372,5
Населенню	462,6
Плата за паї	357,4
На ринку	581,7
За іншими каналами	519,9
із загального обсягу бартер	437,5

В 2003 році сільськогосподарськими підприємствами реалізовано 18,0 тис. тонн картоплі, що на 1,0 % більше ніж в 2002 році, але це лише 58,7 % рівня 2001 року (див. додаток Ю).

Основними виробниками є недержавні підприємства, які в 2003 році реалізували 17,9 тис. тонн картоплі, що становить 99,2 % в структурі реалізації картоплі за категоріями сільськогосподарських підприємств, в тому числі: господарськими товариствами – 75,5 %, сільськогосподарські виробничі кооперативи – 16,9 %, приватні підприємства (включаючи фермерські) – 6,8% (див. додаток Я).

Господарські товариства в 2003 році реалізували 13,6 тис. тонн картоплі, що на 42,1 % більше ніж в попередньому періоді, але лише 71,0 % рівня 2001 року. Сільськогосподарські виробничі кооперативи знизили

обсяги реалізації картоплі за період 2001-2003 роки на 53,6 %. При цьому питома вага цієї категорії господарств в структурі реалізації картоплі за категоріями сільськогосподарських підприємств знизилась в 2003 році проти 2002 року на 11,5 %, а проти 2001 року – на 10,5 %.

Аналіз динаміки реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами в розрізі районів (додатки АА і АБ) показав, що 57,7 % обсягів реалізації забезпечує Менський район. В 2003 році сільськогосподарськими підприємствами цього району реалізовано 10,4 тис. тонн картоплі, що на 13,9 % більше ніж в попередньому періоді. Крім того, ще 5 районів збільшили обсяги реалізації цього продукту, зокрема Коропський район в 3,8 рази.

В результаті групування районів Чернігівської області за питомою вагою в загальному обсязі реалізації картоплі виявлено, що з кожним роком в області збільшується кількість районів з питомою вагою до 1,0 % в загальному обсязі реалізації картоплі по області (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Результати групування районів Чернігівської області за питомою вагою в загальному обсязі реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами в області

Групи районів	Роки			Відхилення 2003 р. від	
	2001	2002	2003	2001 р.	2002 р.
Не реалізують	2	1	3	+1	+2
До 1,0 %	10	12	13	+3	+1
1,1 - 5,0 %	5	5	2	-3	-3
5,1 - 10,0 %	2	2	1	-1	-1
10,1 – 20,0 %	2	1	2	-	+1
> 20,0 %	1	1	1	-	-
Разом	22	22	22	-	-

В області практично не розвинута переробна галузь. Крохмальні заводи або простоюють або працюють не на повну потужність. В 2003 році крохмальними заводами області вироблено 4030 т крохмалю, що становить 44,6 % рівня 1990 року, але це в 2 рази більше проти минулого року.

Із 4030 тонн виробленого в 2003 році крохмалю лише 637 тонн (15,8 %) – картопляного. Проти минулого року виробництво крохмалю зменшилось на 86 тонн або 11,9 %, але в порівнянні з 1999 роком його виробництво зросло в 2 рази. Перш за все на це вплинув той факт, що в 1999 році був малий порівняно з іншими роками валовий збір картоплі.

На 1.01.2004 року в області налічувалось 4 великих крохмальних заводи: ВАТ «Петрівський крохмальний завод» Щорський район; ВАТ «Нехаївський крохмальний завод» Коропський район; ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Пелехівський крохмальний завод» Ічнянський район; ТОВ «Крохмаль - Сервіс» Коропський район. Крім того, є в наявності малі переробні підприємства, але вони займають незначну частину в структурі виробництва крохмалю в області.

В 2003 році сільськогосподарськими підприємствами області було передано на переробку на давальницьких засадах 301 тону картоплі, з них 61,0 % - господарства Менського району.

Виробництво сухих овочів і картоплі в 2003 році становило 19 тонн, а це лише 1,1 % рівня 1985 і 1990 років. Проти 2000 р. в 2003 році виробництво цих товарів збільшилось в 1,9 рази. Вирішальну роль в цьому відіграли невеликі приватні переробні підприємства, що почали свою діяльність в цій галузі. Не розвивається картоплепереробна галузь також із-за відсутності сортів картоплі, придатних для заморожування, виробництва картоплі фрі та чіпсів.

Враховуючи цінність картоплі господарствам області слід звернути увагу на збільшення її виробництва та підвищення економічної ефективності.

2.3. Економічна ефективність виробництва картоплі в різних типах господарських формувань

Ефективність виробництва – це узагальнене і повне відображення кінцевих результатів використання засобів, предметів праці і робочої сили на підприємстві за певний проміжок часу. Загальну економічну ефективність виробництва ще називають загальною продуктивністю виробничої системи.

В загальному вигляді формування ефективності виробництва здійснюється за такою схемою [5, с. 397], яка представлена на рис. 2.6.

Загальна методологія визначення ефективності полягає в відношенні результату виробництва до затрачених ресурсів (витрат), тобто одержаного економічного ефекту до витрат на його досягнення. Але враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, доцільно розрізняти такі види ефективності: технологічну, економічну і соціальну.

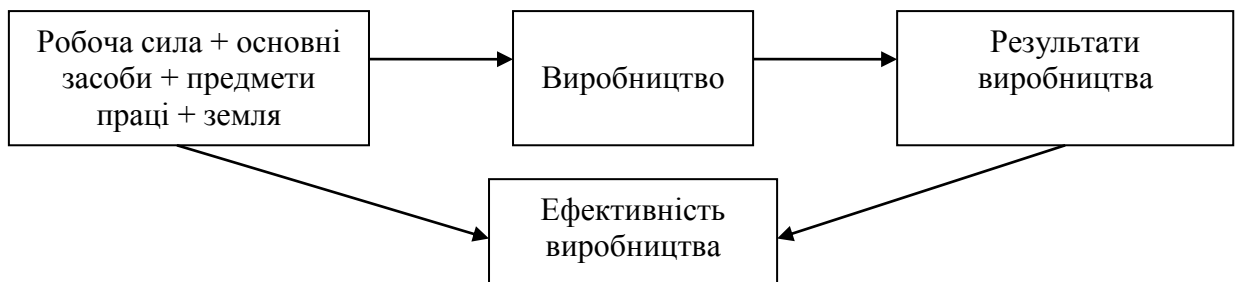

Рис. 2.6. Формування ефективності виробництва [5]

Технологічна ефективність – це результат взаємодії факторів виробництва, що характеризує досягнуту продуктивність живих організмів, що використовуються в сільському господарстві як засоби виробництва [5, с. 398]. В картоплярстві показниками технологічної ефективності є: врожайність з одиниці посівної площі та основні параметри якості картоплі (вміст сухої речовини, крохмалистість тощо). Вони дають змогу здійснювати порівняльну оцінку результативності виробництва в динаміці і в територіальному аспекті за окремими підприємствами і регіонами.

Економічна ефективність – це таке співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, за якого отримують вартісні показники

ефективності виробництва. Вимірювальну систему економічної ефективності галузі картоплярства доцільно будувати таким чином, щоб вона була здатна повністю розкривати дві взаємопов'язані і взаємодоповнюючі сторони діяльності аграрних підприємств – раціональність використання ними землі і економічність виробництва. Для всебічної оцінки ефективності виробництва та її поглибленого аналізу необхідно також використовувати традиційні показники рентабельності.

Соціальна ефективність ϵ , по суті, похідною від економічної ефективності і відображає поліпшення соціальних умов життя людей.

Динаміка урожайності картоплі в усіх типах господарських формувань Чернігівської області представлена в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

Динаміка урожайності картоплі в усіх типах господарських формувань Чернігівської області [212, 225]

Роки	Урожайність, ц/га	Роки	Урожайність, ц/га
1946-1950	75	1993	157
1951-1955	81	1994	141
1956-1960	98	1995	119
1961-1965	93	1996	168
1966-1970	104	1997	119
1971-1975	147	1998	139
1976-1980	167	1999	73
1981-1985	156	2000	149
1986-1990	139	2001	127
1991	137	2002	112
1992	128	2003	148

Дані таблиці 2.14 наглядно показують, що в окремі роки урожайність картоплі дорівнює урожайності картоплі в післявоєнній Україні (75 ц/га). Це ще раз підтверджує, що картоплярство в Чернігівській області розвивається на екстенсивній основі.

В 2003 році урожайність картоплі в усіх типах господарських формувань Чернігівської області становила 148 ц/га, що на 31,4 % більше

проти попереднього року, на 16,0 – проти 2001 %, але це лише 88,6 % рівня 1976-1980 років і 88,1 % - рівня 1996 року.

З метою виявлення загальної тенденції урожайності картоплі в усіх типах господарських формувань Чернігівської області, нами було проведено згладжування рядів динаміки трьома способами: по середньому абсолютному приросту, по середньому коефіцієнту зростання і способом найменших квадратів, яка наочно представлена на рис. 2.7.

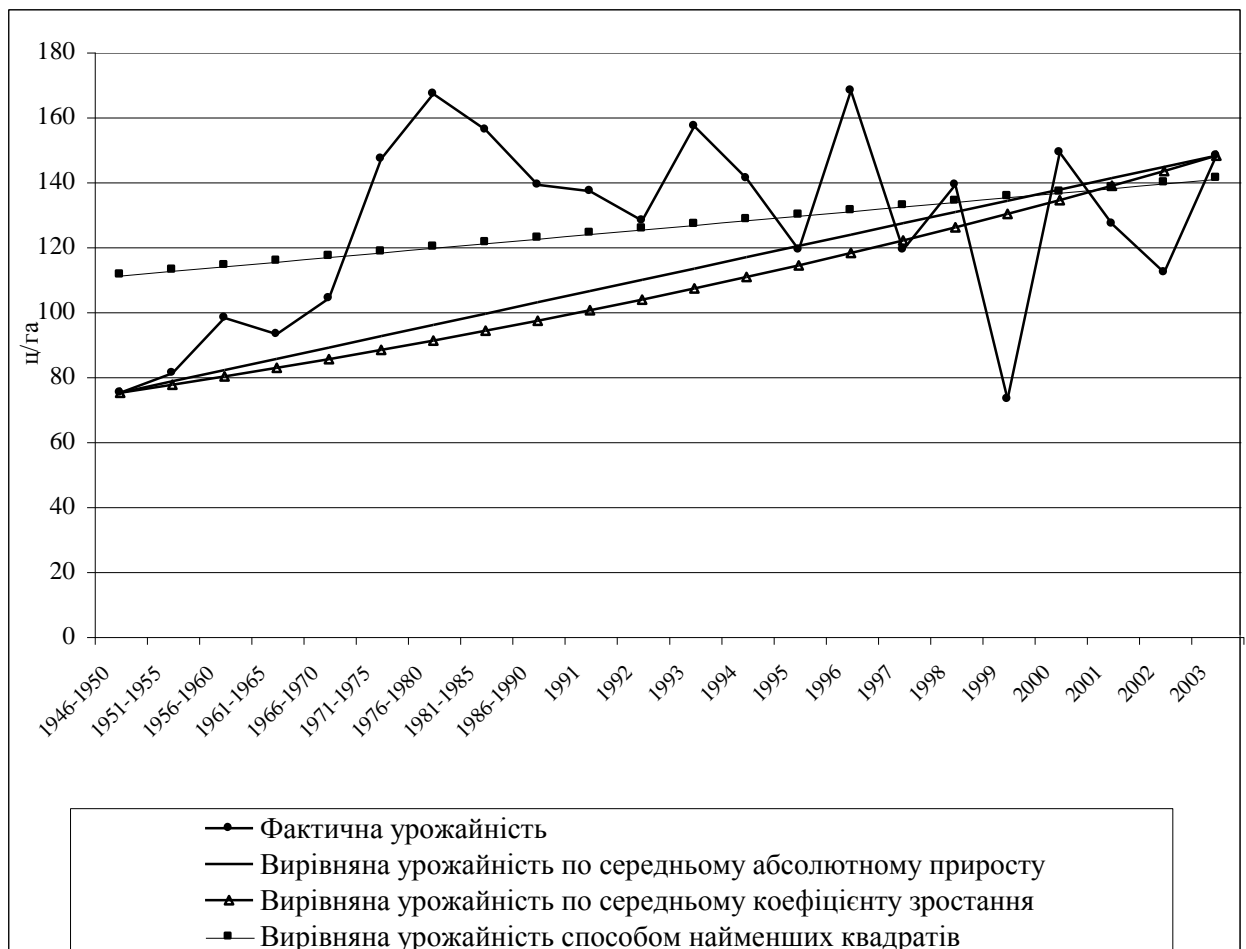

Рис. 2.7. Динаміка урожайності картоплі в усіх типах господарських формувань Чернігівської області

Розрахунки показали, що за період 1946-2003 роки урожайність картоплі в Чернігівській області має чітко виражену тенденцію до зростання.

Виробництво картоплі в Чернігівській області здійснюється у всіх адміністративних районах, але урожайність в них суттєво відрізняється (додаток АВ). Дані додатку АВ наглядно демонструють, що в 2003 році проти 2001 року підвищення урожайності картоплі в Чернігівській області

відбулося в 19 районах із 22 наявних. Найвищий рівень урожайності в 2003 році досягнуто в Срібнянському районі (200 ц/га), Щорському (199,1 ц/га), Куликівському (195,7 ц/га), Н.-Сіверському (182,4 ц/га), Талалаївському (179,4 ц/га), Чернігівському (175,0 ц/га), Менському (162,4 ц/га) та Коропському (161,6 ц/га) районах. Проти 2001 року урожайність в цих районах підвищилась на 35,6 %, 100,0 %, 8,5 %, 48,7 %, 29,3 %, 12,4 %, 4,1 % та 33,0 % відповідно. Найнижчий рівень урожайності – в Ніжинському (110,1 ц/га), Борзнянському (119,5 ц/га) та Бобровицькому районі (120,2 ц/га), що становить 74,5-81,4 % середнього рівня по області.

В результаті групування районів за рівнем урожайності (таблиця 2.15) виявлено, що в 2003 році в області спостерігається позитивна тенденція – в 4,5 рази збільшилася кількість районів з урожайністю картоплі понад 160,0 ц/га, а питома вага цієї групи в загальній кількості районів зросла з 9,1 % до 40,9 % (див. табл. 2.15). Крім того, в 2003 році на 31,8 % зменшилася питома вага кількості районів з урожайністю до 100,0 ц/га проти 2001 року і на 45,5 % - проти 2001 року

Таблиця 2.15

Результати групування районів Чернігівської області за рівнем
урожайності

Інтервали груп за рівнем урожайності картоплі	Кількість районів					
	2001 рік		2002 рік		2003 рік	
	кількість господарств	% до підсумку	кількість господарств	% до підсумку	кількість господарств	% до підсумку
< 100,0 ц/га	7	31,8	10	45,5	0	-
100,1-120,0 ц/га	2	9,1	6	27,3	4	18,2
120,1-140,0 ц/га	7	31,8	3	13,6	6	27,3
140,1-160,0 ц/га	4	18,2	1	4,5	3	13,6
> 160,0 ц/га	2	9,1	2	9,1	9	40,9
Разом	22	100,0	22	100,0	22	100,0

Привертає увагу той факт, що з кожним роком скорочується розрив між урожайністю картоплі в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення (таблиця 2.16).

Таблиця 2.16

Динаміка урожайності картоплі в Чернігівській області
за категоріями господарств, ц/га

Роки	Усі категорії господарств	у тому числі			
		сільськогосподарські підприємства		господарства населення	
		ц/га	в % до усіх категорій господарств	ц/га	в % до усіх категорій господарств
1990	103,2	86,1	83,4	126,5	122,6
1991	137,3	121,1	88,2	156,1	113,7
1992	128,0	99,2	77,5	155,7	121,6
1993	157,3	120,7	76,7	187,0	118,9
1994	140,9	94,0	66,7	159,4	113,1
1995	118,5	64,5	54,4	134,5	113,5
1996	168,3	125,5	74,6	178,5	106,1
1997	118,8	70,2	59,1	130,0	109,4
1998	138,5	121,6	87,8	140,8	101,7
1999	73,0	59,0	80,8	74,2	101,6
2000	148,8	128,1	86,1	149,9	100,7
2001	127,3	116,7	91,7	127,9	100,4
2002	112,4	106,5	94,8	112,6	100,2
2003	147,7	154,6	104,7	147,5	99,8

Аналіз даних таблиці 2.16 показав, що в 1990-1997 роках урожайність картоплі в господарствах населення на 30-50 % вище ніж в сільськогосподарських підприємствах, але починаючи з 1998 року цей розрив скорочується і в 2003 році урожайність в сільськогосподарських підприємствах перевищила урожайність картоплі в господарствах населення на 4,8 %.

Наглядно динаміка урожайності в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення в % до усіх категорій господарств наочно представлена на рис. 2.8.

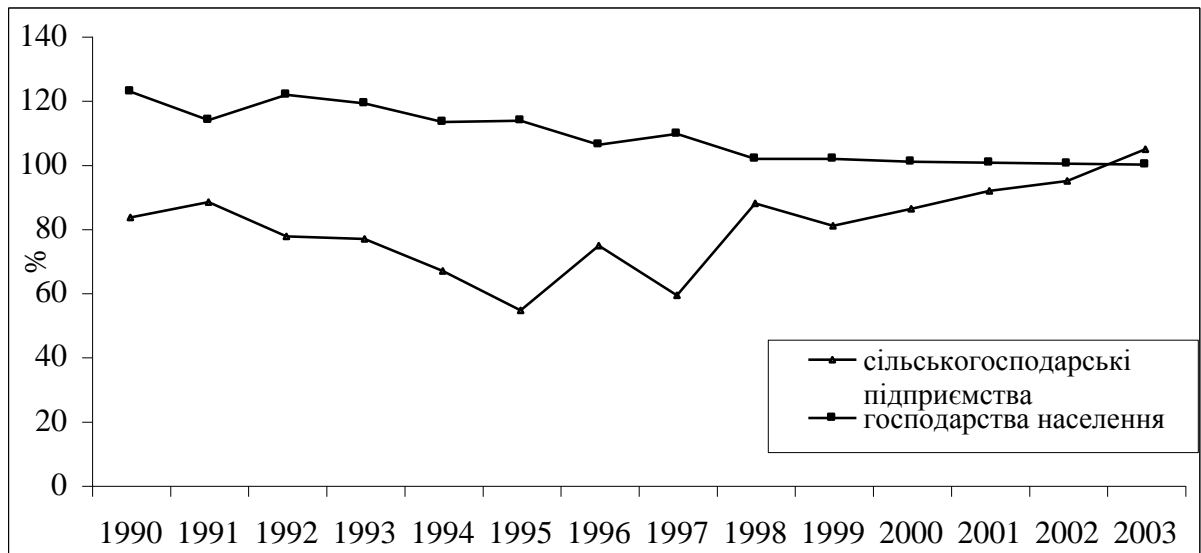

Рис. 2.8. Динаміка урожайності в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення Чернігівської області (в % до усіх категорій господарств)

Це відбувається внаслідок того, що особисті господарства населення вирощують картоплю в монокультурі, в ґрунті постійно накопичуються шкідливі речовини, практично не відбувається сортооновлення, не використовуються органічні і мінеральні добрива тощо.

Але слід підкреслити, що урожайність картоплі в особистих господарствах населення визначається на основі даних вибіркового обстеження, а дані використовують для характеристики господарств населення в цілому. Тому можуть виникати помилки репрезентативності.

Далі проаналізуємо динаміку урожайності картоплі в різних типах господарських формувань, в тому числі за категоріями сільськогосподарських підприємств (таблиця 2.17).

В 2003 році найвищий рівень урожайності досягнуто в господарських товариствах (175 ц/га), селянських (фермерських) господарствах (154,0 ц/га) та державних підприємствах (153,8 %). Проти 2001 року урожайність картоплі в господарських товариствах зросла на 47,1 %, державних підприємствах 44,7 %, в селянських (фермерських) господарствах – на 42,9 %, а проти 2002 року – на 76,8, 18,0 і 31,4 % відповідно.

Таблиця 2.17

Динаміка урожайності картоплі в різних типах господарських
формувань Чернігівської області, ц/га

	Усі категорії господарств	Сільськогосподарські підприємства	у тому числі						Господарства населення
			Державні підприємства	Недержавні підприємства	з них				
					господарські товариства	сільськогосподарські кооперативи	приватні підприємства	селянські (фермерські) господарства	
2001	127,3	116,7	106,3	117,6	119,0	133,1	93,6	107,8	127,9
2002	112,4	106,5	130,3	103,4	99,0	116,7	88,8	117,2	112,6
2003	147,7	154,6	153,8	154,7	175,0	124,3	125,9	154,0	147,5
в % до 2001 р.	116,03	132,5	144,7	131,5	147,1	93,39	134,5	142,9	115,3
в % до 2002 р.	131,41	145,2	118,0	149,6	176,8	106,5	141,8	131,4	131,0

Головними причинами низької врожайності картоплі є: відсутність в елітно-насінницьких господарствах оздоровленого вихідного матеріалу, недотримання вимог стандартів і відсутність системи сертифікації в процесі елітного насінництва; недостатні об'єми виробництва сертифікованого садивного матеріалу кращих сортів з високими смаковими якостями; низький технологічний рівень вирощування, зниження використання добрив і засобів захисту рослин, використання застарілої малопродуктивної техніки; відсутність недорогих комплектів техніки для садіння, збирання, сортування, зберігання і переробки картоплі. Матеріально-технічна база виробництва і переробки картоплі застаріла і не забезпечує виробництво конкурентноспроможної продукції.

Наглядно динаміка урожайності картоплі за категоріями сільськогосподарських підприємств представлена на рис. 2.9.

Аналіз динаміки урожайності картоплі в розрізі районів Чернігівської області (за категоріями господарств) в 2003 році (додаток АД) показав, що серед господарств Бахмацького, Борзнянського, Куликівського, Н.-

Сіверського, Ріпкинського, Семенівського, Срібнянського, Талалаївського, Чернігівського та Щорського районів найвищу урожайність мають господарства населення; Варвинського, Козелецького та Корюківського районів - державні підприємства; серед решти районів – недержавні підприємства.

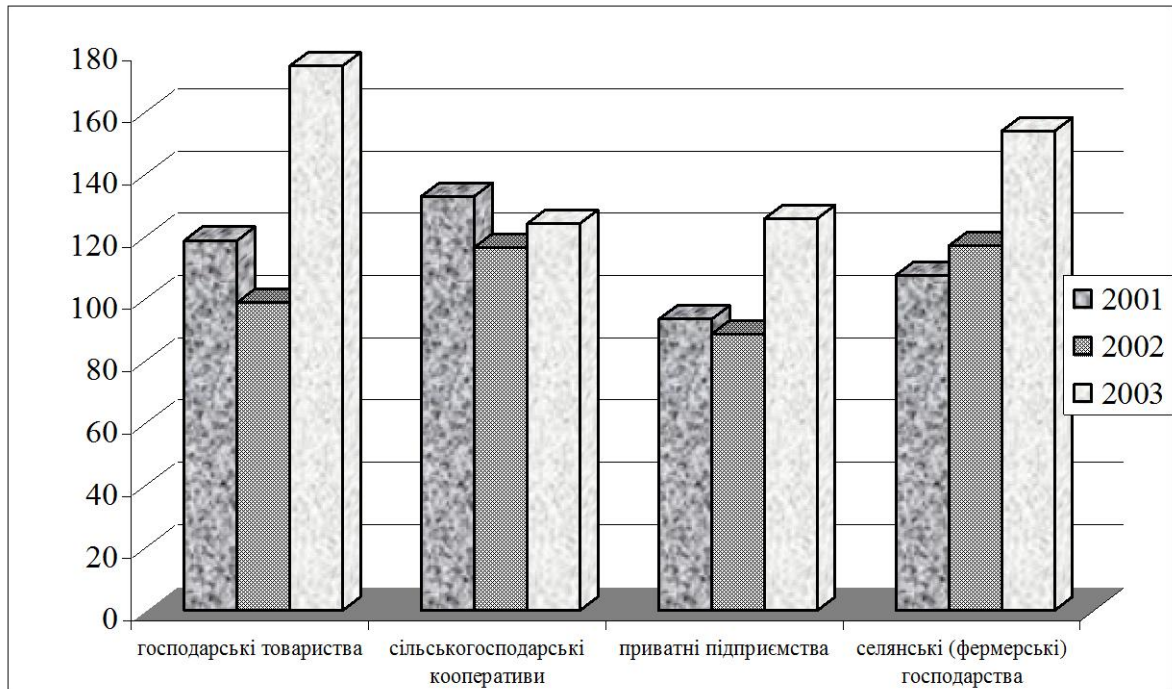

Рис. 2.9. Динаміка урожайності картоплі за категоріями сільськогосподарських підприємств Чернігівської області

Важливим показником економічної ефективності виробництва картоплі є витрати на виробництво 1 ц продукції (таблиця 2.18). В 2003 році вони становили 41,51 грн., що на 4,11 грн. менше ніж в 2001 році, і лише 86,95 % рівня попереднього року. Найнижчі витрати виробництво 1 ц картоплі досягнуто в державних підприємствах – 25,55 грн., що на 2,9 % більше проти 2001 року, але на 35,6% менше проти 2002 року.

В недержавних підприємствах витрати на виробництво 1 ц картоплі становили 42,03 грн., в тому числі в господарських товариствах – 43,26 грн., приватних підприємствах (включаючи фермерські) – 44,41 грн., селянських (фермерських) господарствах – 30,00 грн., сільськогосподарських виробничих кооперативах – 37,44 грн..

Таблиця 2.18

Витрати на виробництво 1 ц картоплі в сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області, грн.

	Роки			2003 р. у % до	
	2001	2002	2003	2 001р.	2 002р.
Сільськогосподарські підприємства	39,87	47,74	41,51	104,11	86,95
В тому числі:					
Недержавні підприємства	40,42	48,08	42,03	103,98	87,42
з них:					
господарські товариства	41,04	47,62	43,26	105,41	90,84
приватні підприємства (включаючи фермерські)	55,15	54,73	44,41	80,53	81,14
селянські (фермерські) господарства	23,89	17,86	30,00	125,58	167,97
сільськогосподарські кооперативи (виробничі)	32,74	45,32	37,44	114,36	82,61
Державні підприємства	24,83	39,68	25,55	102,90	64,39

Аналіз динаміки витрат на виробництво 1 ц картоплі показав, що в усіх категоріях недержавних підприємств, крім приватних підприємств, витрати на виробництво 1 ц картоплі в 2003 році проти 2001 року зросли в середньому на 4,0 %. Проти 2002 року в недержавних підприємствах вони зменшилися на 12,6 %, в тому числі в господарських товариствах – на 9,2 %, приватних підприємствах – на 18,9 %, сільськогосподарських виробничих кооперативів – 17,4 %. При цьому значне зростання витрат на виробництво 1 ц картоплі спостерігається в селянських (фермерських) господарствах – на 68 %.

Наочно динаміка витрат на виробництво 1 ц картоплі представлена на рис. 2.10.

Аналіз динаміки витрат на виробництво 1 ц картоплі в сільськогосподарських підприємствах в розрізі районів (додаток А3) показав, що у 6 районах витрати на виробництво 1 ц картоплі в сільськогосподарських підприємствах більші середньообласних: в господарствах Бахмацького району –96,03 грн., Борзнянського – 88,48 грн., Варвинського – 116,67 грн. і т. д..

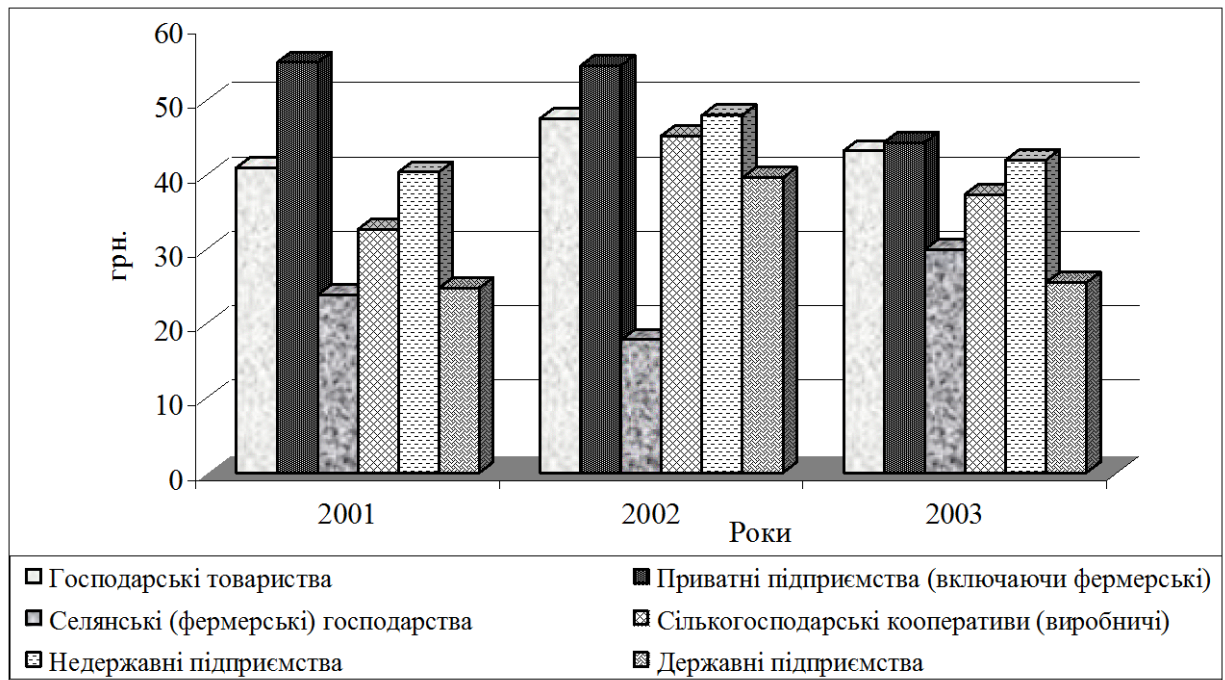

Рис. 2.10. Динаміка витрат на виробництво 1 ц картоплі в розрізі категорій господарств Чернігівської області, грн.

Прямі затрати праці на виробництво 1 ц картоплі в 2003 році становили 4,5 людино-годин, в тому числі в недержавних підприємствах – 4,4 людино-годин і державних підприємствах – 7,1 людино-годин (таблиця 2.19).

Таблиця 2.19

Прямі затрати праці на виробництво 1 ц картоплі, людино-годин

	Роки			2003 р. у % до	
	2001	2002	2003	2 001р.	2 002р.
Сільськогосподарські підприємства	4,3	5,2	4,5	104,65	86,54
У тому числі:					
Недержавні підприємства	4,2	5,1	4,4	104,76	86,27
з них:					
господарські товариства	4,5	5,2	4,5	100,00	86,54
приватні підприємства (включаючи фермерські)	6,0	7,2	6,2	103,33	86,11
селянські (фермерські) господарства	3,2	2,9	3,3	103,13	113,79
сільськогосподарські кооперативи (виробничі)	2,7	3,7	3,5	129,63	94,59
Державні підприємства	5,0	7,4	7,1	142,00	95,95

В 2003 році проти 2001 року вони підвищились на 4,7 %, в тому числі в недержавних підприємствах – на 4,8 %, державних – на 42,0 %. Проти 2002 року прямі затрати праці на виробництво 1 картоплі зменшились на 13,5 %, в тому числі в недержавних підприємствах – на 13,7 %, державних – на 4,0 %.

Серед недержавних підприємств найнижчих прямих затрат праці на виробництво 1 ц картоплі досягнуто в селянських (фермерських) господарствах – 3,3 людино-годин, але це на 3,1 % більше ніж в 2001 році і на 13,8 % - ніж в 2002 році, та сільськогосподарських виробничих кооперативах – 3,5 людино-годин, що на 29,6 % більше ніж в 2001 році, але на 5,4 % менше проти 2002 року.

Для більшої наочності динаміка прямих затрат праці на виробництво 1 ц картоплі в розрізі категорій господарств представлена на рис. 2.11.

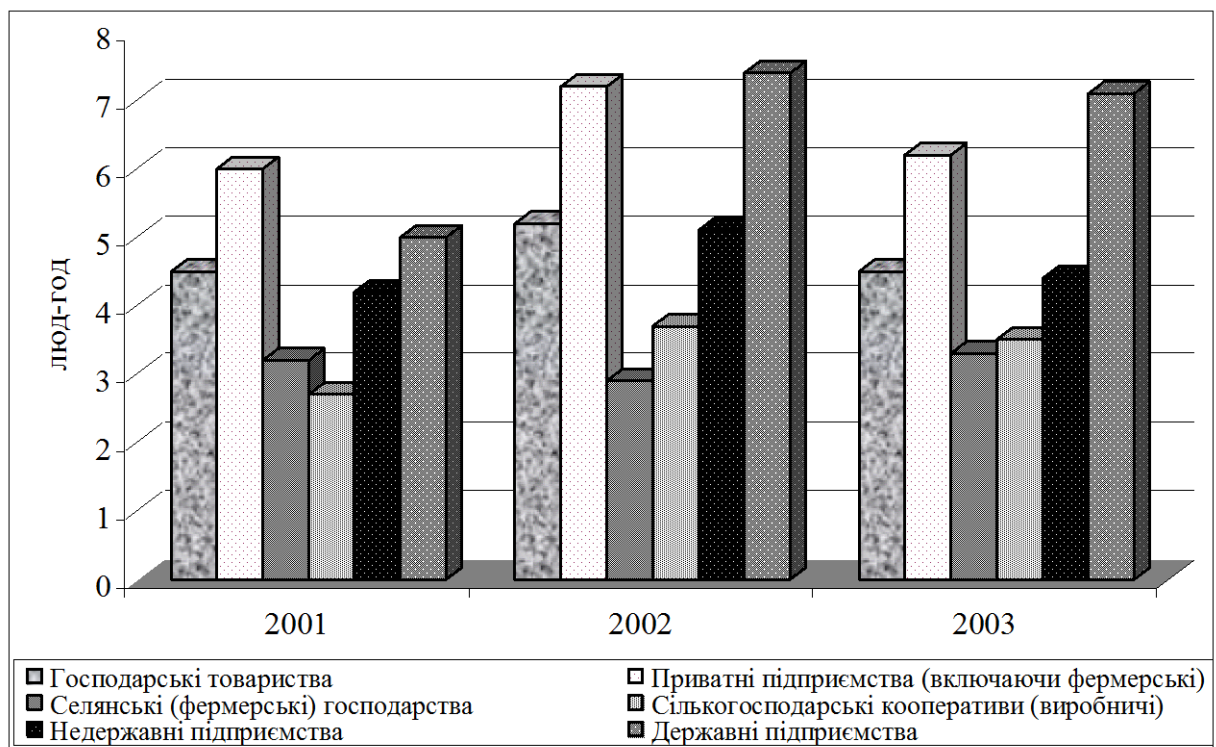

Рис. 2.11. Динаміка прямих затрат праці на виробництво 1 ц картоплі в розрізі категорій господарств Чернігівської області, людино-годин

Аналіз прямих затрат праці на виробництво 1 ц картоплі в сільськогосподарських підприємствах в розрізі районів (додаток АІ) показав, що в 8 районах прямі затрати праці на виробництво 1 ц картоплі

вище середньообласних, в тому числі: в Ічнянському районі – в 3,3 рази, Щорському – в 5,2 рази.

Для узагальнення даних про затрати праці на виробництво 1 ц картоплі, ми провели групування районів Чернігівської області за рівнем прямих затрат праці на виробництво 1 ц картоплі (таблиця 2.20).

Таблиця 2.20

Результати групування районів Чернігівської області за прямими
затратами праці на виробництво 1 ц картоплі

	2001 р.		2002 р.		2003 р.	
	Кількість районів	Питома вага групи, %	Кількість районів	Питома вага групи, %	Кількість районів	Питома вага групи, %
До 3,0	1	5,0	0	0	5	26,3
3,1-4,0	3	15,0	1	4,8	3	15,8
4,1-5,0	3	15,0	2	9,5	4	21,1
5,1-6,0	5	25,0	0	0	0	0
> 6,1	8	40,0	18	85,7	7	36,8
Разом	20	100,0	21	100,0	19	100,0

Аналіз результатів групування показав, що з кожним роком в області збільшується кількість районів I групи (з прямими затратами праці на виробництво 1 ц картоплі до 3,0 людино-годин) – 26,3 % у 2003 році проти 5,0 % у 2001 році, і, навпаки, зменшується кількість районів III і IV групи, тобто прямими затратами праці на виробництво 1 ц картоплі більше 5,0 людино-годин.

Враховуючи рівень урожайності картоплі та витрати на виробництво 1 ц картоплі (грошові і прямі трудові), можна зробити висновок, що найбільш ефективно в Чернігівській області працюють селянські (фермерські) господарства та сільськогосподарські виробничі кооперативи. Проте, для всебічної оцінки ефективності виробництва картоплі та її поглибленого аналізу необхідно врахувати вплив усіх факторів – природних, економічних, організаційно-технічних і організаційно-господарських.

Загальна характеристика економічної ефективності виробництва картоплі в сільськогосподарських товариствах Чернігівської області за 1996-2003 роки представлена в таблиці 2.21.

Таблиця 2.21

Економічна ефективність виробництва картоплі в сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області

Роки	Матеріально-грошові витрати на виробництво, тис. грн.	Собівартість 1 центнера картоплі, грн.	Середня реалізаційна ціна 1 центнера картоплі, грн.	Прибуток (збиток) від реалізації, тис. грн.	Рівень рентабельності (збитковості), %
1996	30827	18,27	25,47	3644,0	37,7
1997	40435	33,28	18,80	-4705,0	-34,7
1998	33911	26,59	20,71	-2897,0	-25,3
1999	24142	64,61	39,47	-3335,0	-38,9
2000	23109	38,83	42,94	982,0	10,6
2001	21811	35,75	36,72	298,0	2,8
2002	14616	43,55	47,13	639,2	8,2
2003	14205	42,76	50,06	1315,1	17,1

В 2003 році сільськогосподарськими підприємствами від реалізації картоплі отримано 1315,1 тис. грн. прибутку, що в 2,1 разів більше ніж в 2002 році, в 4,4 рази – ніж в 2001 році, але це лише 36,1 % рівня 1996 року.

Рівень рентабельності картоплярства в 2003 році становив 17,1 %, що на 8,9 % більше ніж в 2002 році і на 14,3 % - ніж в 2001 році. Таким чином, на основі вище наведених даних можна зробити висновок, що починаючи з 2000 року в області намітилася тенденція до підвищення рентабельності галузі картоплярства. Цьому сприяло і те, що собівартість 1 ц картоплі зростала меншими темпами ніж середні ціни реалізації 1 ц картоплі (див. рис. 2.12.).

Рис. 2.12. наглядно демонструє, що в період 1997-1999 роки собівартість 1 ц картоплі є вища ніж ціна реалізації, і тільки з 2000 року ціна реалізації зростає більшими темпами ніж собівартість.

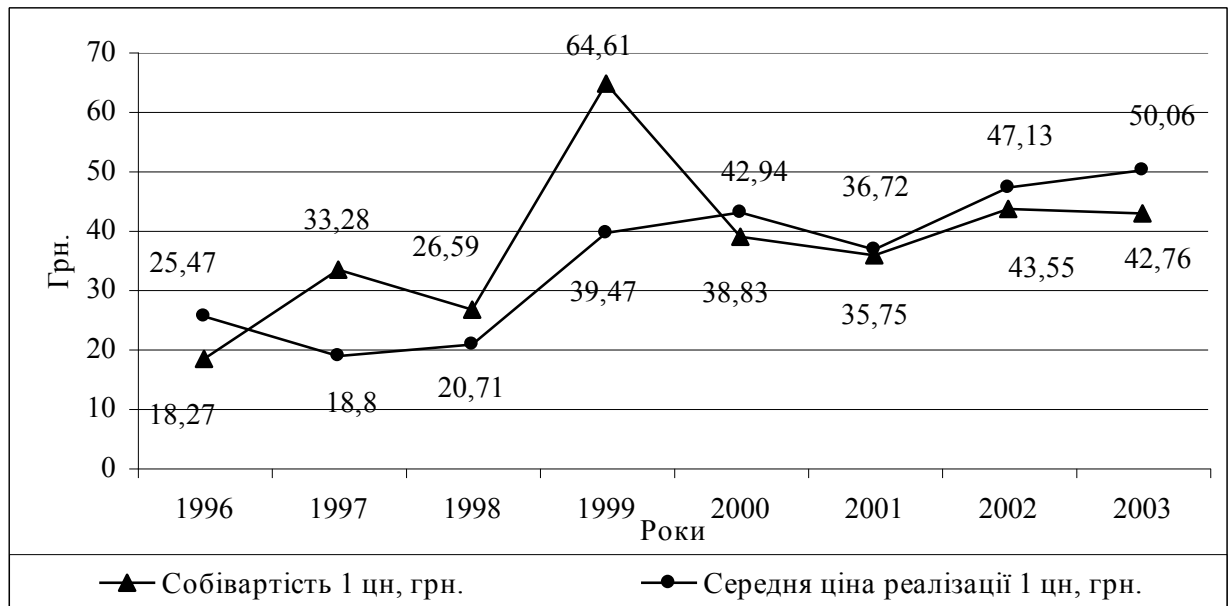

Рис. 2.12. Динаміка собівартості і середньої ціни реалізації 1 ц картоплі в сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області

З метою підвищення ефективності виробництва в картоплярстві, виявлення резервів підвищення рентабельності, необхідно провести детальний аналіз рівня собівартості картоплі в різних категоріях сільськогосподарських підприємств (див. табл. 2.22).

Таблиці 2.22

Динаміка собівартості 1 ц реалізованої картоплі сільськогосподарськими підприємствами Чернігівської області, грн.

	Роки			2003 р. у % до	
	2001	2002	2003	2 001р.	2 002р.
Сільськогосподарські підприємства	35,75	43,55	42,76	119,61	98,19
У тому числі:					
Недержавні підприємства	35,79	43,63	42,87	119,78	98,26
з них:					
господарські товариства	37,17	41,65	43,30	116,49	103,96
приватні підприємства (включаючи фермерські)	41,37	46,28	46,61	112,67	100,71
сільськогосподарські кооперативи (виробничі)	30,45	45,76	39,61	130,08	86,56
Державні підприємства	32,72	41,99	27,93	85,36	66,52

В 2003 році собівартість 1 ц картоплі в сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області становила 42,76 грн. , що на 19,6 % більше ніж в 2001 році, але на 1,8 % менше ніж в 2002 році. Найнижчий рівень собівартості 1 ц картоплі в державних підприємствах – 27,93 грн., що становить 85,4 % рівня 2001 року і 66,5 % - рівня 2002 року. В недержавних підприємствах в 2003 році собівартість становила 42,87 грн., в тому числі: в господарських товариствах – 43,3 грн., приватних підприємствах (включаючи фермерські) – 46,61 грн., сільськогосподарські кооперативи – 39,61 грн.

Таким чином, в 2003 році собівартість 1 ц картоплі проти 2001 року підвищилась на 19,8 %, але проти 2002 року – зменшилась на 1,7 %. При цьому, найбільші темпи зниження собівартості досягнуто в сільськогосподарських виробничих кооперативах - 13,4 %.

Неоднаковими темпами зростають реалізаційні ціни 1 ц картоплі за категоріями сільськогосподарських підприємств (таблиця 2.23). Середні ціни реалізації 1 ц картоплі в 2003 році становили 50,06 грн., що на 36,3 % більше ніж в 2001 році і на 6,2 % ніж в 2002 році.

Таблиця 2.23

Динаміка реалізаційних цін 1 ц картоплі в Чернігівській області
за категоріями сільськогосподарських підприємств , грн.

	Роки			2003 р. у % до	
	2001	2002	2003	2 001р.	2 002р.
Сільськогосподарські підприємства	36,72	47,13	50,06	136,33	106,22
В тому числі:					
Недержавні підприємства	36,41	46,72	50,00	137,32	107,02
з них:					
господарські товариства	38,36	49,55	50,85	132,56	102,63
приватні підприємства (включаючи фермерські)	36,53	42,97	59,80	163,70	139,17
сільськогосподарські кооперативи (виробничі)	31,81	42,68	42,24	132,79	98,97
Державні підприємства	59,31	55,40	58,71	98,99	105,97

При цьому середня ціна реалізації 1 ц картоплі в державних підприємствах становила 58,71 грн., що на 17,3 % більше ніж в цілому по сільськогосподарських підприємствах. Аналогічно високі ціни спостерігалися і в попередні роки. Це пов'язано з тим, що до державних підприємств відносяться в основному елітгоспи та інші науково-дослідні державні господарства, які вирощують і реалізують насінневий матеріал, ціни на який є вищими ніж на продовольчу картоплю та картоплю для переробки.

Середня ціна реалізації 1 ц картоплі в недержавних підприємствах становила 50,00 грн., що на 37,3 % більше ніж в 2001 році і на 7,02 % ніж в 2002 році. Найвищий рівень реалізаційних цін досягнуто в приватних підприємствах – 59,8 грн., але внаслідок малих обсягів реалізації картоплі це не вплинуло суттєво на середній рівень цін реалізації в цілому по недержавних сільськогосподарських підприємствах.

Аналіз фінансових результатів від реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами за категоріями господарств (додаток АМ) показав, що в 2003 році в галузі картоплярства 6910,2 тис. грн. доходу від реалізації забезпечили господарські товариства, що становить 76,7 % загальної суми виручки від реалізації. Решту (23,3 %) – приватні підприємства, включаючи фермерські (8,2 %), сільськогосподарські кооперативи (14,3 %) та державні підприємства (0,8 %).

В 2002 році дохід від реалізації картоплі був розподілений між категоріями сільськогосподарських підприємств наступним чином: 56,4 % - господарські товариства, 11,3 % - приватні підприємства, включаючи фермерські, 25,7 % - сільськогосподарські кооперативи, 5,6 % - державні підприємства.

Господарські товариства, займаючи 76,7 % в структурі доходів від реалізації картоплі, в 2003 році забезпечили 78,0 % прибутку; приватні підприємства – 12,4 %; сільськогосподарські кооперативи – 6,5 %, державні

підприємства – 3,1 %. Це зумовило відповідний рівень рентабельності (таблиця 2.24).

В 2003 році в Чернігівській області вирощуванням і реалізацією картоплі займалося 107 господарств, в тому числі господарських товариств – 62, приватних підприємств (включаючи фермерські) – 22, сільськогосподарських виробничих кооперативів – 19, державних підприємств – 4 (див. додаток АН). Проти 2002 року кількість сільськогосподарських підприємств, які займаються вирощуванням і реалізацією картоплі, скоротилася на 41 господарство або 27,7%, а проти 2001 року – на 133 господарства або 55,4%.

Привертає увагу той факт, що на фоні загального зменшення кількості картоплесіючих сільськогосподарських підприємств зменшується питома вага збиткових господарств – 50,5 % в 2003 році проти 54,6% і 63,5 % у 2001 і 2002 роках відповідно. Кількість державних підприємств за період 2001-2003 рр. скоротилася в 2 рази – з 8 до 4 господарств, але всі роки вони працювали прибутково. Кількість недержавних підприємств за період 2001-2003 роки скоротилася в 2,25 рази і в 2003 році становила 103, в тому числі збиткових – 54, що становить 52,4 % від загальної кількості недержавних підприємств в області. Проти 2001 питома вага збиткових господарств скоротилася на 4,1% і на 13,4 % - проти 2002 року.

Далі розглянемо динаміку кількості сільськогосподарських підприємств Чернігівської області, які займаються вирощуванням і реалізацією картоплі, в розрізі районів (додаток АП). Найбільша сільськогосподарських підприємств, які займаються вирощуванням і реалізацією картоплі зосереджена в Чернігівському (20 господарств), Сосницькому (16), Корюківському та Менському районах (по 12). Найменшу питому вагу збиткових господарств має Менський район – лише 25,0% при середньообласному показнику 50,5%

В 2003 році рівень рентабельності реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами Чернігівської області становив 17,1

%, що на 14,4 % більше ніж в 2001 році і на 8,9 % - ніж в 2002 році (див. табл. 2.24).

Таблиця 2.24

Динаміка рівня рентабельності реалізації картоплі
сільськогосподарськими підприємствами Чернігівської області
за категоріями господарств, %

	2001	2002	2003	Відхилення (+,-) 2003 р. від	
				2001р.	2002р.
Сільськогосподарські підприємства	2,8	8,2	17,1	+14,4	+8,9
В тому числі:					
Недержавні підприємства	1,8	7,1	16,6	+14,8	+9,5
з них:					
господарські товариства	3,2	19,0	17,4	+14,2	-1,6
приватні підприємства (включаючи фермерські)	-11,7	-7,2	28,3	+40,0	+35,5
сільськогосподарські кооперативи (виробничі)	4,5	-6,7	7,2	+2,7	+13,9
інші недержавні підприємства	-38,2	-2,6	0	+38,2	+2,6
Державні підприємства	81,3	31,9	110,2	+28,9	+78,3

Найвищий рівень рентабельності в 2003 році досягнуто в державних підприємствах – 110,2 %, що на 28,9 % більше ніж в 2001 році і на 78,3 % ніж в 2002 році. Такий високий рівень рентабельності в державних підприємствах на протязі 2001-2003 років досягається за рахунок високих цін реалізації на насінневу картоплю та низької собівартості продукції (див. табл. 2.22 і 2.23).

Серед недержавних підприємств найвищий рівень рентабельності в 2003 році досягнуто в приватних господарствах (28,3 %) за рахунок високих показників діяльності в селянських (фермерських) господарствах. Проти 2001 року рентабельність в цій категорії господарств підвищилась на 40,0 % і проти 2002 року – на 35,5 %.

Господарські товариства спрацювали в 2003 році в галузі картоплярства з рівнем рентабельності 17,4 %, що на 0,4 % більше ніж в середньому по сільськогосподарських підприємствах. Лише картоплярство

господарств цієї категорії на протязі 2001-2003 років було рентабельним. Наочно динаміка рівня рентабельності реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами за категоріями господарств представлена на рис. 2.13.

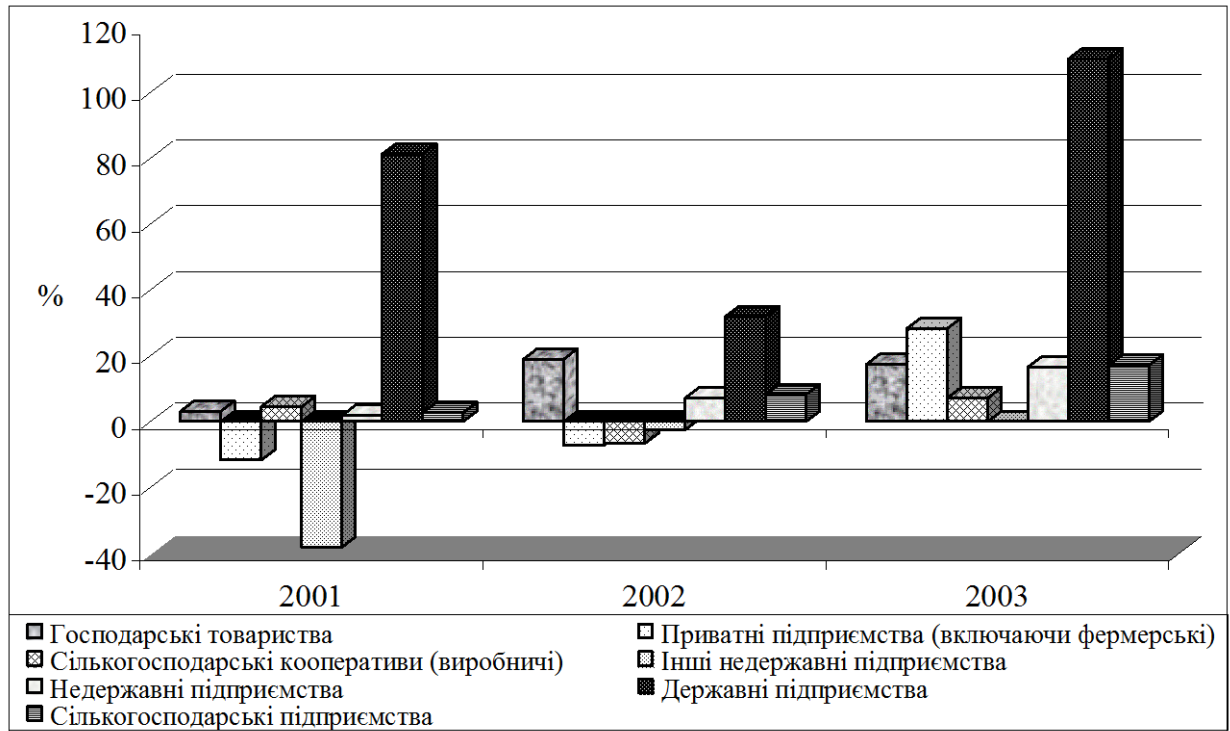

Рис. 2.13. Динаміка рівня рентабельності реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами Чернігівської області за категоріями господарств, %

Оскільки темпи росту собівартості і середніх цін реалізації 1 ц картоплі в сільськогосподарських підприємствах в розрізі районів різні (див. додатки АК і АЛ), то, відповідно, і рівні рентабельності картоплі в розрізі районів значно коливаються – від $-72,0\%$ до 500% (додаток АР). За період 2001-2003 роки тільки в трьох районах Чернігівської області (Козелецькому, Корюківському та Менському) картоплярство в усі роки було рентабельним.

В 2003 році найвищий рівень рентабельності в галузі картоплярства досягнуто в Козелецькому – $110,8\%$, що на $95,5\%$ більше ніж в 2001 році і на $81,1\%$ - ніж в 2002 році та Корюківському районах – $91,6\%$, що на $61,5\%$ більше ніж в 2001 році і на $74,4\%$ - ніж в 2002 році. На протязі періоду, що аналізується, в усі роки збитковим залишається картоплярство в

Бахмацькому, Борзнянському, Городнянському, Ічнянському, Куликівському, Н.-Сіверському, Прилуцькому та Ріпкинському районах.

Таким чином, конкурентоспроможність виробництва картоплі в Чернігівській області суттєво коливається в залежності від організаційно-правових форм підприємств (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Основні показники конкурентоспроможності виробництва картоплі в Чернігівській області (в середньому за 2000-2003 р.)

Показники	Урожайність, ц/га	Прямі затрати праці на 1 ц, люд.-год.	Собівартість 1 ц, грн.	Реалізаційна ціна 1 ц, грн.	Рівень рентабельності, %
Сільськогосподарські підприємства	119,7	4,7	40,70	44,64	9,7
В тому числі:					
Недержавні підприємства	118,8	4,6	40,75	44,37	8,9
з них:					
господарські товариства	125,1	4,7	40,72	46,29	13,7
сільськогосподарські виробничі кооперативи	120,9	3,6	38,63	39,24	1,6
приватні підприємства (включаючи фермерські)	103,3	6,5	44,76	42,05	-6,1
Державні підприємства	133,3	6,5	34,21	57,80	69,0

Аналіз показує, що найвищу конкурентоспроможність виробництва картоплі мають державні підприємства за рахунок високих цін реалізації на насіннєвий матеріал та низької собівартості, але питома вага їх в загальній кількості картоплесіючих підприємств не перевищує 4 %. Серед недержавних підприємств найвищу конкурентоспроможність виробництва картоплі мають господарські товариства – 13,7 %.

Висновки по II розділу

Отримані результати дають змогу зробити наступні висновки по другому розділу.

1. Основними виробниками на світовому ринку картоплі є: Китай, Росія, Польща, Індія, США, Україна, Німеччина, Білорусія, Нідерланди, Великобританія, Франція. Україна є лідером у виробництві картоплі серед країн-колишніх учасниць СРСР, поступаючись тільки Росії.

2. В структурі продукції сільського господарства України (в порівняльних цінах 2000 року) картопля в 2003 році займала 24,3 %, що на 4,9 % більше ніж в 2002 році і в 2,5 рази більше ніж в 1990 році. За 1990-2003 рр. площі посадки картоплі суттєво не змінилися і коливаються в межах 1,5-1,6 млн. га, а посівні площі в Україні за цей же період скоротилися на 22,6 %. Це призвело до того, що питома вага посівів картоплі постійно збільшується.

3. Картоплю в Україні вирощують в усіх областях та Автономній республіці Крим, але найбільші площі посадки в 2003 році зосереджені у Вінницькій, Львівській, Чернігівській, Харківській, Київській, Сумській та Житомирській областях. Чернігівська область займає провідну роль у виробництві картоплі. В 2003 році господарствами всіх категорій Чернігівської області вироблено 8,2 % валового виробництва в Україні. Залишаючись лідером у виробництві картоплі, Чернігівська область все-таки втратила минулі параметри. Але природний, трудовий та виробничий потенціал області дозволяє орієнтувати галузь не лише на задоволення регіональних потреб у даній продукції, а й забезпечувати значну частку потреб загальнодержавного ринку та поставляти продукцію на зовнішній ринок.

4. За останні чотири десятиліття суттєво змінилася структура посівів і виробництва картоплі за категоріями господарств. При цьому швидкими темпами скорочуються площі посіву картоплі в сільськогосподарських підприємствах і зростають в господарствах населення. Крім того, за досліджуваний період суттєво скоротилися площі посіву і валові збори

картоплі в зоні Полісся і Лісостепу та зросли в зоні Степу. Це відбувається при тому, що урожайність в зоні Полісся на 15-30 % вище, ніж в інших природнокліматичних зонах. Тобто залишається невирішеною проблема раціонального розміщення посівів картоплі по природнокліматичних зонах.

5. Аналіз регіональних цін відносно середніх значень по Україні за період 2000-2003 років показує, що на міських ринках картопля найдешевша в Житомирській, Волинській, Чернігівській, Рівненській областях (-40%), а найдорожча – в Луганській, Донецькій областях, Автономній Республіці Крим (+20%). Така різниця є важливим доказом низької територіальної мобільності картоплі як ринкового товару, і суттєвої розбіжності в рівнях доходів різних регіонів країни.

6. У функціонуванні ринку картоплі України і продуктів її переробки мають місце такі негативні фактори і тенденції: диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, обмеженість кредитування, звуження ринку внаслідок переходу населення і територій на самозабезпечення, розширення натуралізації обмінних процесів, руйнування системи держзамовлення тощо. Негативні чинники з реалізації продукції спричинили руйнування оптового ринку цих продуктів. На його місці виникли стихійні продовольчі ринки, які сприяють неорганізованій посередницькій діяльності у сфері збуту і привласненню значної частини прибутку, створеного в процесі виробництва. Поряд із виробництвом товаровиробникам все більше доводиться займатися її продажем, що відволікає капітал і трудові ресурси від основної господарської діяльності.

7. Чернігівська область споконвіків була зоною картоплярства завдяки порівняно сприятливим ґрунтокліматичним і фітосанітарним умовам. До 1990 року виробництво картоплі концентрувалось, головним чином, у господарствах суспільного сектору, де забезпечувався високий рівень механізації робіт і було зручніше заготовляти її в державні ресурси. Певні структурні зрушення почалися в 90-х роках: з наданням населенню міст і селищ земельних ділянок під сади і городи динамічно нарощуються

площі посадки картоплі в особистих господарствах населення. Таким чином, пропозиція картоплі в Чернігівській області представлена практично її власним виробництвом, а останнє, в свою чергу, - господарствами населення.

8. Переміщення за останні 10 років до 95 % площ в особисті господарства населення і на дачні ділянки призвело до деконцентрації посівів, розпорошення ресурсів, зростання витрат виробництва, негативно вплинуло на фітосанітарний стан галузі, адже домашнє господарство залишається аматорським. Перехід виробництва картоплі в приватний сектор привів до обмеження використання досягнень НТП і НТР в картоплярстві, що стримує розвиток галузі. Затяжна економічна криза в АПК призвела до того, що в господарствах суспільного сектору зменшили внесення органічних і практично не вносять мінеральних добрив під картоплю, порушуються головні елементи технології її вирощування, використовується посадковий матеріал низької якості, не застосовуються належні засоби боротьби з хворобами та шкідниками.

9. Для одержання високих врожаїв картоплі необхідно мати відповідне матеріально-технічне забезпечення. Але за останні 13 років парк тракторів у сільськогосподарських підприємствах області зменшився у 2,2 рази, картоплезбиральних комбайнів – у 3,7 рази, культиваторів – у 2,5 рази.

10. В області практично не розвинута переробна галузь. Крохмальні заводи або простоюють або працюють не на повну потужність. На 1.01.2004 року в області налічувалось 4 великих крохмальних заводи.

11. В окремі роки урожайність картоплі дорівнює урожайності картоплі в післявоєнній Україні. Це підтверджує, що картоплярство в Чернігівській області розвивається на екстенсивній основі. Привертає увагу той факт, що з кожним роком скорочується розрив між урожайністю картоплі в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення.

12. В 2003 році рівень рентабельності картоплярства склав 17,1 %. Починаючи з 2000 року в області намітилася тенденція до підвищення

рентабельності галузі картоплярства. Цьому сприяло і те, що собівартість 1 ц картоплі зростала меншими темпами ніж середні ціни реалізації 1 ц картоплі.

13. Найвищу конкурентоспроможність виробництва картоплі мають державні підприємства за рахунок високих цін реалізації на насінневий матеріал та низької собівартості, але питома вага їх в загальній кількості картоплесіючих підприємств не перевищує 4 %. Серед недержавних підприємств найвищу конкурентоспроможність виробництва картоплі мають господарські товариства.

Основні положення розділу викладені в таких працях:[117], [118], [120], [123], [124], [125], [126], [127].

РОЗДІЛ III. ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ КАРТОПЛІ

3.1. Основні напрями підвищення конкурентоспроможності галузі картоплярства

Активне входження України в світовий економічний простір потребує розробки нової, адаптованої до ринку моделі розвитку галузі картоплярства, яка базується на досягненнях світової науки і практики, згоджених дій взаємопов'язаних сфер, галузей і підприємств, які орієнтуються на задоволення потреб покупців і швидку окупність витрат. Формування ринку картоплі неможливе без підвищення конкурентоспроможності галузі картоплярства.

Підвищення конкурентоспроможності товарів – головне завдання підприємства. Суть його зводиться до того, що зростання конкурентоспроможності продукції пов'язане для підприємства з більшими або меншими витратами, але в будь-якому випадку вони повинні окупитися більшою прибутковістю. Тому важливо не просто використовувати відомі шляхи поліпшення властивостей продукції, а шукати серед них ті, які дають найбільший приріст конкурентоспроможності товарів на одиницю витрат, в тому числі підвищення економічної ефективності виробництва.

Підвищення економічної ефективності означає зростання обсягів виробництва продукції, грошових надходжень, різного виду доходів відносно наявних виробничих ресурсів і витрат виробництва.

Ефективна економіка передбачає узгодженість дій галузей і сфер картоплепродуктового підкомплексу, учасників виробництва проміжної і кінцевої продукції. Їх розрізненість, стихійні ринкові відносини привели до кризового стану галузі картоплярства України.

Досвід розвинутих країн свідчить, що однією з головних умов динамічного і ефективного розвитку галузі картоплярства є інтенсифікація

виробництва картоплі, пропорційність та збалансованість розвитку всіх сфер АПК, встановлення коопераційних і інтеграційних зв'язків між ними. Для того, щоб підвищити ефективність виробництва картоплі, необхідно вирішити наступні проблеми: підвищити урожайність товарної картоплі в 1,5-2 рази і поліпшити її якість за рахунок збільшення обсягів виробництва нових високоврожайних сортів з високими споживчими і технологічними якостями, удосконалення насінництва, укріплення матеріально-технічної бази і застосування інтенсивних технологій; поетапно розвинути первинне насінництво і систему сертифікації насінневої картоплі, запровадити високоефективну технологію вирощування картоплі з використанням сучасної техніки; знизити втрати при зберіганні за рахунок модернізації баз зберігання; об'єднати фінансові, наукові, виробничі і матеріальні ресурси України для концентрації картоплярства в найбільш сприятливих природнокліматичних, ґрунтових і економічних зонах і переводу його на інтенсивний шлях розвитку з використанням останніх досягнень сучасної науки, нової техніки і технологій, а також економічних важелів ринкової економіки.

Проблемам інтенсифікації сільськогосподарського виробництва присвячено багато наукових праць вчених-економістів: П.П. Борщевського, О.А. Бугуцького, Г.І. Гайдуцького, В.О. Добриніна, С.І. Дорогунцова, І.С. Завадського, В.Т. Ланового, І.І. Лукінова, В.П. Мартянова, В.І. Мацибори, В.Й. Шияна, В.В. Юрчишина та інш. Але серед економістів-аграрників нема єдиної точки зору по відношенню до суті і показників, які визначають рівень і економічну ефективність інтенсифікації. Прихильники концепції затратної інтенсифікації вважають інтенсивним шлях розвитку, якщо мають місце додаткові витрати, незалежно від того, чи є приріст продукції, чи його нема. Існує ще концепція результативної інтенсифікації, відповідно до якої інтенсивне ведення господарства передбачає збільшення продукції з одиниці земельної площі, незалежно від того чи були додаткові витрати. Тобто,

неважливо за рахунок чого одержаний приріст продукції: чи додаткових витрат, чи вдосконалення організації праці і т.п.

Критично оцінюючи опубліковані роботи з питань інтенсивного ведення картоплярства вважаємо, що під інтенсифікацією галузі картоплярства слід розуміти процес послідовного удосконалення технології та організації виробництва при відповідних витратах матеріально-грошових засобів та праці на одиницю площі картоплі, здійснюваний на основі застосування досягнень науки, техніки та передового досвіду з метою отримання необхідної кількості продукції з мінімальними витратами на її одиницю. На основі цього виділимо декілька основних факторів розвитку інтенсивного картоплярства:

- біологічні – використання результатів селекції та сортовипробувань картоплі, біологічних методів захисту рослин тощо;
- технологічні – застосування нових прогресивних методів обробки ґрунту, догляду за посівами, захисту їх від хвороб, оптимальних режимів удобрення тощо;
- технічні – механізація технологічних процесів виробництва картоплі;
- організаційно-економічні – удосконалення розміщення картоплярства, організація сортової структури, спеціалізації та концентрації, застосування нових форм організації виробництва та інше;
- екологічні – збереження родючості ґрунтів, захист від ерозії.

На нашу думку, найбільший ефект інтенсивного розвитку галузі картоплярства може бути досягнутий лише при диференційованому, із врахуванням конкретних умов, застосуванні комплексу факторів. Тобто, інтенсифікація виробництва – це комплексний, багатофакторний, всебічний процес, при якому не тільки приводиться в дію вся сукупність її факторів, в тому числі широке використання ринкових відносин, але і забезпечується їх єдність.

Одним із шляхів підвищення ефективності виробництва картоплі є оптимальний підбір технологічних операцій по його вирощуванню. В наш час наряду з вітчизняними інтенсивними технологіями вирощування картоплі запроваджуються і зарубіжні. Вибір тієї чи іншої технології – справа кожного окремого виробника картоплі, але при цьому не можна забувати, що галузь, як і все сільське господарство знаходиться не у вакуумі, а у загальному економічному просторі. Тому необхідно орієнтуватися на реальні обставини.

Першим етапом вирощування картоплі, як і будь-якої іншої сільськогосподарської культури є вибір сівозміни і попередника. Системам сівозмін належить важлива роль у виробництві рослинницької продукції, в тому числі і картоплі. Вони є однією з ефективних організаційних форм раціонального використання землі та біологічних факторів, що істотно впливають на водний і поживний режими ґрунту, на розвиток мікробіологічних процесів і фітосанітарний стан. Дія цих чинників у поєднанні із застосуванням високоврожайних сортів, прогресивних способів обробітку ґрунту, внесенням добрив та іншими агротехнічними заходами значно підвищує родючість ґрунту, забезпечує приріст урожайності сільськогосподарських культур. Отже, сівозміни належать до ефективних організаційно-економічних, технологічних і біологічних чинників підвищення урожайності картоплі, поліпшення якості продукції, розширення можливостей застосування різних способів обробітку ґрунту стосовно прийнятого у відповідній сівозміні чергування культур.

Серед науковців і спеціалістів багато ведеться розмов про попередники для картоплі, як їх правильно підібрати, але одне безумовно – сівозміни повинні мати раціональне співвідношення посівних площ з науково обґрунтованим чергуванням культур. Розміщувати картоплю треба після озимих культур, кукурудзи на силос, льону-довгунцю, зернобобових культур і однорічних трав. При цьому вітчизняними і зарубіжними науковими установами доведено, що врожайність більшості сільськогосподарських

культур при вирощуванні їх у сівозміні у півтора й навіть у 2 рази вища, ніж при тривалих беззмінних посівах [239, с. 18].

Сорти картоплі, як і сама земля, є основними та незамінними засобами виробництва у сільському господарстві. У світовому сортименті картоплі налічується величезна кількість сортів, що характеризуються високою продуктивністю, стійкістю до численних хвороб і шкідників. Багаті сортові ресурси картоплі набувають особливого значення в наш час, коли в основі сільськогосподарського виробництва лежить висока і прогресуюча інтенсифікація [163]. У світі створено ціле розмаїття сортів “другого хліба”. Зараз їх більше 3500 і ця кількість постійно збільшується і поповнюється новим генетичним різнобарв'ям цінних якостей та ознак. Тисячі сортів, і у кожного свої особливості, свої генетичні переваги, позитивні якості та вади. Проте таких сортів, які б нас задовольняли повністю, ще не створено. Навіть найкращі сучасні сорти картоплі можна вважати лише передвісниками майбутніх культур. Вони повинні містити в собі комплекс найширших корисних якостей і відповідати суровим вимогам інтенсивного рослинництва.

Щоб розібратися в різноманітті сортів картоплі старого і сучасного сортименту, необхідно проаналізувати їх родовід. Аналіз походження свідчить, що основна кількість сортів являє собою численне потомство небагатьох вихідних сортів, тобто вони мають тісну генетичну спорідненість.

Картоплярі України повинні використовувати еліту для сортооновлення і сортозаміни, оскільки це основний шлях підтримання продуктивних якостей сорту і запровадження в виробництво нових сортів. На 2004 рік офіційного реєстру сортів картоплі занесена велика кількість сортів картоплі вітчизняної та зарубіжної селекції. Генетичні ресурси України нараховують 1060 зразків сортів та міжсорткових гібридів. На сьогодні колекція Інституту картоплярства УААН налічує 325 зразків диких видів, 117 зразків культурного виду та 57 зразків трьохдиплоїдних видів картоплі. За останні п'ять років створені і передані в державне сортовипробування 26 нових сортів картоплі. Селекціонери намагаються максимально врахувати

умови вирощування, що змінюються, та вимоги ринку. Необхідно різко посилити роботу по створенню сортів, стійких до картопляної нематоди та фітофторозу, придатних для переробки. Найбільш стійкі до картопляної нематоди такі сорти української селекції: Обрій, Слов'янка, Поран, Поліська 96, Повінь, Західний та інші. Є досягнення в селекції на стійкість бульб до фітофторозу. Із нових сортів високою стійкістю до цієї хвороби відрізняються сорти Явір, Віриня, Багряна, Дубравка, Віра, Ракурс та інші.

Порівняльні дослідження вітчизняних і зарубіжних сортів, придатних для переробки, показали високу перспективність таких сортів української селекції, як Фантазія, Зарево, Сатурна, Придеснянська та інші [82, с.12].

Виведенням нових сортів картоплі, її насінництвом, розробленням ефективних технологій, проблемою зберігання в області займається науковий колектив ЗАТ “Науково-виробниче об’єднання “Чернігівеліткартопля”, а також інститут картоплярства УААН, виробничо-наукова асоціація “Чернігівкартопля”, інститут сільськогосподарської мікробіології УААН, Чернігівський інститут АПВ з дослідним господарством. Високопродуктивне насіння, яким раніше у плановому порядку забезпечувались насінницькі господарства, тепер реалізують вільно. Виведені ними сорти “Пекурівська”, “Витязь”, “Седнівська рання”, “Чернігівська рання” за своїми якостями визнані кращими і рекомендовані для вирощування по всій Україні. В додатку АС представлені сорти картоплі, рекомендовані для вирощування в ґрунтово-кліматичних умовах Чернігівської області.

В інституті сільськогосподарської мікробіології налагоджено виробництво тест-систем ІФА для діагностики вірусів картоплі, створено банк штамів фітопатогенних вірусів, що є необхідним при вирощуванні насіннєвого матеріалу на безвірусній основі. Але внаслідок недостатнього вивчення фізіологічних і біологічних особливостей (мінерального і, особливо азотного живлення, темпами формування і оптимальними розмірами фотосинтетичного потенціалу, його зв'язку із чистою продуктивністю

фотосинтезу і деяких інших показників) потенціал високоврожайних сортів у виробничих умовах реалізується лише на 50-70 %.

Поглиблені дослідження із фізіології картоплі обмежуються лише працями Ф.Я. Бузувіра, А.О. Оканенка, П.І. Гупало та деяких інших, що були опубліковані наприкінці 60 – на початку 70-х років, тобто понад 30 років тому, і ґрунтувалися на сортах, що давно зняті із виробництва. Більш нові і глибокі дослідження з біології і фізіології картоплі проводилися в Беларусі та Росії. Це насамперед дослідження М.М. Гончарила, О.С. Вечера і А.Т. Мокроносова [34, с.4].

Серед найголовніших факторів, від яких залежить якість врожаю є: генетичні властивості ґрунту, його окультуреність, водний і температурний режими, механічний склад, наявність поживних речовин [197, с. 7]. Поля, на яких вирощують насінневу картоплю, повинні бути забезпечені вологою, мати відповідну структуру ґрунту. Нестача кисню через перезволоження чи ущільнення ґрунту затримує ріст і розвиток рослин, сприяє розмноженню хвороботворних бактерій, а надлишок вологи створює сприятливі умови для більшого поширення хвороботворних організмів у ґрунті через загнивання бульб. Для вирощування насінневої картоплі кращими є лісові чи дерново-підзолисті супіщані ґрунти, оскільки вони мають добру теплопровідність, весняної пори добре просихають і нагріваються, не запливають і не утворюють кірки, у них завжди спостерігається добра повітропроникність. Також потрібно уникати використання перегнійно-карбонатних ґрунтів. Вони придатні для вирощування бульб для харчових цілей, але не на насіння.

Крім типу, гранулометричного складу ґрунту в реалізації потенціальної можливості сорту, формуванні його якості важливе значення має його родючість. Так, в результаті дослідів М. Власенко [34] встановлено, що чим менша родючість ґрунту, а особливо вміст гумусу, тим менша крохмалистість бульб.

Обов'язкові прийоми, що не допускають зараження здорових насінневих бульб: регулярна і ретельна очистка транспортерів сортувальних

механізмів, транспортних засобів, картоплесаджалок від ґрунту і відходів бульб; дезінфекція їх 2-3 %-ним розчином мідного купоросу; дотримання заходів направлених на зниження травматизму бульб при переробці і транспортуванні, оскільки більшість патогенів від пошкодження бульб. Необхідно дотримуватись агротехнічних вимог при підготовці ґрунту, садінні та догляду за посівами картоплі; висаджувати картоплю в ґрунт, прогрітий до 8-10 °С, що забезпечує найбільш сприятливий режим для появи сходів і розвитку рослин. Важливий елемент зниження рівня зараження ґрунту – збирання та знищення залишків, дозбиральне видалення бадилля (скошування) за 7-14 днів до збирання чи десикація [59, с.27]. Таким чином, одержання здорового повноцінного насінневого матеріалу потребує проведення не окремих заходів, а цілого комплексу, і точне їх виконання гарантує зниження втрат врожаю від хвороб.

Досвід провідних європейських країн свідчить, що високопродуктивне картоплярство базується на досягненнях науково-технічного процесу, у тому числі на впровадженні сучасних комплексів машин [42, с.16]. Сьогодні картопляреві потрібна малогабаритна і водночас недорога техніка. В Україні створено в основному необхідний шлейф машин загального та спеціального призначення для виробництва картоплі, але серійний випуск гальмується через брак коштів на фінансування державної програми та придбання господарствами. Розглянемо наявні машини і особливості використання комплексів машин для вирощування та збирання картоплі за відповідними технологічними лініями: приготування і внесення добрив; основний обробіток ґрунту, підготовка насінного матеріалу; передсадивний обробіток ґрунту і садіння бульб; догляд за посадками; збирання і закладання врожаю на зберігання.

Позитивно впливають на урожай картоплі як органічні, так і мінеральні добрива. Для дружніх сходів необхідно мати в ґрунті і в доступній формі основні елементи живлення: азот, фосфор, калій, а також мікроелементи. Наукою і практикою рекомендується при оранці на зяб вносити під картоплю

на Поліссі та в західних регіонах 50-60 т/га гною, в Лісостепу 30-40, Степу – 20-30 т/га. Для внесення твердих органічних добрив ВАТ “Ковельський сільмаш” пропонує кузовні розкидачі МТО вантажопідйомністю 3, 6, 7, 10 і 12 т. Крім того, можна використати причіпні розкидачі органічних добрив датської фірми “Самсон” або високопродуктивні самохідні машини нідерландської фірми “Аг-Хем Ейропе Б.В.”. Крім гною під картоплю можна вносити також компости. Для приготування і завантаження компосту у транспортні засоби доцільно використовувати машину МПК-Ф-1 виробництва “Уманьферммаш”.

Як органічне добриво, слід ширше використовувати сидеральні культури. Перед приорюванням їх необхідно подрібнити машинами типу КИР-1,5, а для приорювання доцільно використати ярусні плуги ПНЯ-6-42 і ПНЯ-4-42 ВАТ “Одессільмаш”. Повна вартість вирощування і приорювання сидератів у 3-5 разів нижча від внесення такої ж кількості добрив [42].

Фосфорні і калійні добрива рекомендується вносити під зяб машинами ВАТ “Хмільниксільмаш” МВД-900 і МВД-5 за прямоочною чи перевантажувальною технологіями, а азотні – весною при передсадивному нарізуванні гребенів або підготовці ґрунту.

Визначення оптимальних норм внесення мінеральних добрив під картоплю – одна з найбільш складних і важливих задач агротехніки. Це зумовило появу значної кількості відповідних методів. За методом елементарного балансу засвоєваних рослинами поживних речовин в системі “ґрунт - рослина-добрива” (розрахунковий метод) необхідна для даного рівня врожаю норма добрив визначається за формулою:

$$X = \frac{(B - PK_n - НКП)}{K_y} \times 100;$$

де X – шукана доза мінеральних добрив (в кілограмах поживної речовини на 1 га); B – загальна потреба картоплі в даній речовині при запланованому врожаї; П – кількість поживної речовини в орному шарі; Кп – коефіцієнт використання поживної речовини картоплею з ґрунту (в %); Н –

вміст поживної речовини в органічних добривах; K_n – коефіцієнт використання поживної речовини з органічних добрив; K_u – коефіцієнт використання цієї поживної речовини з мінеральних добрив [198, с.4]. Крім того, можна використати метод визначення норм, що враховує заплановане збільшення врожаю. Знаючи врожайність картоплі в даних ґрунтово-кліматичних умовах на удобреному фоні (за результатами дослідів), визначають збільшення врожаю від застосування органічних і мінеральних добрив. Розрахунок норми добрив проводиться так само, як при розрахунковому методі, викликаючи використання поживної речовини з ґрунту [198, с. 6]. Таким чином, при вирощуванні картоплі необхідно диференціювати дози добрив з урахуванням типу ґрунтів та їх механічного складу, величини врожаю, що прогнозується, біологічних особливостей сорту картоплі, кількості і якості органічних добрив, що застосовуються, їх впливу і після впливу протягом трьох років, забезпеченості ґрунтів рухомими формами фосфору і обмінного калію.

Результати досліджень Ю. Баранчука [12] довели, що норми внесених добрив суттєво впливають на економічні показники вирощування картоплі (таблиця 3.1).

Таким чином, при вирощуванні картоплі доцільно використовувати органічні добрива (60 т на гектар) в поєднанні з мінеральними (N90P90K120), оскільки саме цей варіант забезпечує найвищий рівень загальної і товарної врожайності і забезпечує найвищий рівень рентабельності – 114 %, що на 23 % більше ніж без внесення добрив і на 11 % - ніж при варіанті удобрення фон (60 т на гектар)+N₆₀P₆₀K₉₀.

Для обробітку ґрунту дисковими знаряддями можна використати борони БДС-8,4, БДС-6,8 Шепетівського заводу культиваторів, БДВ-8,5, БДВ-6,5 ВАТ “Білоцерківсільмаш”, чи БДВ-7, БДВ-4,2, БДВ-3, БДВ-2 ВАТ “Вишевичі Агротехніка Радомишльського району Житомирської області. В окремих господарствах використовують дискові борони з далекого зарубіжжя – Джон Дір 630, МФ-248, МФ-244 та інші.

Таблиця 3.1

Економічна ефективність вирощування картоплі сорту Світанок Київський за різних норм добрив, з розрахунку на 1 гектар [12]

Показники	Без добрив (К)	Гній 60 т (фон)	Фон+мінеральні, діюча речовина, кг		За рахунок, +/-		
			N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀	60 т гною	N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀	N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀
Загальна врожайність, ц	229	272	317	348	+43	+45	+76
У тому числі:							
товарних бульб, ц	198	242	289	316	+44	+47	+74
корисних відходів, ц	31	30	28	32	-1	-2	+2
Ціна реалізації 1 ц, грн.:							
товарних бульб, ц	50	50	50	50	-	-	-
корисних відходів, ц	26	26	26	26	-	-	-
Вартість валової продукції, тис. грн.	10,7	12,9	15,2	16,7	+2,2	+2,3	+3,8
Повна собівартість, тис. грн.	5,6	7,0	7,5	7,8	+0,4	+0,5	+0,8
Прибуток, тис. грн.	5,1	5,9	7,7	8,9	+0,8	+1,8	+3,0
Рівень рентабельності, %	91	84	103	114	-7	+19	+30

Про вартісну економію від використання цих механізмів говорити не доводиться, оскільки їх вартість є набагато вищою від вітчизняних аналогів, а відповідно – висока амортизація.

Орати під картоплю краще обертовими плугами вітчизняного виробництва ППО-8-40, ППО-6-40, ППО-5-40, ппо-4-40 (ВАТ “Одесасільмаш”) чи ПНО-5-40, ПНО-4-40, ПНО-3-40 (ВАТ “Борекс”). Надійністю в роботі відзначаються плуги іноземного виробництва Джон Дір 995 і Джон Дір 975, ДР-9-8 і ДР-9-6 фірми Массей Фергюсон. Обертові плуги забезпечують гладеньку оранку без звальних гребенів і розвальних борозен. На дерново-підзолистих ґрунтах, а саме вони переважають в зоні Полісся, необхідно орати плугами з поглиблювачами орного шару і з обов’язковим внесенням не менше 30-40 т/га гною.

Весняне закриття вологи на супіщаних ґрунтах здійснюють агрегатами на базі гусеничних тракторів типу Т-150, зчіпок СГ-21 і важких зубових борін БЗТС-1,0. Суглинкові ґрунти при необхідності переорюють плугами без полиць.

У технологічній лінії підготовки насінного матеріалу доцільно передбачити механізоване виймання бульб із сховища і їх протруювання, використовуючи транспортер-завантажувач ТЗК-30А, транспортер-підбирач ТПК-30А і протруювач ПСК-20А [42].

Для зменшення ураження бульб картоплі ґрунтовими шкідниками (дротяники, травневий хрущ, озима совка) В.Г. Костюченко пропонує обробляти бульби при садінні препаратом “Престиж” (норма – 0,4-1,0 л/т). В результаті експериментальних робіт протягом 2000-2002 рр. виявлено, що препарат може бути ефективним у боротьбі із колорадським жуком, крім того, він підвищив урожайність картоплі сортів Обрій на 28-52 %, Луговської – 73-92 % [89].

Садити картоплю можна в попередньо нарізані гребені, або без нарізання гребенів з наступним їх формуванням. Для механізованого завантаження мінеральних добрив при їх внесенні з одночасним нарізанням гребенів просапні культиватори КОН-2,8А, або КРН-4,2Г переобладнують: замість банок туковисівних апаратів АТД-2 встановлюють бункер місткістю 650-700 кг. Добрива транспортують в поле і завантажують машинами ЗАУ-3 і УЗСА-40.

Найбільш поширеними в Україні є технічно недосконалі картоплесаджалки КСМ-4 і КСМ-6 (завод “Лідасільмаш, Білорусія) з барабанно-ложковим садильним апаратом, який значно пошкоджує бульби. Зарубіжні виробники картоплесаджалок (фірми Grimme, Kverneland та ін.) застосовують більш досконалий ложко-пасовий або ложко-ланцюговий садильний апарат, але для вітчизняних виробників картоплі вони є недоступними. Тому більш доцільно використовувати сучасні українські картоплесаджалки КС-2Т, КС-4Т (Проектно-конструкторське бюро

“Прогрес” м. Миколаїв), які мають в наявності туковисівні апарати, і КС-2, КС-4 (Тернопільський комбайновий завод). Ці вітчизняні картоплесаджалки використовують ложко-транспортний висаджувальний апарат.

Важливою умовою одержання високих врожаїв картоплі є дотримання оптимальної густоти садіння. За даними передового досвіду, вона повинна становити: на Поліссі – 55-60 тис. кущів для товарної і 70-75 тис. для насінної картоплі; у Лісостепу – відповідно 45-50 і 55 тис. кущів; у Степу - 40-45 і 50, а на зрошенні 50-55 тис. кущів на гектарі. Сучасні картоплесаджалки дають можливість змінювати густоту кущів у широких межах стосовно агрокліматичних умов.

Результати досліджень Ю. Баранчука [12] показали, що при збільшенні густоти садіння зростає рівень загальної і товарної врожайності. Так, вирощуючи картоплю сорту Світанок Київський за схемою 70x50 см, загальна врожайність становила 235 ц/га, товарна – 212 ц/га; за схемою 70x35 см – 285 і 253 ц/га, а 70x20 см – відповідно 355 і 319 ц/га. Це в свою чергу вплинуло на економічні показники (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Економічна ефективність вирощування картоплі сорту Світанок Київський за різних схем садіння, з розрахунку на 1 гектар [12]

Показники	Схема садіння, см			Відхилення, +/-	
	70x50	70x35	70x20	70x35 до 70x50	70x20 до 70x50
А	1	2	3	4	5
Загальна врожайність, ц	235	285	355	+50	+120
У тому числі:					
товарних бульб, ц	212	253	319	+41	+107
корисних відходів, ц	23	32	36	+9	+13
Ціна реалізації 1 ц, грн..:					
товарних бульб, ц	50	50	50	-	-
корисних відходів, ц	26	26	26	-	-
Вартість валової продукції, тис. грн.	11,2	13,4	16,9	+2,2	+5,7

Продовження табл. 3.2

A	1	2	3	4	5
Повна собівартість, тис. грн.	5,5	6,5	8,9	+1,0	+3,4
У т.ч. вартість садивного матеріалу, тис. грн.	1,9	2,8	4,8	+0,8	+2,9
Прибуток, тис. грн.	5,7	6,9	8,0	+1,2	+2,3
Рівень рентабельності, %	102	105	89	+3	-13

Таким чином, при зменшенні площі живлення, тобто ущільненні насаджень, зростає як собівартість, так і прибуток, але найвищого рівня рентабельності досягнуто при вирощуванні картоплі за схемою 70x35 см.

На економічні показники вирощування картоплі істотно впливає маса садивних бульб [12]. При їх збільшенні зростають витрати на виробництво і зменшувався прибуток, що негативно позначилося на рівні рентабельності (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Економічна ефективність вирощування картоплі сорту Світанок Київський за різних мас садивних бульб, з розрахунку на 1 гектар [12]

Показники	Маса садивних бульб, г			Відхилення, +/-	
	25-50	51-80	81-120	51-80 до 25-50	81-120 до 25-50
A	1	2	3	4	5
Загальна врожайність, ц	263	289	322	+26	+59
У тому числі:					
товарних бульб, ц	236	257	291	+21	+55
корисних відходів, ц	27	32	31	+5	+4
Ціна реалізації 1 ц, грн...:					
товарних бульб, ц	50	50	50	-	-
корисних відходів, ц	26	26	26	-	-
Вартість валової продукції, тис. грн.	12,5	13,7	15,3	+1,2	+2,8
Повна собівартість, тис. грн.	5,4	6,9	8,7	+1,5	+3,3
У тому числі вартість садивного матеріалу, тис. грн.	1,8	3,1	4,7	+1,3	+2,9
Прибуток, тис. грн.	7,1	6,8	6,6	-0,3	-0,5
Рівень рентабельності, %	131	99	75	-32	-56

Таким чином, оптимальна маса садивних бульб – 25-50 г, оскільки саме цей варіант забезпечує найвищий рівень рентабельності.

Аналогічні дослідження [12] були проведені при вирощуванні сорту картоплі Луговська, які підтвердили отримані результати.

Перед появою перших сходів картоплі формують гребені заввишки 27-30 см з рівною вершиною шириною 15-20 см для кращого прогрівання куща. Для цієї мети можна використовувати культиватори фірми Grimme, Netasco та інші. Такого типу фрезерний культиватор марки КФК-2,8 за замовленням випускає Шепетівський завод культиваторів.

Досить серйозну небезпеку для картоплярства України завдає нематодне захворювання – глободероз, яке викликає золотиста картопляна нематода. Найбільш заражені хворобою Чернігівська, Волинська, Львівська, Сумська, Ровенська, Черкаська та Київська області. Для того, щоб запобігти подальшому розмноженню картопляної нематоди необхідно проводити ряд карантинних заходів по локалізації та ліквідації вогнищ нематоди: карантинний огляд, лабораторна експертиза; обстеження посадок картоплі під час вегетації; впровадження особливого карантинного режиму у вогнищах розповсюдження карантинної нематоди. Крім того, в зоні широкого поширення картопляної нематоди локалізацію і ліквідацію необхідно проводити шляхом введення протинематодних сівозмін, які включають в себе багаторічні злакові і бобові трави, злакові і зернові культури, кукурудза, овочі, крім томатів. Стійкі сорти картоплі висаджуються не пізніше чим на 3-й рік, коли щільність популяції цист значно зменшиться.

Розвиток глободерозу залежить не тільки від початкової чисельності картопляної нематоди в ґрунті, а й від факторів, які можуть підсилити появу хвороби і викликати епіфітотію: беззмінне вирощування пізніх сортів картоплі на малородючих і кислих ґрунтах, пізні строки посадки; використання нестандартних бульб (дрібні з ознаками виродження), уражені вірусними, бактеріальними, грибовими, нематодними хворобами, які

послаблюють рослину; низький рівень агротехніки, засміченість посадок; засуха в період кушення до бутонізації; затоплення [33, с. 15].

При вирощуванні картоплі використовують механічні і хімічні способи боротьби з бур'янами, виконують механізовані роботи по захисту від шкідників і хвороб. Як переконують результати досліджень [156, с. 19], якщо в період цвітіння картоплі маса бур'янів на квадратному метрі в середньому не перевищує 200 г, то шкода від бур'янів є неістотною. Якщо більша забур'яненість - недобір урожаю. Залежно від скоростиглості сорту у ранньостиглих сортів за рахунок бур'янів на 1 кг їх зеленої маси не добирається 0,5-0,6 кг бульб, а в середньостиглих сортів – 1,2-1,4 кг. Загалом при біомасі бур'янів в 1-2 кг/м² не добирається половина і більше врожаю.

Для захисту рослин доцільно використовувати обприскувачі ОМ-630-2, ОПШ-15, ОПШ-2000-21,6 (ВАТ “Львівсільмаш”), ОПШ-2000-21,6-02, МЗУ-320 (ВАТ “Львівагромашпроект”). Заслуговує на особливу увагу причіпний штанговий обприскувач ОПШ-2000-21,6, який забезпечує змінну ширину захвату, рівну 15; 18 21,6 м. Він має міксер з бачком для приготування розчину отрутохімікатів, а також розпилувачі, насос і піномаркер від провідних іноземних фірм.

Найбільш трудомістким є цикл картоплезбиральних операцій. Перш за все збирають бадилля. Це можна виконати як хімічним способом (десикація), так і механічним (подрібнення). Бадилля та іншу рослинність подрібнюють роторною машиною ДБР-2,8М (КП “Київтрактородеталь”). Бадилляподрібнювачі зарубіжних фірм також в основному роторного типу.

Вибір технічних засобів збирання картоплі залежить від умов сепарації ґрунту, забур'яненості, урожайності, розміру і конфігурації полів. При добрій і задовільній сепарації ґрунту, незначній забур'яненості, урожайності бульб не менше як 100 ц/га і довжині гонів 150-200 м доцільно застосовувати комбайни. За інших умов збирають картоплекопачами. В Україні застосовують недостатньо досконалі картоплекопачі КТН-2В і КСТ-1,4 (завод “Ладасільмаш”, Білорусія), які вкладають бульби на поверхню поля по

ширині захвату (1,4м) з наступним ручним їх підбиранням. В особистих господарствах населення і фермерських господарствах з невеликим обсягом виробництва картоплі доцільно використовувати начіпні однорядні копачі грохотного (“Борекс-КГ-1”) і роторного (“Борекс-КР-1”) типів. Для потокового збирання картоплі доцільно використовувати дво- і трирядні комбайни КПК-2 КПК-3 виробництва ВО “Рязсільмаш” (Росія). Крім того, ВАТ “Борекс” пропонує дворядний картоплезбиральний комбайн ККЗ-2 (бульби попадають у транспортний засіб, що рухається поруч з комбайновим агрегатом). Для великих картоплесіючих господарств і МТС фірми Holmer s Dewulf (Німеччина) пропонують високопродуктивні самохідні картоплезбиральні комбайни з бортовим комп’ютером та електронною системою регулювання і оцінки якості технологічного процесу, але вони фінансово недоступні для українських господарств.

Для сортування і закладення бульб на зберігання доцільно використовувати картоплесортувальні пункти КСП-15В, КСП-25 (ВО “Рязсільмаш”) і транспортер-завантажувач ТЗК-30А (Тартуський завод “Вийт”, Естонія).

Таким чином, для переведення картоплярства на індустріальну основу в Україні необхідно, перш за все, налагодити виробництво спеціальних машин, конкурентноспроможних з кращими зарубіжними зразками.

Хвороби бульб є однією з істотних причин втрат картоплі під час зберігання. Фітопатогенні організми знижують і якість насінєвої й продовольчої картоплі. Найбільше шкодочинність хвороб виявляється за несприятливих умов зберігання. Розвиткові гнилей бульб у період зберігання сприяє ураження їх ще в полі грибними (фітофтороз, фузаріоз, фомоз, гумова гниль), бактеріальними (чорна ніжка, кільцева гниль, мокра гниль), “змішаними” (фузаріозно-бактеріальна гниль), нематодними (дителенхоз) та функціональними (удушення, переохолодження, підморожування) хворобами, а також ушкодження бульб шкідливими комахами (дротяники, підгризаючі совки, картопляна міль), гризунами (миші, пацюки). Негативну

роль відіграє також механічне травмування бульб у процесі збирання врожаю й закладення їх на зберігання.

При зберіганні картоплі на складі кожний виробник повинен переслідувати такі цілі: картопля повинна по можливості втрачати якнайменше ваги, зберігати свою якість як ззовні, так і зсередини, вона не повинна гнити та, звісно, мати вигідну ціну. За допомогою вмілого управління складською роботою зможете уникнути втрат, які позначаться на ваших прибутках, та, завдяки якості товару, вигідно виділитися на фоні інших конкурентів. Весь процес зберігання картоплі — це компроміс, за якого підтримання якості продукції досягається правильним регулюванням вологості та температури повітря. Передумовою, звичайно, є мінімум травмувань під час збору врожаю та складування. Якщо картоплю охолодити до $4...2^{\circ}\text{C}$, то життєві процеси (дихання) призупиняються. Бульби майже не втрачають ваги. Нижче цієї температури починається гідроліз крохмалю як захист від відмирання перемерзлих клітин. Картопля стає солодкою та непридатною для використання в певних галузях (наприклад, для приготування картоплі “фрі”). При цьому бувають реакції, типові для кожного окремого сорту. Щоб зберегти вагу бульб картоплі та зменшити втрати від газообміну, слід дотримуватися такого температурного режиму для довготривалого зберігання. Однак, враховуючи, що при такій температурі картопля все ж таки висихає, відносна вологість повітря в складському приміщенні при температурі $2...4^{\circ}\text{C}$ повинна становити 90–95%. Це ж стосується грибків та бактерій, таких як бура гниль, сріблястий струп та мокра гниль: внаслідок зниження температури їхні обмінні процеси також майже припиняються. Оскільки на поверхні бульб немає вологої плівки, вони залишаються без важливої життєвої основи — води. Якщо температура при довготривалому зберіганні перевищує $2...4^{\circ}\text{C}$, то збільшуються шанси мікроорганізмів на виживання. Як наслідок — небезпека гниття та втрати ваги, спричинені газообміном.

Вважаємо за доцільне зазначити, що значного ефекту можна досягти на основі використання у своїй діяльності як картоплесіючими господарствами, так і підприємствами по переробці картоплі сучасної мережі INTERNET за допомогою якої кожен виробник може дізнатися про найбільш вигідні для нього проекти, а також запропонувати продукцію або придбати необхідні ресурси на найбільш прийнятних для нього умовах.

3.2. Перспективи інтенсифікації виробництва екологічно чистої картоплі

Екстенсивний розвиток економіки України призвів до того, що марнотратне споживання природних ресурсів виявилось самодостатньою функцією в порівнянні з їх ощадливим використанням і відновлюваними можливостями навколишнього середовища, яке вже не спроможне справитися із зростаючою масою техногенних забруднень. Всезростаюче протиріччя суспільства і природи досягло апогею – конфлікт переріс в кризу, яка представляється суспільством як екологічне лихо. Екологічна криза виникає там і тоді, де і коли напрямок розвитку продуктивних сил, методи природокористування, сформовані виробничі відносини того чи іншого способу виробництва створюють антагоністичні протиріччя з навколишнім середовищем, які розв'язуються неадекватно і стихійно.

Науково доведена тісна взаємообумовленість досягнутого рівня раціоналізації природокористування, якості навколишнього середовища, стану природно-ресурсного потенціалу України з одного боку, і перспективи розвитку національної економіки – з другого [220].

Сучасний екологічний стан агроecosystem України в цілому можна визначити як незадовільний. На їх функціонування діє комплекс негативних факторів, зокрема, недотримання вимог науково-обґрунтованої системи ведення сільського господарства як на рівні окремих виробничих систем, так і регіонів, виснаження родючості та деградація ґрунтів, розповсюдження

бур'янів, хвороб, шкідників, порушення гідрологічного режиму на значних територіях, занепад тваринництва тощо [83]. Погіршення якості землі, а звідси ще значніше зниження ефективності сільськогосподарського виробництва призводить до наростання напруженості його функціонування, до накопичення еколого-економічних колізій. Специфіка реформування аграрної економіки України полягає у зрощуванні екологічної і економічної кризи одночасно як єдиної еколого-економічної кризи. Без ефективного і швидкого оздоровлення природного середовища, і особливо земельних ресурсів сільського господарства, не можливо зупинити економічне падіння. Без стабілізації екологічної ситуації не можливо вирішити проблему стійкого економічного розвитку. Розв'язання еколого-економічної кризи сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах можливо шляхом екологічно чистої його інтенсифікації. Першочерговим завданням сьогодення повинно стати нарощування виробництва сільськогосподарської продукції на екологічно чистій основі.

Під екологізацією сільськогосподарського виробництва треба розуміти поліпшення природних умов для його розвитку, перехід на адаптивні системи ведення землеробства, розміщення галузей і культур у тих природних умовах, які для них найбільш сприятливі, широку впровадження біотехнологій, розвиток селекційної роботи, ведення і широку розповсюдження нових високоврожайних і стійких проти несприятливих природних умов, хвороб і шкідників сільськогосподарських культур. Тому перелічені напрямки повинні, на нашу думку, займати неабияке місце в діяльності сільськогосподарських підприємств.

Концепція сучасного землеробства, зокрема вирощування картоплі передбачає екологічний підхід до сільськогосподарського виробництва, а також використання біологічних принципів і оцінок вибраних технологій. Тобто важливим напрямком є розробка біологічних основ високоефективних природоохоронних ресурсощадних агротехнологій, які забезпечують розширене відтворення родючості ґрунтів і одержання високих сталих урожаїв

сільськогосподарських культур. Саме ця концепція покладена в основу альтернативного землеробства, основна мета якого полягає у зміні сучасного землеробства шляхом екологізації та біологізації, тобто створення землеробства не шкідливого для довкілля та здатного забезпечити людину чистими продуктами харчування. Прибічники альтернативного землеробства визнають, що традиційне землеробство характеризується більш високими показниками, але досягаються вони ціною зниження родючості ґрунту та забруднення навколишнього середовища залишками добрив та пестицидів. Крім того, у традиційному землеробстві не приділяється належної уваги біологічній якості продукції, яка визнається не тільки за привабливим зовнішнім виглядом, але й за здатністю зберігати здоров'я людини [171, с. 93].

Головними умовами такого землеробства являється ведення господарства на основі максимальної реутилізації, рециркуляції всіх відходів і побічної продукції сільського господарства, повна відмова від засобів хімізації. Саме використання в землеробстві біологічно чистих органічних добрив і стимуляторів росту дасть можливість не тільки значно підвищити урожайність картоплі і рентабельність всього сільськогосподарського виробництва, але і оздоровити землю за рахунок інтенсифікації роботи бактерій, найпростіших, червів і відмови від використання хімікатів. На нашу думку, повинен бути створений механізм на рівні держави, який би стимулював товаровиробників до такої діяльності і включав би зокрема: організацію контролю за якістю продукції; диференціацію цін в залежності від якості продукції; розробку нових технологій виробництва, переробки та зберігання картоплі; забезпечення населення достовірною інформацією про якість продукції.

В розробці екологічних основ наукового землеробства, на думку М.З.Мілащенко, слід урахувати:

- заходи щодо втрат вологи, гумусу і біогенних елементів з поверхневим стоком, які в цілому по країнах СНД становили 3-5 млн. тон азоту, 1,5-1,8 фосфору і 9-11 млн. тон калію [129]. Уникнути цих втрат або

істотно знизити їх можливо тільки в системі контурного і ландшафтного землеробства [216-217];

- раціональну систему удобрення, особливо на ґрунтах дерново-підзолистого ґрунту з промивним типом водного режиму, агротехнічні заходи, що регулюють внутрішньоґрунтовий стік і міграцію біогенних елементів за профілем. Саме цей напрям слід вважати перспективним а агроекології [14, с. 12].

Досі немає однозначного погляду на методи щодо екологічного обґрунтування хімічної меліорації ґрунтів Полісся, зокрема Чернігівської області. З одного боку, їх продуктивність без внесення вапнякових матеріалів різко знижується [181, 177], а з іншого – при вапнуванні витрати кальцію, магнію, гумусу й азоту різко зростають, відбувається занітрачення продукції [15].

Оскільки картопля вирощується в монокультурі, часто спостерігається таке негативне явище, як алелопатія. Під алелопатією розуміють негативний вплив одних культур на ріст і розвиток інших. Доречно сказати, що алелопатичні виділення мають місце і при гнитті рослинних решток, що залишають після збирання врожаю. Алелопатія – одна з причин “ґрунтової втоми”, коли в ґрунті є достатня кількість поживних речовин, але урожайність культур, в тому числі і картоплі, низька. Наукові дослідження і практика довели, що зелені добрива значною мірою знімають ґрунтову втоми при монокультурі та підвищують урожайність бульб [142, с. 8].

Г.Кант підкреслює, що у рослинництві на промисловій основі біологічні принципи у взаємодії з фізичними та хімічними відіграють істотну роль у відновленні ґрунтової родючості, а “тому їх необхідно досліджувати, враховувати і використовувати..., у вік техніки і хімії... економічно вигідно працювати не всупереч природі, а в злагоді з нею” [69]. А Д.М. Прянишников ще в 1919 р. звертав увагу на дуже сприятливі ґрунтово-кліматичні умови вирощування люпину на добриво в “західних губерніях (Гомельській, Чернігівській, Київській) не тільки при сівбі весною, а й після жнив – після

збирання жита чи ячменю; ... найбільш забезпечений успіх культури люпину в межах величезного трикутника, в один бік якого – від Вітебської губернії до Волині, другий йде, піднімаючись від Київської губернії через Чернігівську, Орловську і далі по межі Чорнозем'я ...” [181].

Вирощування культур на зелене добриво в проміжних посівах можливе в зоні достатнього зволоження на всіх ґрунтах, але основне теоретичне обґрунтування цього – проміжок теплового періоду року (після збирання озимих і ранніх ярих зернових культур), як правило, 60-80 днів із сумою ефективних температур $800-1000^{\circ}\text{C}$, що становить 30-40 % агро кліматичних ресурсів усього теплового періоду року. Дослідженнями встановлено, що більшість польових культур, які застосовують у проміжних посівах, для формування врожаю зеленої маси 200-250 ц/га, або 30-40 ц/га сухої речовини, використовують 120-200 мм опадів [14, с.12]. Кількість опадів, що надходять за період липень-вересень у Поліссі, коливається в межах 147-215 мм, що підтверджує доцільність вирощування культур у проміжних посівах на добриво в цій зоні з урахуванням вологозабезпечення. Крім того, в результаті досліджень О.М. Берднікова та Ю.А. Никитюка [14, с. 14] встановлено, що рослини на зелене добриво знижують процеси інфільтрації в середньому в 2,3-2,6 рази.

Придатність культур на зелене добриво доцільно визначати з урахуванням кількості біомаси сидерату, що сформувалась за період росту і його насінневої продуктивності. Такі дослідження О.М. Бердніков та Ю.А. Никитюк проводили з 21 культурою. Ними встановлено, що найбільш придатні для проміжної сидерації в зоні Полісся, зокрема в Чернігівській області, дрібно насінневі форми жита, райграс однорічний і пасовищний, з бобових – гіркі люпини (однорічні і багаторічні), сераделла, із хрестоцвітих – редька олійна; на зв'язаних ґрунтах із рН 6,5-7,2 – буркун білий. До середнього ступеня придатності на зелене добриво в проміжних посівах, попри високий коефіцієнт розмноження насіння, слід віднести гірчицю і рапс

через слабку стійкість урожаїв, високі вимоги до умов зволоження і ґрунтової родючості.

Багаторічні дослідження О.І. Савчука щодо впливу післяжнивних сидератів, традиційних органічних і мінеральних добрив на врожайність і якість бульб картоплі показали, що у варіантах, де застосовано 90 кг/га мінерального азоту і його половинну дозу (N_{45}), але в поєднанні з сидератами, одержано однаковий урожай картоплі (236 і 238 ц/га). Подібний рівень урожайності дало і внесення додаткових 15 т/га гною [192, с. 66]. Отже, при внесенні гною під картоплю та її розміщенні після сидеральних культур дозу мінерального азоту доцільно зменшувати вдвічі – з 90 до 45 кг д.р./га. Крім того, науковими дослідженнями доведено, що використання різних культур як сидератів під картоплю за ефективністю прирівнюється до 30-40 т/га гною або якісного торфо-гнійного компосту [142, с. 8].

Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчать, що проміжна сидерація в сучасних умовах ведення землеробства може розглядатись як агрозахід багатопланової дії, що дає можливість поповнити джерела органічних добрив та азоту в ґрунті; зменшити невиробничі втрати вологи та поживних величин через зниження процесів інфільтрації з кореневмісного шару ґрунту і тим самим підвищити коефіцієнт використання опадів, добрив та хімічних меліорантів; знизити процеси ерозії; зменшити забрудненість посівів, а подекуди і знизити ураження картоплі грибковими хворобами; активізувати біологічну активність ґрунту; поліпшити агрофізичні властивості ґрунту і у такий спосіб знизити негативний вплив на ґрунт важких машин і механізмів; зменшити затрати на обробіток ґрунту через активне розпушування орного та підорного шарів біологічним шляхом – за рахунок корневих систем сидератів.

Добрива впливають не тільки на урожайність картоплі, але і на якість бульб картоплі, і досить часто – негативно [18, с.55]. Результати досліджень М.Білоуса показали, що вплив добрив на якість бульб картоплі в великій мірі залежить від погодних умов вегетаційного періоду, біологічних особливостей

сорту, механічного складу ґрунту, доз внесення і форм мінеральних і органічних добрив, технології вирощування і інших факторів. Поняття “якість” картоплі багатогранне. Воно включає: ступінь механічних пошкоджень; потемніння м'якоті бульб; зовнішній вигляд; пошкодження хворобами, шкідниками; поживна цінність картоплі; кулінарні властивості (розварюваність, колір, запах, смак, потемніння вареної картоплі) та інші показники.

В таблиці 3.4 наведені результати оцінки кулінарних властивостей картоплі, вирощеної при спільному використанні зростаючих доз мінеральних добрив і безпідстилочного гною, а також при внесенні одного безпідстилочного гною і одних мінеральних добрив.

Таблиця 3.4

Вплив добрив на кулінарні властивостей картоплі, балів [18, с. 56]

Показники	Фон*	Без добрив (контроль)	Гній 40 т/га + N60P60K60	Гній 80 т/га + N120 P120 K120	Гній 120 т/га + N180 P180 K180	N120 P120 K120	Гній 80 т/га
Розварюваність	1	5,00	4,33	3,67	4,50	4,33	4,00
	2	4,70	3,50	4,00	3,33	3,67	4,33
	3	3,75	3,00	4,00	3,75	3,50	2,67
Борошністість	1	3,33	3,66	3,67	3,67	3,67	3,33
	2	4,00	5,00	4,00	4,33	4,33	3,33
	3	3,00	3,33	3,50	3,00	2,00	3,50
Запах	1	2,33	1,67	2,00	2,00	2,00	2,33
	2	2,00	2,00	2,33	2,00	1,67	1,67
	3	2,00	2,00	2,50	2,50	2,50	2,50
Смак	1	3,00	3,00	3,00	2,83	2,67	3,00
	2	3,00	2,33	3,33	3,00	1,83	2,33
	3	2,50	3,00	3,00	2,50	2,00	3,50
Потемніння після варіння	1	2,00	2,00	2,00	2,33	2,16	2,00
	2	2,00	2,00	2,00	2,17	2,00	2,00
	3	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00
Сума балів	1	15,7	14,67	14,33	15,33	13,83	14,67
	2	15,7	13,17	15,67	14,83	13,50	13,67
	3	13,2	15,00	15,00	13,75	12,00	15,50

* - 1 – природній, 2 – солома, 3 – сидеральний.

Із приведених даних видно, що найкращі показники таких кулінарних властивостей, як розварюваність і запах, були на природному фоні без використання добрив. З збільшенням доз мінеральних добрив у сполученні з гноєм збільшувалась розварюваність, погіршувався запах, зменшувалась борошністість, смак і потемніння м'якоті бульб після варіння зберігалися без змін. Розварюваність бульб збільшувалася від природного фону до фону соломи, а потім до сидерального [18, с.60].

По сумі балів найкращими кулінарними властивостями характеризувалися бульби варіанту без добрив на природному фоні і фоні соломи і варіант з одним гноєм (80 т/га) на сидеральному фоні.

Враховуючи дослідження Білоуса М.М. і багаторічні власні спостереження рекомендуємо виробництву вирощувати картоплю на дерново-підзолистих супіщаних ґрунтах з використання одного гною ВРХ в дозі 80 т/га без додаткового внесення мінеральних добрив.

Взагалі для реалізації потенціальних можливостей сорту, одержання високої продуктивності культури картоплі без суттєвого погіршення якості бульб необхідно знати реакцію конкретного сорту на відповідний тип ґрунту, його гранулометричний склад, ступінь родючості, систему удобрення та ряд інших факторів, які суттєво впливають на оптимальний ріст і розвиток рослин, тобто мати повну інформацію про сумарний вплив комплексу факторів на формування продуктивності картоплі. Для необхідно поглибити і посилити багатофакторні досліді, різко обмеживши при цьому малоінформативні однофакторні, які ще до цього часу залишаються основними джерелами інформації в науково-дослідній роботі не тільки з картоплею. Зрозуміло, що для цього потрібне удосконалення існуючих і розробка ряду нових питань методики і методологічних принципів підходу до проведення багатофакторних дослідів, їх статистичної обробки як дослідів значно складніших, і енергоємкіших ніж однофакторні [34, с. 4].

Досить важливою проблемою поліпшення якості урожаю є пошук шляхів зменшення забруднення бульб радіонуклідами, зокрема цезієм-137 та

стронцієм-90. насамперед, це добір сортів, що поглинають меншу кількість цих елементів. За даними М. Власенко, серед 22 найперспективніших сортів картоплі найменшу кількість цезію-137 містили бульби сорту Бородянська рожева – лише 2 Бк/кг сирової маси; сортів Росинка та Чернігівська – по 7,2 Бк/кг. Значно більше цього радіонукліду містилося в бульбах Гатчинської, Ниви, Дублянки.

У системі удобрення картоплі важливого значення в сучасних умовах треба надавати вапнуванню ґрунтів. Такий захід, головним чином, спрямований на блокування стронцію, тому що цей елемент та кальцій є антагоністами, і при достатній кількості кальцію в ґрунтового розчині надходження стронцію до кореневої системи гальмується.

За теперішньої економічної скрути далеко не скрізь є змога користуватися поливом при вирощуванні картоплі. Запаси вологи в ґрунті можна поповнити нагромадженням снігу на полях та городах у зимовий період та затриманням талої води на весні.

Одним із заходів підвищення врожайності картоплі без застосування матеріальних затрат, який придатний для застосування тільки в особистих селянських господарствах на малих площах, є зрізування картопляної квітки. На ріст і розвиток квітки, а потім і ягід витрачається велика кількість поживних речовин. Крім того, квітка і ягоди обумовлюють старіння куща. Чим більша квітка, тим рясніше і довше цвітіння, чим більша вага ягід, тим одержуємо менший урожай бульб. За результатами дослідів, проведених О.Ємельяновим, там де була зрізана квітка, надбавка врожаю з 1 га по сорту Солара становила 70 центнерів і збільшення виробництва - на 24 %, а по сорту Агаве – відповідно 40 центнерів і 11,2 %.

Основне джерело енергії для рослин – це світло. В звичайних умовах рослини використовують тільки 1-1,5 % досягаючої землі сонячної енергії [166]. Якщо рослини забезпечені необхідними компонентами живлення, то їх ріст і розвиток здійснюється нормально. А для того, щоб рослини давали рекордні урожаї необхідно, щоб обмін речовин проходив з великою

інтенсивністю. Для цього, в свою чергу, необхідно таке засвоєння сонячної енергії зеленим листком, при якому коефіцієнт корисної дії фотосинтезу був би значно вище звичайного і наближався до максимального – 19-20 % [126].

Результати досліджень [6] свідчать, що одним з високоефективних і маловитратних резервів підвищення урожайності та поліпшення якості картоплі може стати широке впровадження сучасних регуляторів росту, або так званих біостимуляторів. Наукові дослідження і практика свідчать, що вітчизняні біостимулятори здатні підвищувати урожайність основних польових культур на 10-30 %. Характерно, що такі ж прирости врожаю забезпечує оптимальне внесення доз мінеральних добрив. Але з точки зору економіки, застосування біостимуляторів у 10 разів вигідніше порівняно з мінеральними добривами [90, с.180]. Застосування біостимуляторів позитивно впливає на родючість ґрунту, оскільки прискорює і стимулює розвиток кореневої біоти, в результаті чого посилюється процес кущення, підвищується холодостійкість та посухостійкість рослин, соленасичення ґрунту, оптимізується співвідношення між вегетативними та генеративними фазами розвитку рослин, підвищується стійкість до вилягання та шкідників. Таким чином, при незначних витратах без змін технологічних процесів, регулятори росту являються одним з найбільш рентабельних резервів підвищення врожайності та покращення якості продукції, особливо за умов недостатнього забезпечення посівів добривами.

Інститутом агроресурсів були проведені дослідження в 4 наукових установах різних ґрунтово-кліматичних зон на посівах районованих сортів картоплі згідно з вимогами методики Б.А. Доспехова при обліковій площі ділянок 30-50 квадратних метрів. В результаті проведених досліджень з 22 вивчених препаратів відібрано 7 найбільш ефективних, зокрема: Емістим С, Потейтін, Ромашка, Вогник, Триман, які створені Інститутом біоорганічної хімії і нафтохімії та Науково-інженерним центром АКСО НАНУ, Діпрол – Інституту органічної хімії, регулятор Гумісол – агрофірми “Гермес”. По кожному з цих препаратів вивчені строки, дози та способи їх застосування, а

про деяких видані рекомендації по впровадженню на посівах картоплі в сільськогосподарському виробництві [6].

Результати польових дослідів показали, що після обробки бульб водними розчинами регуляторів росту підвищилась польова схожість бульб та зростає висота рослин. За даними Чернігівського Інституту АПВ середня висота рослин в фазі цвітіння картоплі під впливом Емістану С, Потейтіну, Ромашки, Вогника та Гумісолу збільшилась на 4,3-7,4 см або 8,6-14,8 %. Дані цього інституту свідчать, що кращі препарати істотно підвищували також показники елементів продуктивності на посівах картоплі: в середньому за три роки досліджень кількість стебел на кущ і квадратний метр збільшилась на 7,7-13,3 %. При цьому кількість бульб з розрахунку на один кущ зростає на 1,6-2,7 (21,9-37,0 %), а середня маса бульб відповідно збільшилась на 5,9-19,1 г або на 10,9-35,4 %. Обробка бульб регуляторами сприяла зменшенню ураження посівів фітофторою: посіви оброблені регуляторами росту були менше уражені фітофторозом, ніж на контролі на 6,7-19,4 %. До кращих препаратів, що дозволені для впровадження на посівах картоплі віднесені Емістин С та Потейтін. Результати досліджень показали, що в середньому по чотирьох установах за різні роки досліджень регулятор Емістин С підвищив урожайність картоплі на 29,6 ц/га, або на 12,5 %, а препарат Потейтін на 38,9 ц/га – 16,4 %. При цьому найвищі прирости врожаїв картоплі ці препарати забезпечили в Чернігівському інституті АПВ – 31 ц/га або 17,9 % по Емістину С і 42 ц/га або 24,3 % - по Потейтіну.

Дослідженнями встановлено, що вивчені регулятори значно підвищують також вміст крохмалю в бульбах та його збір з 1 га. За даними Чернігівського інституту АПВ регулятори, що вивчаються, підвищили вміст крохмалю в бульбах на 0,7-0,9 %, а збір його з гектара при цьому зростає на 5,2-7,6 ц/га (21,3-31,4%). Крім того, дослідження показали, що бульби, зібрані з посівів, оброблених регуляторами, значно краще зберігаються в осінне-зимовий період і менше уражаються гниллю.

Таким чином, при середній урожайності картоплі в Україні 104 ц/га і можливому приросту його від регуляторів при обробці бульб 12 %, вартість додаткової прибавки урожаю могла б становити 600 грн. на гектар. Отже, при впровадженні регуляторів росту Емістину С та Потейтіну на всій посівній площі в Україні, господарства могли б щорічно одержувати додатковий валовий збір її більше 1,9 млн. тон вартістю близько 1 млрд. грн. при дуже малих витратах.

Ефективним біостимулятором і біорегулятором росту і розвитку рослин є гумінал або штучний гумус, розроблений харківськими фахівцями. При внесенні в ґрунт він виконує дві основні функції: утримує вологу і постачає рослини всіма необхідними їм поживними речовинами і мікроелементами, тобто працює як органічне добриво; каталізує процес гуміфікації, включаючи в нього продукти метаболізму рослини (кореневі виділення), а також продукти біодеструкції (гниття) рослинних решток в ґрунті. У цьому аспекті роль гуміналу унікальна. Завдяки йому в ґрунті (в місцях його концентрації) зароджуються центри утворення гумусу. Все це свідчить, що питання широкого впровадження регуляторів росту в нашій країні набуло державної ваги, тому вирішенню його повинні допомогти відповідні державні органи.

За останні 10 років різко змінилися як форми ведення господарства, так і технології вирощування сільськогосподарських культур. На зміну 8- та 10-пільним сівозмінам прийшли 3-4-пільні, що скоротило ротацію культур в сівозміні вдвічі. Через це втратили на обмеження шкодочинності шкідливих організмів такі фактори, як просторова ізоляція, ротація культур у сівозмінах [99, с.20]. У цій ситуації особливого значення набуває генетичний захист рослин. Біологічний потенціал урожайності сортів та гібридів не може бути реалізованим унаслідок порушення технології вирощування. Але це лише видима причина, яку можна усунути за умови чіткого дотримання технології.

Детальний аналіз причин показує, що сорти та гібриди не є стійкими до шкодочинних організмів, бо, як правило, планова, методично обґрунтована

селекція цілеспрямовано не проводиться. Виявити її відсутність під час випробування Державною комісією України з випробування та охорони сортів без штучних інфекційних фонів неможливо. Це пов'язано з тим, що закономірності розвитку шкочинних організмів при їх випробуванні на малих ділянках і при вирощуванні на великих площах різні. Тут діють свої закони епіфітології, які включають такі параметри як площа посіву, ступінь сприйнятливості сорту, масштаби накопичення інфекції, коефіцієнт її відтворення, можливості хімічного захисту і багато інших.

Існує ще одна деталь у системі реєстрації сортів. Новий сорт може бути зареєстрований лише тоді, коли він перевищує урожайність стандарту. При цьому не береться до уваги той факт, що стійкий до біотичних факторів сорт потребує вдвічі менше затрат на хімічний захист, а в ряді випадків його взагалі можна уникнути. Для прикладу зазначимо, що на хімічний захист 1 га пшениці витрачається в середньому 35 дол. США, а картоплі – 33. Якщо ці витрати на хімічний захист перевести на щорічні площі зазначених культур, то вони в середньому становлять для пшениці 280, а для картоплі – 49,5 млн. дол. США. У зазначену суму входять затрати на захист від бур'янів, що становлять близько 30 % зазначених сум [99, с. 21]. Це не тільки колосальні затрати, які не під силу виробникові, але при таких масштабах застосування пестицидів неминучий негативний глобальний вплив на довкілля.

Ситуація, що склалася, вимагає корінного перегляду концепції селекції. Цей процес має супроводжуватися певними змінами та посиленням вимог Державної комісії України з випробування та охорони сортів, невід'ємною характеристикою яких була б групова стійкість до шкочинних організмів. Більше того, на перших етапах перехідного періоду перевагу в реєстрації слід надавати і тим сортам, які за урожайністю на рівні стандарту, але мають групову стійкість до основних збудників хвороб. Такі сорти повинні забезпечити як певний рівень реалізації біологічного потенціалу врожайності, так і гасіння епіфітотій, особливо в роки їх виникнення.

Останнім часом щороку до Реєстру заноситься 4-5 сортів української селекції [138], але частина них має окремі негативні показники. В селекції не завжди враховуються вимоги споживача. Немає, наприклад, суперранніх сортів, що не дає можливості забезпечити ринок, починаючи з липня, добротною молодю картоплею. Як результат – виробники для цього використовують старі або місцеві сорти, які мають невисоку продуктивність через значне виродження насіння. Більшість нових сортів, при позитивних інших показниках, дають не вирівняний урожай бульб: в кущі утворюється кілька досить великих бульб, а решта – дрібні. Тим часом сорти зарубіжної колекції за однакових умов утворюють в кущі 10-15 бульб середньої величини.

Основними складниками частин інтегрованих методів захисту картоплі є хімічний та генетичний. Застосування хімічних методів обмежується двома факторами: фінансовими можливостями щодо придбання і застосування пестицидів і, як зазначено вище, екологічними наслідками їх масштабного застосування. Генетичний метод таким обмеженням не підлягає. Більше того, створений стійкий сорт чи гібрид не потребує інтенсивного захисту протягом не менше 7-10 років його вирощування, а це економить сотні мільйонів доларів і створює екологічно безпечну ситуацію.

Виробництво екологічно чистих продуктів харчування перебуває у прямій залежності від технології їх вирощування - чим вищі врожаї, то більше хімічних інгредієнтів доводиться використовувати. Частина їх неодмінно потрапить у вирощені рослини, а потім, за законами трофічних зв'язків, — у продукти тваринництва, і, врешті, вони опиняться в організмі людини [258].

На сучасному етапі був започаткований новий напрям модифікації рослин, що ґрунтується на методах генної інженерії. Цей процес дуже складний і його потрібно проводити в лабораторних умовах. Ген ґрунтової бактерії “*Bacillus thuringiensis*”, що відповідає за синтез речовин, вживляють в картоплю, де він виділяє кристалічний білок. Коли жук з'їдає рослину, яка

містить цей білок, у нього унеможлиблюється травлення і комаха гине від голоду. Багато фермерів вважають "Bacillus thuringiensis" ідеальним захистом рослин, який вдало пройшов випробовування. Однак у Львівській області науково-дослідний інститут проводив дослідження і виявив, що ця картопля пошкоджується фітофторою, іншими хворобами, погано зберігається, а на смак вона гірша. Білок, що вона виробляє, прирівнюється до отрутохімікатів і негативно впливає на здоров'я людей. Це питання ще не вивчене, його досліджують в Інституті захисту рослин та в санепідеміологічній службі. Державна комісія не зареєструвала цей новий сорт, і він не був внесений до державного реєстру дозволених рослин [259].

Академік Патика вже 25 років досліджує ген "бі-ті", який вмонтовано у трансгенну картоплю. За словами вченого, у картоплі фірми "Монсанто" використано скорочену конструкцію цього гена, яка іще добре не вивчена. Проте вже відомо, що у певних концентрація цей білок може викликати виразки шлунку та хвороби печінки. На його думку, монсантівська картопля із отрутою проти колорадського жука повинна досліджуватися в Україні близько десяти років. Також в Україні не визначено відповідальні установи, які мають контролювати та відповідати за можливі негативні наслідки [260]. А англійська газета "Гардіа" написала про вплив модифікованої картоплі, в яку вмонтовано ген, що виробляє смертельну для колорадського жука отруту: "Протягом десяти днів піддослідних мишей годували трансгенною картоплею. Результати виявилися приголомшливими. Виявлено негативний вплив цієї їжі не лише на нирки, селезінку і кишечник тварин, а й пригнічення імунної системи. Більше того, зменшився мозок тварини" [261]

Вклавши мільйонні суми на розвиток генетично-модифікованих організмів, компанії-виробники не витрачають грошей на дослідження власної продукції на здоров'я людини. Вчені стверджують, що перші результати вживання ГМО - продукції можна буде спостерігати в Україні через 30-40 років.

На нашу думку, при запровадженні трансгенних сортів картоплі, по-перше, потрібно враховувати тут і менталітет, і раціон пересічного українця. По-друге, те, що картоплю сьогодні вирощують на вчорашніх присадибних ділянках. Третє, найголовніше: одна справа трансгенний ріпак, який іде на технічну олію, фарби чи біодизельне паливо. Інша справа — картопля, яку не споживає один живий організм — колорадський жук, і яку споживає інший живий організм — людина. І коли можна експериментувати на рівні мишей, популяції яких проходять експерименти декілька разів, і інших, які проходять десятки разів на рік, то на поколінні людей експериментувати не можна. І в світі сьогодні, і в ЄС, і в СОТ ведуться серйозні дискусії стосовно використання трансгенних рослин. Ми не проти розвитку і поширення трансгенних технологій у нашій державі, але потрібно ставитися до цього поки що обережно.

Результати впливу генетично модифікованих організмів (ГМО) на організм людини повністю не вивчено; але експерти стверджують, що існує небезпека що ген "стійкості" до антибіотиків (потужного засобу боротьби із хворобами) потрапить у навколишнє середовище і хвороботворні мікроби не реагуватимуть на антибіотики, що є прямою загрозою здоров'ю людини; люди повинні мати право вибору; повинна бути введена система маркування продуктів; поширення нових ГМ - сортів не може бути обмежено рамками одного поля; звичайне перехресне запилення "заражає" новими генами десятки квадратних кілометрів, тому фермери, які на своєму полі вирощують натуральні сорти, мимоволі одержуватимуть урожай із ГМО; ГМО може стати причиною появи стійких бур'янів, що сприятимуть генетичному забрудненню ґрунту - їх переноситимуть вітер чи бджоли, і вони примусять мутувати природний матеріал; для боротьби з такими бур'янами необхідно буде використовувати надсильні хімічні препарати, що виснажуватимуть ґрунти. Таким чином Україна втрачає свою унікальність як виробник чистої натуральної продукції; усі новостворені ГМО - насіння є власністю компаній, що їх виробили; для ефективності до них необхідно купувати спеціальні

гербіциди; мало того, значна кількість ГМО продукує "стерильне" насіння, яке неможливо висаджувати, тому виробники сільськогосподарської продукції потрапляють у повну залежність від корпорацій.

Після садіння картоплі постає проблема, як боротися з колорадським жуком без отрути. Американці навішують на колісний трактор восьмирядкову машину "Селед Вак", що працює за принципом вентилятора. Врешті, це і є вентилятор, що сильним струменем повітря всмоктує (знімає) шкідників з рослин. Позаду трактора обладнано бункери для збирання шкідників, а вже знищити їх неважко. Тому, доцільно нашим недозавантаженим заводам, що випускають сільськогосподарську техніку, налагодити виробництво таких машин, аби ми не мусили купувати дорогих закордонних. Для цього необхідно навісити на трактор вентилятори, з'єднати їх з валом відбору потужності, зробити щитки для обмеження струменя повітря з боків рядка та приладнати бункер для збирання жуків. Вважаю, що ця проблема не така вже й складна, щоб наші конструктори її не вирішили. Доцільно згадати про майже безкоштовні добрива природного походження, доступні для кожного господарства. Це — настій з органічної маси, сіна, всіх без обмежень рослинних решток, навіть очерету. Усі ці компоненти зброджують у воді впродовж 10–15 днів, доки основна маса органічних речовин не стане м'якою, а при збовтуванні та розколючуванні не набуде сметаноподібної консистенції. Розбавлена водою у співвідношенні 1:10, вона легко розбризкується. Функція такого розчину полягає не лише в забезпеченні рослин поживними речовинами, а й у (ще, на жаль, недостатньо вивченій) стимулюючій дії органічних комплексів, що значно інтенсифікують ріст рослин та підвищують урожайність. З таким самим успіхом можна зброджувати продукти гноєсховищ як аеробним, так і анаеробним способом, одержуючи рідкі добрива або перегній, а ще й горючі гази, які можна використати для опалення житла та приготування корму тваринам. Трудо- та енергозатрати майже однакові за обох способів збродження органічної маси. У закритих танкерах до органіки можна

додавати ще й тирсу, що значно підвищує вихід перегною. Отже, екологічно чисту продукцію можна отримувати і в наших умовах господарювання, якщо не хтувати досвідом роботи багатьох поколінь аграріїв — як наших, так і зарубіжних.

Для формування збалансованої (сталі) системи природокористування в сільському господарстві та інтенсифікації галузі картоплярства на екологічно чистій основі необхідно: провести науково обґрунтовану трансформацію структури сільськогосподарських земель з метою формування збалансованого співвідношення між окремими компонентами агроєкосистем та забезпечення екологічної безпеки і рівноваги території, зокрема: збільшити частку сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ) відповідно до науково обґрунтованих показників, які мають розроблятися з урахуванням регіональних та місцевих особливостей; забезпечити широке впровадження новітніх екологічно збалансованих технологій у сільському господарстві та підтримку розвитку біологічного землеробства; розробити порядок і запровадити економічне стимулювання землевласників та землекористувачів щодо ведення екологічно збалансованої сільськогосподарської діяльності.

Для забезпечення невиснажливого використання біоресурсів, збереження та відтворення сільськогосподарського та пов'язаного з ним біорізноманіття, підвищення урожайності картоплі необхідно: забезпечити розробку системи заходів щодо збереження та широкого впровадження традиційних сортів картоплі; провести агроєкологічне районування сортів картоплі з конкретними рекомендаціями щодо особливостей технології їх вирощування в різних агроєкосистемах (з урахуванням родючості ґрунтів, орієнтації схилів, рівня забур'яненості); створити банк генів господарсько-цінних культур, а також дикорослих форм рослин, які використовуються у селекційному процесі; сприяти створенню нових сортів картоплі, пристосованих до різних умов аграрного виробництва, які при мінімальних витратах енергії будуть забезпечувати високі стабільні врожаї продукції

належної якості; суттєво поліпшити насінництво; створення сприятливих умов для розвитку його промислового виробництва; посилення державного контролю за польовою і генетичною якістю насіння на всіх етапах його виробництва та розповсюдження; сприяти проведенню наукових досліджень у галузі рослинництва; вдосконалити систему використання органічних добрив, зокрема біомаси культурних рослин, для поліпшення функціонування мікробіоти та покращання умов кругообігу речовин і енергії в агроєкосистемах; сприяти розширенню спектру ефективних мікробних препаратів, спрямованих на підвищення продуктивності сільськогосподарських культур та якості продукції, захисту їх від хвороб та шкідників і зменшення хімічного навантаження на агроєкосистеми; сприяти розвитку молекулярної діагностики вірусних і віроїдних хвороб з метою оздоровлення садивного матеріалу.

В довготерміновій перспективі впровадження намічених вище заходів буде сприяти підвищенню ефективності, збалансованості та конкурентноздатності галузі картоплярства.

3.3. Оптимізація параметрів галузевої структури в господарствах по виробництву картоплі

Успішне функціонування економічної системи можливе лише за умови досягнення рівноваги між елементами, які її складають. У зв'язку з цим все більшої гостроти набуває проблема визначення таких пропорцій у галузевій структурі сільського господарства, які б, з одного боку, забезпечували ефективне використання аграрного ресурсного потенціалу при одночасній екологізації виробництва та досягнення конкурентноздатності продукції на внутрішньому та світовому ринках, з іншого, враховували реальні можливості виходу на ці ринки та їх потенційну місткість [208, с.3]. Важливе місце у вирішенні цієї проблеми належить оптимізації галузевої структури сільського господарства, адже це найбільш дешевий, економічно вигідний

засіб підвищення продуктивності земель. При цьому необхідною умовою повинна бути здатність екосистем відновлювати родючість ґрунту в умовах конкретних ресурсних можливостей господарств, особливо це стосується гумусу.

Пов'язані з цим проблеми завжди привертали підвищену увагу дослідників аграрної економіки. Формування та подальший розвиток теорії спеціалізації пов'язані з іменами вчених-фундаторів цього напрямку аграрної економічної науки – М.П. Александровим, В.Я. Амбросовим, В.Г. Андрійчуком, М.В. Васильєвим, Д.Ф. Вермелем, Л.В. Канторовичем, С.Г. Колєсневим, М.Д. Кондратьєвим, О.В. Крисальним, С.Й. Кутіковим, І.І. Лукіновим, В.С. Нємчиновим, О.М. Онищенком, П.Т. Саблуком, К.Г. Телешеком, О.В. Чаяновим та ін. Ґрунтовні дослідження з проблем оптимізації виробничої структури та спеціалізації сільськогосподарських підприємств, формування кооперованих та інтегрованих аграрних і агропромислових систем проводили Г.О. Андрусенко, Л.М. Анічин, М.Є. Браславець, В. Милосердов, В.Г. Рижков, В.Д. Савченко та інші дослідники.

Процеси і фактори, що визначають стратегію управління сільським господарством, розміщуються на певних рівнях згідно із масштабністю впливу. Так, на верхньому рівні знаходяться фактори макроекономічного впливу, до яких належать політичний вплив, глобалізаційні процеси та процеси на світовому ринку. Наступний рівень становлять фактори державного регулювання сільськогосподарського виробництва: динаміка законодавчого поля, розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України і державна кредитна політика. На обласному та районному рівнях значимими є процеси розподілу державного замовлення та ресурсів, політика протекціонізму і консультаційні послуги.

Адекватною сучасній ситуації є реакція сільськогосподарських товаровиробників, що полягає у максимальному використанні позитивного впливу вказаних факторів, мінімізації впливу негативних, врахуванні і зменшенні впливу факторів ризику.

Тобто необхідно знайти:

$$\max_{p \in P} \min_{r \in R} E(\Omega), \quad (3.1)$$

де Ω - складна система, в ролі якої виступає сільське господарство; $P = (p_1, p_2, \dots, p_l)$ – множина позитивних факторів; $R = (r_1, r_2, \dots, r_k)$ – множина негативних факторів; E – інтегральна характеристика виробництва, під якою будемо розуміти ефективність та інтерпретувати як чистий прибуток.

Виділяючи Ω із зовнішнього середовища, враховуючи позитивні та негативні фактори впливу, звернемо увагу і на фактори активності при виробництві сільськогосподарської продукції. Активні фактори відзначаються свідомою реакцією на процес виробництва та поведінку товаровиробника і збільшують, або зменшують вплив позитивних чи негативних факторів. Пасивні фактори визначаються навколишнім середовищем і впливають на процес виробництва випадково чи несвідомо.

Традиційно структура виробництва визнається, в першу чергу, суб'єктивними чинниками, необхідністю сівозмін і ресурсозабезпеченістю. Відірваність товаровиробника від процесів на ринку, як внутрішньому, так і зовнішньому не дає змоги здійснювати аналітичного планування, яке традиційно проводиться за принципом “від досягнутого”. Такий підхід і спричинює дефіцит певної продукції на ринку та неможливість реалізації іншої [207, с.45]. Сучасний стан аграрного сектора економіки України вимагає принципово нових підходів до вирішення проблем спеціалізації й оптимізації галузевої структури сільськогосподарського виробництва, що визначається не тільки докорінними змінами в механізмі господарювання, а й тим станом продуктивних сил, який реально сформувався в процесі трансформаційних перетворень в агропромисловому комплексі. Все більш очевидною стає необхідність максимального врахування процесів, які відбуваються на світовому ринку продовольства, де Україні з ряду позицій належить провідне місце.

В умовах виходу з економічної кризи, в якій опинився аграрний сектор економіки України впровадження раціональної структури посівних площ є

важливим засобом збільшення валової продукції сільського господарства та максимізації прибутку в сільськогосподарських підприємствах. До того ж на відміну від інших заходів по підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, впровадження раціональної структури посівних площ не потребує значних додаткових вкладень [196, с. 104].

Удосконалення структури посівних площ передбачає перегрупування їх на одних і тих же площах, заміну маловрожайних культур більш продуктивними, правильний видовий і сортовий підбір культур згідно ґрунтово-кліматичним умовам зони [201]. Найбільш ефективним способом обґрунтування раціональних параметрів є економіко-математичне моделювання його виробничої структури. Саме застосування сучасних економіко-математичних методів дозволяє врахувати безліч факторів і умов, характерних для конкретної виробничої системи, відобразити зв'язки між ресурсним потенціалом і результатами господарської діяльності.

Оптимальна структура посівних площ є конкретним вираженням спеціалізації рослинництва у вигляді такого співвідношення посівних площ по сільськогосподарських культурах, що при інших рівних умовах забезпечує одержання максимальної кількості окремих видів сільськогосподарської продукції [201, с. 104].

Враховуючи просторову та функціональну обмеженість сільськогосподарського виробництва, а також обмежену номенклатуру продукції розв'язок задачі (3.1) будемо шукати за умови, що системна ефективність є функцією від стратегії управління та структури системи, тобто:

$$E(\Omega) = E(S, C) \quad (3.2)$$

Тоді задача (3.1) модифікується і матиме вигляд:

$$\max E(\Omega) = \max_{c \in C, s \in S} E(c, s), \quad (3.3)$$

що визначає необхідність максимізації прибутку за рахунок вибору певної структури виробництва й оптимального розподілу ресурсів.

Обґрунтування оптимальних параметрів галузевої структури проводились нами на прикладі трьох підприємств Менського району Чернігівської області – СК “Авангард”, СК “Куковицький”, ЗАТ “Корпорація “Інтерагросистема” – які є провідними виробниками картоплі в Чернігівській області, зоні споконвічного картоплярства, з використанням економіко-математичної моделі. При цьому СК “Авангард”, СК “Куковицький” є типовими господарствами по виробництву картоплі, а ЗАТ “Корпорація “Інтерагросистема” – спеціалізованим господарством по виробництву картоплі.

Основним завданням дослідження було удосконалення існуючої галузевої структури. З цією метою був виконаний дослідний аналіз по всіх напрямках виробничо-фінансової діяльності підприємств за три останні роки, визначені розрахункові показники урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності товарин з урахуванням досягнутого рівня та перспективних можливостей господарств. В якості критерію оптимальності нами вибрано максимальний прибуток.

Обґрунтування складу змінних та системи обмежень розглянемо на прикладі закритого акціонерного товариства “Корпорація “Інтерагросистема”. До моделі включені змінні: по площі сільськогосподарських культур, продукція яких використовується на товарні цілі: x_1 - x_{10} та x_{12} - x_{13} – відповідно площа озимої пшениці, ярового ячменю, вівса, кукурудзи на зерно, гороху, проса, гречки, озимого жита, картоплі, овочів, льону-довгунця та цукрового буряку; по площі сільськогосподарських культур, продукція яких використовується на кормові цілі: x_{11} та x_{14} - x_{19} ; по площі сіножатей та пасовищ: x_{20} та x_{21} відповідно; по поголів'ю ВРХ: x_{22} - x_{29} та приросту: x_{30} ; по виробництву кормів для ВРХ: x_{31} - x_{45} ; по виробництву товарної продукції рослинництва: x_{46} - x_{55} ; по виробництву товарної продукції тваринництва: x_{56} - x_{58} ; по поголів'ю свиней: x_{59} - x_{65} ; по виробництву кормів для свиней: x_{66} - x_{72} ; x_{73} - x_{76} – група додаткових

змінних (вартість товарної продукції, собівартість продукції, прибуток, загальна посівна площа та ін.).

Припустимо, що загальна посівна площа є сталою і становить P га. Тоді: $Z_1+Z_2+\dots+Z_n=P$, (3.4)

де n – кількість культур, $Z_i, i=\overline{1, n}$ - посівні площі відведені для i -тої культури.

Оскільки урожай майже всіх культур використовується як для внутрішнього споживання, так і для зовнішніх операцій, то вважатимемо, що

$$\frac{d_{\min}^i}{a_i} \langle Z_i \rangle \langle P - \sum_{\substack{j=1 \\ i \neq j}}^n \frac{d_{msn}^j}{a_j} \rangle, \quad (3.5)$$

де a_i - середнє значення врожайності i -тої культури, d_{\min}^i - мінімальне достатнє значення величини валового збору i -тої культури. Вираз (5) вказує на те, що величина посівної площі певної культури може знаходитися в межах від мінімально необхідної до такої, що дорівнює різниці між величиною всіх площ (вважаємо її сталою) і сумою мінімально необхідних площ інших культур. Таким чином, варіація значення посівних площ $Z_i, i=\overline{1, n}$ на вказаних відрізках дає можливість одержання оптимальної структури виробництва продукції рослинництва за критерієм максимізації прибутку від реалізації.

Результати рішення задачі по оптимізації галузевої структури в СК “Авангард”, СК “Куковицький”, ЗАТ “Інтерагросистема” наведено нами в додатках АТ, АУ, АФ.

Аналіз результатів вважаємо доцільним розпочати із структури посівних площ (додаток АХ). Наведені дані свідчать про те, що господарствах досліджуваного регіону необхідно провести такі зміни в структурі посівних площ. Перш за все нами пропонується відновити традиційне для Полісся картоплярство. В СК “Авангард” ми пропонуємо збільшити посівні площі під картоплею з 123,3 га до 187,4 га. Це призведе до збільшення питомої ваги площ під картоплею до 10,0 %, тобто на 3,4 %. Таке

підвищення забезпечується за рахунок зменшення посівних площ кормових культур (2,3 %) та зернових і зернобобових (1,1 %). В групі зернових і зернобобових пропонуємо зменшити посівну площу пшениці за рахунок збільшення площі посіву ярих зернових, кукурудзи на зерно, зернобобових, оскільки вони є кращими попередниками для картоплі.

Поряд з розвинутим зерново-картоплярським напрямком у рослинництві на високому рівні повинно залишатися молочне скотарство та вирощування ВРХ, але поголів'я корів доцільно зменшити до 444 голів або на 12,1 %, а кількість нетелів – збільшити до 111 голів або в 4,3 рази. Це забезпечить вихід приплоду на рівні 498 голів, що на 19,1 % більше ніж в 2001-2003 рр. (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Поголів'я худоби в господарствах Менського району
Чернігівської області по виробництву картоплі

Групи тварин	СК "Авангард"		СК "Куковицький"		ЗАТ "Корпорація "Інтерагросистема"	
	Фактично (середня за 2001-2003 рр.)	Проект	Фактично (середня за 2001-2003 рр.)	Проект	Фактично (середня за 2001-2003 рр.)	Проект
Корови	505	444	640	404	60	230
Нетелі	26	111	0	101	2	58
Приплід	418	498	511	452	30	258
Основні свиноматки	30	50	25	15	67	100
Перевірямі свиноматки	18	25	26	8	25	50

Для СК "Куковицький" за існуючих агроресурсів і сучасних тенденцій на ринку сільськогосподарської продукції доцільно картоплю висаджувати на площі 162,7 га, що становить 8,0 % в структурі посівних площ. Крім того, питому вагу посівів зернових і зернобобових пропонуємо збільшити на 15,7 % (до 70,5 %) за рахунок збільшення питомої ваги посівів пшениці (на 2,6 %), жита (на 9,4 %), кукурудзи на зерно (на 3,2 %), гороху (на 5,3 %).

Площа кормових культур зменшиться на 42,0 % і в структурі посівних площ буде становити 21,3 %. Тому доцільно поголів'я корів зменшити до 404 голів, але до обороту стада ввести нетелів, що забезпечить оновлення основного стада та отримання приплоду.

Для ЗАТ “Інтерагросистема” перспективним є збільшення посівних площ картоплі до 600 га, що буде займати в структурі посівних площ 15,0 %. Також доцільно збільшити площу посіву зернових і зернобобових на 4,8 %, що забезпечить 73,6 % в структурі посівних площ. Це відбувається за рахунок зменшення питомої ваги посівів кукурудзи на зерно на 19,1 %, але питома вага посівів пшениці і жита відповідно збільшується на 8,0 % і 7,2 % відповідно. Внаслідок зростання питомої ваги посівів кормових культур майже в 2 рази доцільно збільшити поголів'я основного стада ВРХ до 230 голів, а основних свиноматок до 100.

В агарних підприємствах не вся продукція набуває товарну форму. Частина споживається її в процесі виробництва іншими галузями, тому для оцінки галузевої структури кожного підприємства необхідно використовувати такий показник, який характеризував би склад і співвідношення всіх галузей незалежно від каналу використання їх продукції. Таким показником є структура валової продукції в порівняних цінах [5, с. 544].

В результаті оптимізації галузевої структури в досліджуваних господарствах (додаток АЦ) виявлено, що в них провідною галуззю повинно стати картоплярство. Частка картоплі в структурі валової продукції сільського господарства в порівняних цінах 2000 року становитиме 31-32 % в типових господарствах по виробництву картоплі (СК “Авангард” і СК “Куковицький”) і 52-53% в спеціалізованих господарствах по виробництву картоплі (ЗАТ “Корпорація “Інтерагросистема”) з розвинутим зерновим господарством та тваринництвом.

Аналіз структури товарної продукції в досліджуваних господарствах показав, що питома вага картоплі в структурі грошових надходжень типових

господарств по виробництву картоплі повинна становити 26-30%, а в спеціалізованих господарствах – 40% (додаток АШ).

Таким чином, в результаті обґрунтування галузевої структури в трьох господарствах по виробництву картоплі можна зробити такі висновки та пропозиції:

- в типових господарствах по виробництву картоплі доцільно підвищити питому вагу посівів картоплі до 8-10 %, а в спеціалізованих – до 15 %;

- зростання посівів картоплі повинно узгоджуватися з посівами зернобобових, які є кращими попередниками для неї, та розвитком скотарства або свинарства, які забезпечують галузь картоплярства органічними добривами;

- в структурі валової продукції сільського господарства в порівняних цінах 2000 року картопля повинна становити: в типових господарствах – 31-32 %, в спеціалізованих – 52-53 %;

- питома вага картоплі в структурі грошових надходжень повинна становити: в типових господарствах по виробництву картоплі – 26-30%, в спеціалізованих господарствах – 40%

Проведені дослідження й опитування фахівців обласного і районного управління сільського господарства підтверджують доцільність наших пропозицій і можливість втілення їх у виробництво. Запропонована структура посівних площ не порушує системи сівозмін, а, навпаки, приводить до її поліпшення, а галузева структура – до підвищення економічної ефективності виробництва в цілому.

Таким чином, в господарствах відбудеться підвищення рівня спеціалізації і концентрації виробництва, що сприятиме росту економічної ефективності сільськогосподарського виробництва (таблиця 3.6).

В результаті запропонованої галузевої структури в досліджуваних господарствах значно зросте товарна продукція, а відповідно і прибутки підприємств (рис. 3.1.).

Таблиця 3.6

Економічна ефективність виробництва в досліджуваних господарствах
 Менського району Чернігівської області

Показники	СК “Авангард”		СК “Куковицький”		ЗАТ “Корпорація “Інтерагросистема”	
	Фактично (середня за 2001- 2003 рр.)	В проекті (на 2005 р.)	Фактично (середня за 2001- 2003 рр.)	В проекті (на 2005 р.)	Фактично (середня за 2001- 2003 рр.)	В проекті (на 2005 р.)
Товарна продукція, тис. грн.	1841,50	5140,82	2321,65	4902,02	5625,35	11743,89
Собівартість товарної продукції, тис. грн.	1473,00	3606,88	1799,7	3318,44	4682,50	8416,63
Прибуток, тис. грн.	368,50	1533,94	521,95	1583,58	942,85	3327,26
Вироблено на 100 га сільсько- господарських угідь, тис. грн.:						
товарної продукції	87,02	208,81	80,88	157,67	145,36	295,37
прибутку	17,42	62,31	18,18	50,94	24,36	83,68
Рівень рентабельності, %	25,02	42,53	29,00	47,72	20,14	39,53

Виробництво товарної продукції в СК “Авангард в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь” в результаті запропонованої структури виробництва буде становити 208,81 тис. грн., прибутку – 62,31 тис. грн., що в 2,4 і 3,6 рази більше відповідно проти фактичних середніх показників за 2001-2003 роки. Аналогічна ситуація спостерігається в СК “Куковицький” та ЗАТ “Інтерагросистема”.

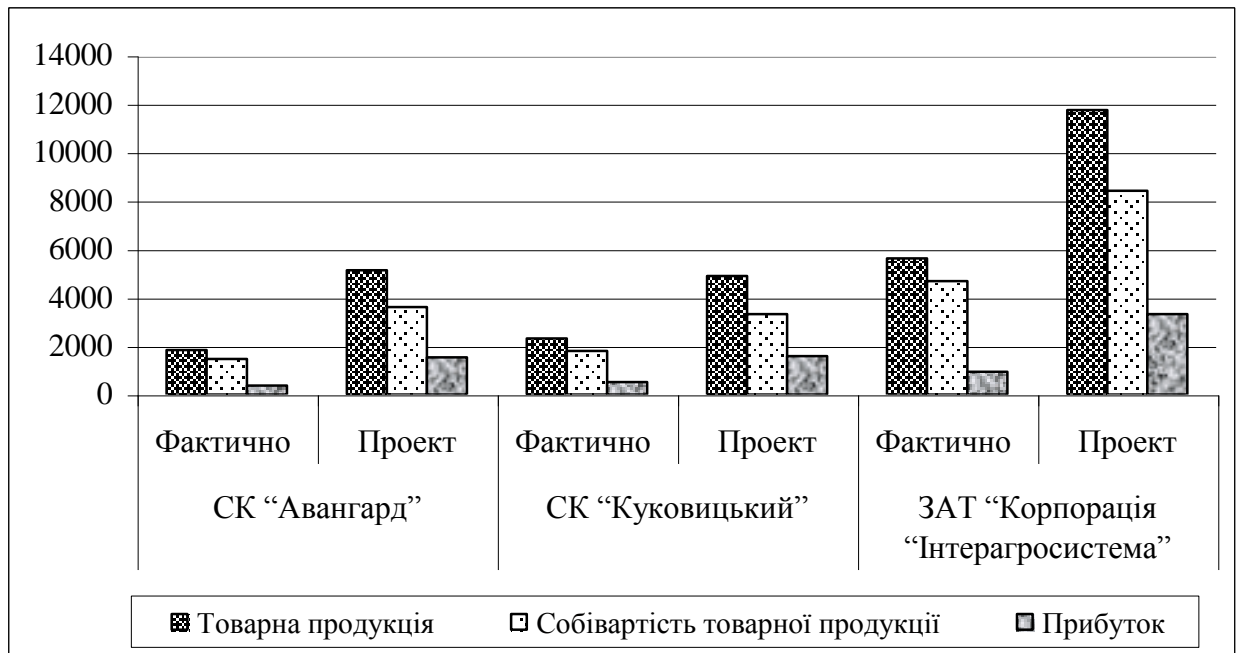

Рис. 3.1. Фінансові результати діяльності підприємств Менського району Чернігівської області до і після оптимізації галузевої структури

Рівень рентабельності в господарствах до і після оптимізації структури посівних площ наочно представлено на рис. 3.2.

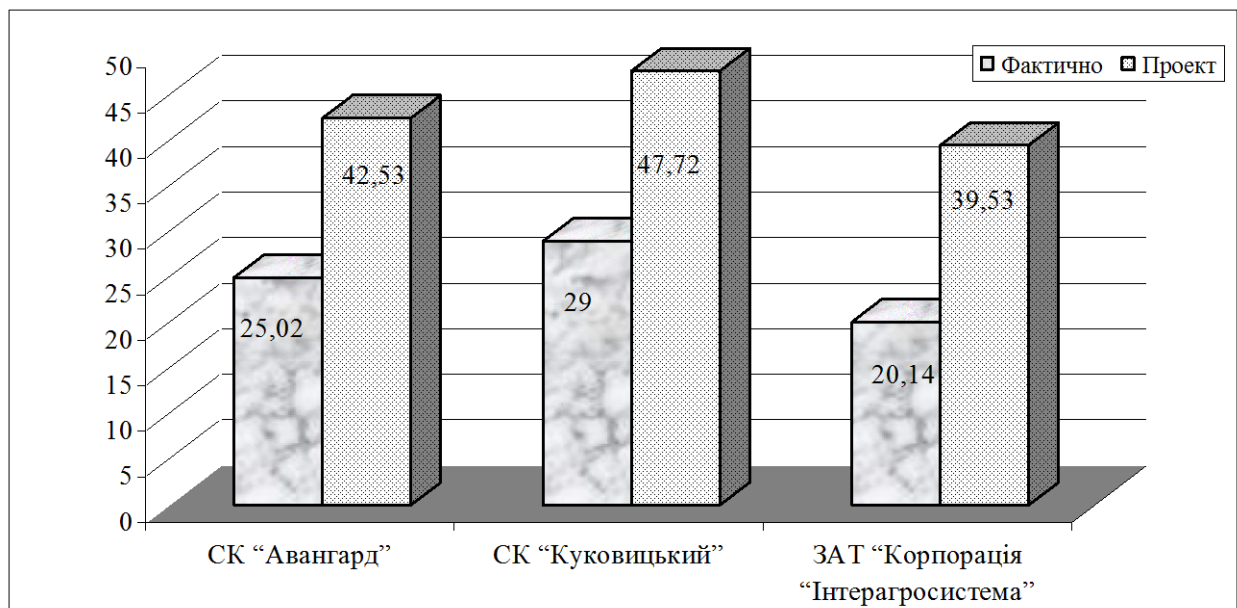

Рис. 3.2. Рівень рентабельності в господарствах до і після оптимізації галузевої структури, %

Рівень рентабельності в СК "Авангард" зростає з 25,02 % до 42,53 %, в СК "Куковицький" – з 29,00 до 47,72 %, а в ЗАТ "Інтерагросистема" – з 20,14 % до 39,53 %.

3.4. Організаційно-економічні аспекти формування ринку картоплі та перспективи його розвитку

Картоплярство України перебуває в стадії переходу на ринковий шлях розвитку. Існуючі вітчизняні розробки дозволяють забезпечити інтенсифікацію виробництва картоплі, але крім цього в процесі реформування господарств слід максимально використовувати фактори зростання ефективності, які не потребують капітальних вкладень. Завдяки повноцінному ринковому середовищу і налагодженій інфраструктурі аграрної сфери можна досягти значного підвищення ефективності виробництва картоплі.

Зупинимося більш детально на близьких, на перший погляд, поняттях “ринкове середовище” та “інфраструктура”. У словниках поняття “інфраструктура” трактується як структурні елементи економіки, які мають підпорядкований характер і забезпечують діяльність системи в цілому. Ми поняття ринкова інфраструктура розглядаємо як сукупність галузей, видів діяльності, організаційно-правових та економічних відносин, яка забезпечує функціонування, взаємодію та регулювання елементів економіки через інформаційні, фінансові та товарні потоки з метою подальшого зростання виробництва та забезпечення соціально-економічної стабільності в країні. Що ж стосується ринкового середовища, то за визначенням Л.В. Романової – це поняття більш широке, воно включає не лише підпорядковані складові, а й ті, які мають визначальний чи підпорядкований характер.

Перехід від централізованого планування до ринкової економіки передбачає не тільки формування орієнтованих на ринок виробників, але і створення принципово нової інфраструктури, яка б дозволяла ефективно переміщувати продукт від поля до кінцевого споживача і передавати ринкову інформацію від споживача до виробника і назад. На сьогодні в ланцюгу “виробник-оптовик-роздрібний продавець-споживач”, який лише формується, відсутні тривалі, стабільні зв'язки, не запроваджено

контрактний механізм. Торгівля ж картоплею в основному ґрунтується на особистих контактах учасників ринку.

Окремі елементи ринкової інфраструктури створюються державою, інші – самими підприємницькими структурами. При цьому держава повинна створити основні правові умови функціонування інфраструктури та окремих її елементів, а ринок обумовлювати кон'юнктуру необхідних послуг – їх обсяг, види, вартість.

Для формування ринку картоплі необхідно прискорити формування необхідної інфраструктури регіонального продовольчого ринку, яка повинна забезпечити для всіх його учасників рівні умови, прозорість і паритетність взаємовідносин у реалізації сільгоспсировини та продуктів харчування відповідно до запитів населення. Тільки орієнтація на кінцевого споживача може бути основою збалансованого розвитку системи “сільське господарство виробник продовольства – посередник – роздрібна торгівля - споживач”, яка визначає всі параметри формування та розвитку продовольчого ринку.

На ринок повинні виходити вільні товаровиробники, які мають права власності на результати праці, що вимагає докорінних змін власності на селі. Потрібен ринок не тільки продовольчий, але й засобів виробництва. Але це питання, в свою чергу, повністю залежить від машинобудівного та інших промислових комплексів, які забезпечують засобами виробництва сільське господарство. За нашими спостереженнями, не вдаючись в методи математичних розрахунків тривалості перехідного періоду можна впевнено стверджувати, що він буде достатньо довгим і різноманітним за характером цілей і вирішуваних завдань методами господарювання.

Довгострокове ігнорування специфіки товарного виробництва і ролі ринку в умовах соціалізму призвела до того, що теперішнє покоління аграрників у своїй більшості не володіє необхідною теоретичною базою і не має практичного досвіду роботи на принципах економічної самостійності компаній. Вони мають поверхневе знайомство із засобами комплектування портфеля замовлень, налагодження виробництва, товарообігу і збуту

продукції, що орієнтується на запити споживача [13]. Для більшості компаній встановлювалося держзамовлення, непотрібний був пошук можливих споживачів. Робота з підвищення ефективності виробництва не носила системного характеру. Існувала маса підприємств із збитковістю, що покривалася за рахунок прибутку від роботи інших підприємств, віднімаючи завдяки цьому у останніх прагнення працювати над поліпшенням якості товарів і послуг, збільшенням товарообороту [97]. Існуюча система збуту звільнила виробника від аналізу ринку створюваного товару та послуг.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 9.07.1999 № 997 [152] для налагодження стійких зв'язків між товаровиробниками та споживачами необхідно створити мережу місцевих, регіональних і міжрегіональних оптових продовольчих ринків, які здійснювали б постачання між регіонами картоплі, сприяли ефективному її просуванню до кінцевого споживача. Саме в умовах, коли забезпечуватиметься контрольованість ринку через вільний доступ всіх товаровиробників і споживачів на продовольчий ринок та до інформації про його кон'юнктуру, повною мірою зможуть проявитися переваги нових форм господарювання для всіх форм власності. Слід враховувати і такий важливий аспект позитивного впливу ринкової інфраструктури, як зміна психології товаровиробника, який перейде до пошуку споживача та вигідних постачальників матеріально-технічних ресурсів. Необхідність формування оптових продовольчих ринків в Україні обумовлена: ліквідацією централізованої системи планування і розподілу товарів, порушенням зв'язків між товаровиробниками і споживачами; необхідністю формування структури виробництва відповідно до вимог споживача; необхідністю прискорення руху продукції та скорочення втрат на шляху від виробника до кінцевого споживача; труднощами збуту продукції; значним зростанням товарообмінних операцій картоплею та продуктами її переробки; необхідністю поліпшення якості картоплі, що пропонується споживачеві;

обробка та сортування продукції перед надходженням її на ринок; продаж за стандартною вагою чи в стандартній упаковці тощо.

Створення оптових продовольчих ринків відповідає інтересам усіх суб'єктів ринку: для споживачів - своєчасне забезпечення дешевшими та якісними продуктами харчування, ринковою інформацією; для товаровиробників - створення рівних умов для виходу на конкурентний ринок, прискорення чи спрощення порядку просування продукції до споживача; мінімізація комерційного ризику, маркетингове обслуговування, а для фермерів та селянських господарств - надання можливості продавати дрібні партії через оптового покупця; для оптового торговця - збільшення числа покупців; робота на ринку без додаткових капітальних витрат; зниження ризику; можливість спеціалізації без загрози втрати споживача; можливість порівняння цін і якості товарів, що пропонуються конкурентами; налагодження торгових зв'язків із крупними торговельними компаніями; для інвесторів - сприяння вкладенню інвестицій під гарантії місцевих органів влади; для держави - розвиток вітчизняного продовольчого ринку, що сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки країни; для регіонів - створення нових робочих місць за рахунок розвитку ринкової інфраструктури та притоку інвестицій.

На нашу думку, раціонально організований ринок картоплі включає декілька ланок: по-перше – підприємства, які забезпечують вирощування картоплі; по-друге – установи, що просувають товар на ринок – товарні біржі, агроторгові дома, виставки-ярмарки та інші; по-третє – організації і служби з контролю і якості картоплі, а також ціновий моніторинг та фінансово-кредитну підтримку; по-четверте – попит на продукцію переробними підприємствами, населенням та іншими галузями. Але, щоб кожне підприємство з відповідною впевненістю могло вступити в організоване конкурентне середовище, йому потрібно мати чітку програму маркетингових дій та розробити бізнес-план. В умовах ринку, всі сфери картоплепродуктового підкомплексу – від організації виробництва, його

технологічного забезпечення до збуту готової продукції – повинні бути охоплені маркетингом.

Картоплепродуктовий підкомплекс - це структурний підрозділ агропромислового комплексу, який є сукупністю вертикально інтегрованих галузей сільського господарства, промисловості і торгівлі, зайнятих виробництвом, зберіганням, переробкою і реалізацією картоплі і продуктів її переробки з метою найбільш повного задоволення потреб населення в цих видах продукції. На даний час немає чіткої узгодженості на ринку картоплі, що негативно впливає на його функціонування, тому акцент треба зробити на встановлення стійких взаємовигідних зв'язків між всіма галузями картоплепродуктового підкомплексу.

Для ефективного функціонування ринку картоплі необхідно: по-перше, виробник повинен знати об'єм і структуру попиту, по-друге, він має бути впевнений в каналах збуту своєї продукції і своєчасному отриманні грошей, по-третє, роздрібна торгівля повинна мати стабільного посередника, якою була і повинна залишитися оптова торгівля, по-четверте, канали збуту продукції повинні бути стабільними, так як бартеризація зменшує прибутки виробника та підвищує ціни, що й збагачує посередника. Загальна схема інфраструктури ринку картоплі представлена на рис. 3.3.

Ефективність проходження сільськогосподарської продукції від виробників до споживачів значною мірою залежить від збалансованого розвитку усіх сфер інтегрованого виробництва, забезпечення раціонального співвідношення між цінами і доходами партнерів виробничого процесу [148].

Розвиток картоплярства і його ефективність в великій мірі залежать як від розміщення, так і від концентрації та спеціалізації виробництва. Раціональне розміщення картоплярства полягає у виборі району з придатними умовами для забезпечення біологічних вимог культури у факторах розвитку і росту, для оптимального виробництва картоплі з найменшими затратами праці.

Рис. 3.3. Схема інфраструктури ринку картоплі

Це передбачає наявність матеріально-технічних засобів, розвиток галузі з урахуванням розміщення переробної промисловості тощо. Крім того, ефективно використання капіталу і землі відбувається в великих господарствах по виробництву товарної картоплі за рахунок спеціалізації, концентрації виробництва картоплі, запровадження трудо-, ресурс- і енергозберігаючих взаємопов'язаних технологій, техніки, обладнання і транспорту на всіх етапах руху продукції до споживача.

Ми вважаємо, що у майбутньому основними постачальниками картоплі на ринок в Україні будуть сільськогосподарські підприємства з приватною власністю на засоби виробництва та колективною формою господарювання, і серед них істотне місце посідатимуть фермерські господарства. В умовах ринкової конкуренції приватновласницький характер сільськогосподарських структур стане дійовим фактором, який спонукатиме до успішного

застосування новітніх сільськогосподарських технологій і технічних засобів виробництва. Поступово відновлюючи кількісно та оновлюючи якісно спрацьовані та різними шляхами втрачені основні засоби виробництва нові сільськогосподарські підприємства здатні збільшити обсяги і підвищити ефективність виробництва картоплі.

Пошук шляхів відновлення і нарощування матеріальної бази нових господарських структур – надзвичайно важлива і складна проблема. Погоджуємося з В. Щербаніним [247, с.70], який відмічає, що для оновлення машинно-тракторного парку, розвитку матеріально-ресурсного потенціалу, переходу на сучасні машинні технології виробництва конкурентноспроможної сільськогосподарської продукції та прискорення формування ринкового середовища в державі необхідно створити потужну сільськогосподарську машинобудівну індустрію. При цьому він зазначає, що ефективним способом розв'язання матеріально-технічної проблеми є створення кооперативних формувань у використанні техніки.

Із зміцненням сільськогосподарських підприємств і економіки країни в цілому виробництво картоплі в господарствах буде скорочуватися. На думку автора, з підвищенням платоспроможності населення, а особливо міського, колективне та індивідуальне городництво стане так само звужуватись, як і розширювалося. В міру зростання платоспроможності населення і, відповідно, зростання можливостей купляти інше продовольство, вирощування картоплі в господарствах населення буде скорочуватися. При цьому споживання свіжої картоплі зменшиться до раціональних норм – 124 кг на рік. Крім того, на нашу думку, справа з розвитком особистих селянських господарств ускладнюється зі вступом України до СОТ, адже глибоко індивідуалізоване господарювання жодною гранню не вписується до вимог СОТ.

На нашу думку, для формування і ефективного функціонування ринку картоплі є необхідним відродження сільськогосподарського кооперування в усіх його формах. Різноманітність форм дозволить проникнути у різні сфери

агробізнесу: виробництво картоплі, її переробку та реалізацію, агросервісне обслуговування. На місцях розрізнених видів аграрної і промислової діяльності на село повинно прийти інтегроване агропромислове виробництво, яке сприятиме комплексному багатопрофільному розвитку села, дозволить відкрити на селі нові робочі місця, підвищити рівень життя сільського населення. Формування такої системи повинно відбуватися як за рахунок розвитку малих переробних підприємств (цехів) безпосередньо в господарствах, так і великих переробних підприємств на кооперативній основі. Для розвитку картоплепереробної галузі в Україні необхідно: розгорнути науково-дослідні роботи по створенню сортів картоплі, придатних для переробки; забезпечити через спеціалізовані господарства картоплепереробні підприємства сировиною високої якості; розробити вітчизняну технологію виробництва нових картоплепродуктів і впровадити їх в переробну галузь; створити і налагодити на машинобудівних заводах України серійний випуск технологічних комплексів виробництва швидкозаморожених та обжарених картоплепродуктів.

В умовах, коли аграрна сфера зазнає дискримінації з боку переробної та торгових галузей, та за наявності підвищених ризиків через невизначеність погодних умов, одним із основних методів забезпечення високої конкурентоспроможності картоплесіючих господарств є диверсифікація сільськогосподарського виробництва шляхом здійснення переробки картоплі безпосередньо в підприємствах. Цей метод дозволяє суттєво зменшити невідповідність у розподілі прибутків з переробними і торговими підприємствами, подовжити виробничий цикл, забезпечити раціональне використання робочої сили тощо. Застосування такого методу диверсифікації передбачає ретельний аналіз конкурентного середовища та потенційної конкурентоспроможності підприємства з огляду на низку негативних наслідків: відволікання інвестиційних ресурсів від основного виробництва, витрата часу на опанування технологій та набуття відповідної кваліфікації персоналом, неможливість конкурувати з великими переробними

підприємствами через нижчу якість та більші питомі витрати продукції, необхідність витратити великі кошти на просування продукції на перспективні ринки [243].

Спорудження картоплепереробних підприємств повинно здійснюватися в зонах спеціалізованого виробництва сировини. Оскільки основним виробником картоплі на протязі ряду років залишається Менський район, ми провели порівняльний аналіз показників технологічної та економічної ефективності виробництва картоплі в даному районі з середньообласними показниками (див. табл. 3.7). Порівняльний аналіз показників технологічної ефективності виробництва картоплі показав, що урожайність в усіх категоріях господарств Менського району в 2001-2003 роках є вищою за середньообласних показників, крім урожайності в сільськогосподарських виробничих кооперативах в 2003 році, що має випадковий характер.

Показники витрат на виробництво, прямі затрати праці на виробництво 1 ц картоплі в господарствах Менського району є нижчими, що зумовлює високий рівень рентабельності. Тому основну масу товарного виробництва картоплі для переробки доцільно зосередити в Менському районі, а опорними господарствами по виробництву картоплі визначити такі господарства: ЗАТ “Інтерагросистема”, СК “Авангард”, СК “Куковицький”, СК “Праця” та ряд інших.

Обсяги садіння картоплі в Чернігівській області в 2010 році повинні стабілізуватися на рівні 130,0 тис. га, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах – 35,0 тис. га, у господарствах населення – 95,0 тис. га. При цьому картоплю будуть вирощувати в усіх районах, але основними виробниками картоплі залишаються Менський та Чернігівський райони, де в 2006 році намічається посіяти 115,0 тис. га і отримати 1894 тис. тонн картоплі, а в 2010 році – відповідно вже 180,0 тис. га та отримати 2343,2 тис. тонн картоплі (додаток АЩ). Крупними виробниками картоплі стануть також Козелецький, Коропський, Куликівський та Ніжинський райони.

Таблиця 3.7

Порівняльна характеристика показників ефективності виробництва картоплі

	По області			По Менському району			Показники Менського району в % до показників по області		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Урожайність картоплі, ц/га:									
Усі категорії господарств	127,3	112,4	147,7	162,4	126,4	156,0	127,6	112,5	105,6
сільськогосподарські підприємства	116,7	106,5	154,6	141,7	116,0	160,2	121,4	108,9	103,6
господарські товариства	119,0	99,0	175,0	141,0	106,0	188,0	118,5	107,1	107,4
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	133,1	116,7	124,3	148,4	123,0	118,4	111,5	105,4	95,3
приватні підприємства	93,8	88,8	125,9	0	0	134,3	0	0	106,7
селянські (фермерські) господарства	107,8	117,2	154,0	137,3	134,6	163,8	127,4	114,8	106,4
господарства населення	127,9	112,6	147,5	161,0	129,0	163,0	125,9	114,6	110,5
Витрати на виробництво 1 ц картоплі, грн.	39,87	47,74	41,51	31,86	37,72	40,92	79,9	79,0	98,6
Прямі затрати праці на виробництво 1 ц картоплі, людино-годин	4,3	5,2	4,5	3,3	3,7	4,9	76,7	71,2	108,9
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	35,75	43,55	42,76	31,05	36,9	41,18	86,8	84,7	96,3
Питома вага збиткових господарств, %	54,6	63,5	50,5	50,5	60,0	25,0	+4,1	-3,5	-25,5
Рівень рентабельності, %	2,7	8,2	17,1	16,1	15,8	10,0	+13,4	+7,6	-7,1

Таке зростання виробництва картоплі буде досягнуто за рахунок максимального використання природних умов для виробництва картоплі і врахування специфіки розвитку галузі, виходячи з наявного ресурсного потенціалу.

Для забезпечення необхідних обсягів виробництва картоплі в області передбачено стабілізувати площі посіву та значно розширити її в окремих сільськогосподарських підприємствах, довівши її частку до 8-15 відсотків в структурі посівних площ польських господарств. Такі площі відповідатимуть оптимальному рівню насиченню сівозмін цією культурою та створюють оптимальні умови для забезпечення інших культур добрими попередниками.

При формуванні ринку картоплі провідне місце має бути відведене створенню регіональних обласних опорних господарств по насінництву. Тобто має бути налагоджене централізоване виробництво еліти картоплі, вирощуванням якої повинні займатися окремі господарства.

Враховуючи досвід і науковий потенціал, в області централізованим виробництвом еліти будуть займатися 11 підприємств: ЗАТ НВО “Чернігівкартопля”; Чернігівський інститут агропромислового виробництва УААН; ТОВ “Прогрес” Сосницького району; СВК “Правда” Коропського району; СТОВ “Нове життя” Менського району; СТОВ ім. Тищенка Чернігівського району; ТОВ “Новий шлях” Чернігівського району; ПСП “Злагода” Корюківського району; ТОВ агрофірма “Імпульс” Семенівського району; ТОВ “ІАС Лтд” Корюківського району; Дослідне господарство інституту сільськогосподарської мікробіології.

Враховуючи тенденції розвитку картоплярства в області потреба в насінні під урожай 2006 і 2010 років в усіх категоріях господарств буде складати 575 і 650 тис. тонн відповідно (додаток АЮ), але вона буде покрита за рахунок власного виробництва насінневої картоплі.

Прогнозовані норми завезення еліти для сортооновлення і сортозаміни в розрахунку на кожні 100 га посівів картоплі становлять: в насінницьких господарствах – 30 тонн, в господарствах товарного картоплярства – 15 тонн, у населення – 1 тонна. Звідси, потреба в еліті для проведення сортооновлення і сортозаміни становить 12,0 тис. тонн, в тому числі: в насінницьких господарствах – 0,6 тис. тонн, в господарствах товарного картоплярства – 4,8

тис. тонн, у населення – 0,95 тис тонн, резерв – 0,35 тис. тонн, продаж південним областям України – 5,3 тис. тонн.

Для сортооновлення і сортозаміни на присадибних ділянках доцільно закупляти сортової насінневої картоплі 1-3 репродукцій на кожні 100 га посівів картоплі 10 тонн, а відповідно, на всю площу посадки в господарствах населення Чернігівської області – 9,5 тис. тонн і для продажу південним областям України – 4,5 тис. тонн. Тобто, потреба в еліті буде становити 12 тис. тонн, і сортової насінневої картоплі 1-3 репродукцій – 14,0 тис. тонн.

Для забезпечення потреб сільськогосподарських підприємств та господарств населення високоякісним елітним насінневим матеріалом в області садити насінневу картоплю в елітгоспах потрібно в обсягах не менше 1,0 тис. га (додаток АЯ).

Головними напрямками реформування системи насінництва та розвитку ринку насінневої картоплі є:

- створення, виходячи з економічних, природно-виробничих та інших особливостей, відповідного насінницького формування. Виробники, що входитимуть до такого формування (асоціації, корпорації тощо), повинні забезпечувати на договірних засадах попит товаровиробників продовольчої картоплі і картоплі для переробки у сортовому насінневому матеріалі;

- перехід на договірну (контрактну) основу виробництва елітного та сортового репродукційного насіння;

- збереження державного фінансування програм підтримки селекції і насінництва;

- залучення зарубіжних інвестицій для фінансування “Інтегрованого проекту розвитку сектору картоплярства в Чернігівській області”.

Аналіз економічної ситуації, що склався, практичний досвід функціонуючих організаційно нових виробничих структур в сільському господарстві свідчать про те, що в міру формування ринку картоплі поряд із саморегулюванням економіки зберігається необхідність цілеспрямованого

впливу держави на розвиток економіки. Б. Пасхавер зазначає [160], що в усіх розвинутих країнах продовольчий комплекс належить до преференціальних блоків національної економіки, одержуючи значні ін'єкції, податкові пільги, митний захист, хоча правила та процедури СОТ спрямовані на посилення свободи ринкової конкуренції, на послаблення державного втручання, масштаби урядового патерналізму і протекціонізму дуже великі.

Насамперед, необхідне гнучке поєднання методів ринкового регулювання, що ґрунтуються на зворотних зв'язках, з державним регулюванням соціально-економічних процесів. Необхідність такого поєднання обґрунтована тим, що рух до ринку – складний і цілеспрямований процес, обов'язковим і активним учасником якого повинна бути держава.

В нинішніх умовах удосконалення системи державного регулювання на ринку картоплі і продуктів її переробки, його оптимальне поєднання з ринковим саморегулюванням залежить від різних чинників. До зовнішніх чинників відносяться такі як: загальна політична і соціально-економічна ситуація в країні, рівень сировинної і технічної баз галузі, наявність продукції і можливих обсягів її імпорту, рівень правового забезпечення ринкових відносин, платоспроможний попит населення, протекціоністська політика в країні, митні тарифи на імпорт, інвестиційна, фінансово-кредитна і податкова політика в державі, рівень інформованості підприємств про кон'юнктуру на оптовому та роздрібному продовольчих ринках. Внутрішні чинники впливають на систему регулювання ринку і залежать від самих підприємств. До них належать організаційно-правова форма та внутрішня структура підприємств, техніко-технологічний рівень виробництва, наявність кваліфікованих кадрів, рівень продуктивності праці, ефективність використання фінансових ресурсів тощо.

Протягом усього перехідного періоду частка участі держави повинна змінюватися від великого на початку до мінімального рівня при завершенні цього процесу. Різними мають бути і форми впливу: якщо на початковому етапі суттєві прямі державні інвестиції і переважаюче значення державного і

регіонального секторів економіки, то при наближенні до ринку посилюватиметься роль інструментів державного регулювання – законодавства, податкової, кредитної, тарифної політики.

В сучасних умовах особливу увагу слід звернути на фактори макросередовища по відношенню до сільського господарства. Держава і суспільство головним завданням для сільського господарства вбачали забезпечення промисловості сировиною, а населення – продуктами харчування. Але ніхто нікого не повинен забезпечувати продуктами харчування. Їх повинно купувати суспільство на зароблені гроші. Головним завданням сільського господарства є здатність задовольнити вимоги ринку, а не виконувати державні замовлення і накази. Державне замовлення виробник повинен виборювати високою якістю продукції, бездоганним виконанням договірних зобов'язань [94, с.90].

Необхідно, щоб в державі діяв регулюючий структурний підрозділ (диригент) нового типу, який би володів інформацією рівня зацікавленості і потреб її в картоплі, можливостей науково-технічного та ресурсного забезпечення виробництва картоплі, сприяв би його розвитку в усіх категоріях господарств, забезпечував зв'язки між науково-дослідними установами, насінницькими і товарними господарствами та переробними підприємствами [84]. До його функцій слід віднести стандартизацію продукції картоплярства, створення механізму контролю за виробництвом і ліцензуванням насінної, а також якістю продовольчої картоплі. Йому необхідно надати можливість формування політики протекціонізму та пріоритетності розвитку найважливіших напрямів науково-технічного прогресу (селекція, насінництво тощо). Такий підрозділ повинен мати нормативно творчі положення, а доцільно його утворити в складі Міністерства аграрної політики України.

В умовах ринкової економіки держава повинна виступати творцем сортової політики в галузі картоплярства здійснюючи її через мережу науково-дослідних установ УААН та сільськогосподарських вищих

навчальних закладів. Прямий та опосередкований вплив держави на формування ринку картоплі в Україні має здійснювати в таких напрямках: адміністративний, ціноутворюючий та фінансовий.

Адміністративний вплив держави на розвиток ринку картоплі повинен проявлятися в контролі якості насінного матеріалу, ліцензуванні нових сортів, державній підтримці селекційно-насінницьких установ, зміцненні мережі державного сортовипробування, випробуванні та реєстрації пестицидів, засобів захисту рослин, стимуляторів росту тощо, а також ліцензуванні торгівлі цими препаратами.

Досі не налагоджений контроль за збутом отрутохімікатів, насамперед у приватному секторі. Тут широке поле для махінацій. Радять селянам дозувати отруту чарками, ложками ... Яка точність препаратів, яка якість препаратів? Як результат – отрута не спрацьовує, населення змушене застосовувати її по декілька разів. Насичуємо землю і бульби смертоносними препаратами, труяться люди. Під загрозою екологічна безпека, здоров'я людей [138, с. 8]. На нашу думку, доцільно ліцензувати цю діяльність та визначити мережу фірм та організацій, які мають займатись цією важливою справою, пов'язаною з екологічною безпекою і здоров'ям людей. У цьому випадку, у разі неефективної дії препарату споживач знав би до кого звертатися з рекламацією.

З метою регулювання сортооновлення і сортозаміни картоплі доцільно щорічно формувати державний контракт на елітну та насінневу картоплю, удосконалювати економічний механізм взаємовідносин між виробниками і споживачами цієї продукції; проводити протекціоністську політику щодо виробників насіння з метою обмеження негативного впливу інших держав та завоювання ринку в збуту в інших країнах. Для проведення контролю сортів якостей вихідного насінного матеріалу необхідно створити сучасні методи діагностики та налагодити виробництво діаностикумів для проведення імуно-ферментного аналізу.

З метою підготовки спеціалістів різного рівня для галузі картоплярства, в тому числі для фермерських господарств, необхідно передбачити створення спеціалізованих груп у вузах агарного профілю та середніх спеціальних навчальних закладів.

Стабілізація виробництва та поліпшення якості продовольчої картоплі можливі при широкому впровадженні наукових розробок установ УААН та Міністерства аграрної політики України, досвіду вітчизняних і зарубіжних виробників шляхом:

- навчання виробників продовольчої і насінневої картоплі на науково-практичних конференціях, семінарах і курсах;
- ознайомлення картоплярів із впровадженням нових прийомів виробництва картоплі в наукових установах, державних дослідних господарствах, навчально-дослідних господарствах вузів і безпосередньо у приватних господарствах;
- забезпечення товаровиробників інформаційними матеріалами, в яких висвітлені рекомендації, нові розробки в картоплярстві.

Але на сучасному етапі вкрай важливе не тільки інформаційне, а й необхідне сервісне обслуговування дрібного виробника картоплі, посередницька робота по забезпеченню його насінним матеріалом для сортозаміни та сортооновлення, засобами захисту тощо.

Картоплярство України не може знаходитися осторонь світових інтеграційних процесів. Міжнародне співробітництво в галузі картоплярства повинно розвиватися в таких напрямках: вивчення досвіду країн з високорозвиненим картоплярством (США, Польща, Германія, Нідерланди, Великобританія, Франція) і його освоєння; спільні наукові розробки з країнами близького і далекого зарубіжжя на основі дво- і багатосторонніх угод; участь в міжнародних конференціях, виставках, симпозіумах; створення спільних підприємств; передача сортів для випробування в інших країнах; надання ліцензій на виробництво насінневого матеріалу та його продажу; стажування та підготовка кваліфікованих кадрів.

Враховуючи все вище викладене, схема функціонування ринку картоплі має наступний вигляд (рис. 3.4.).

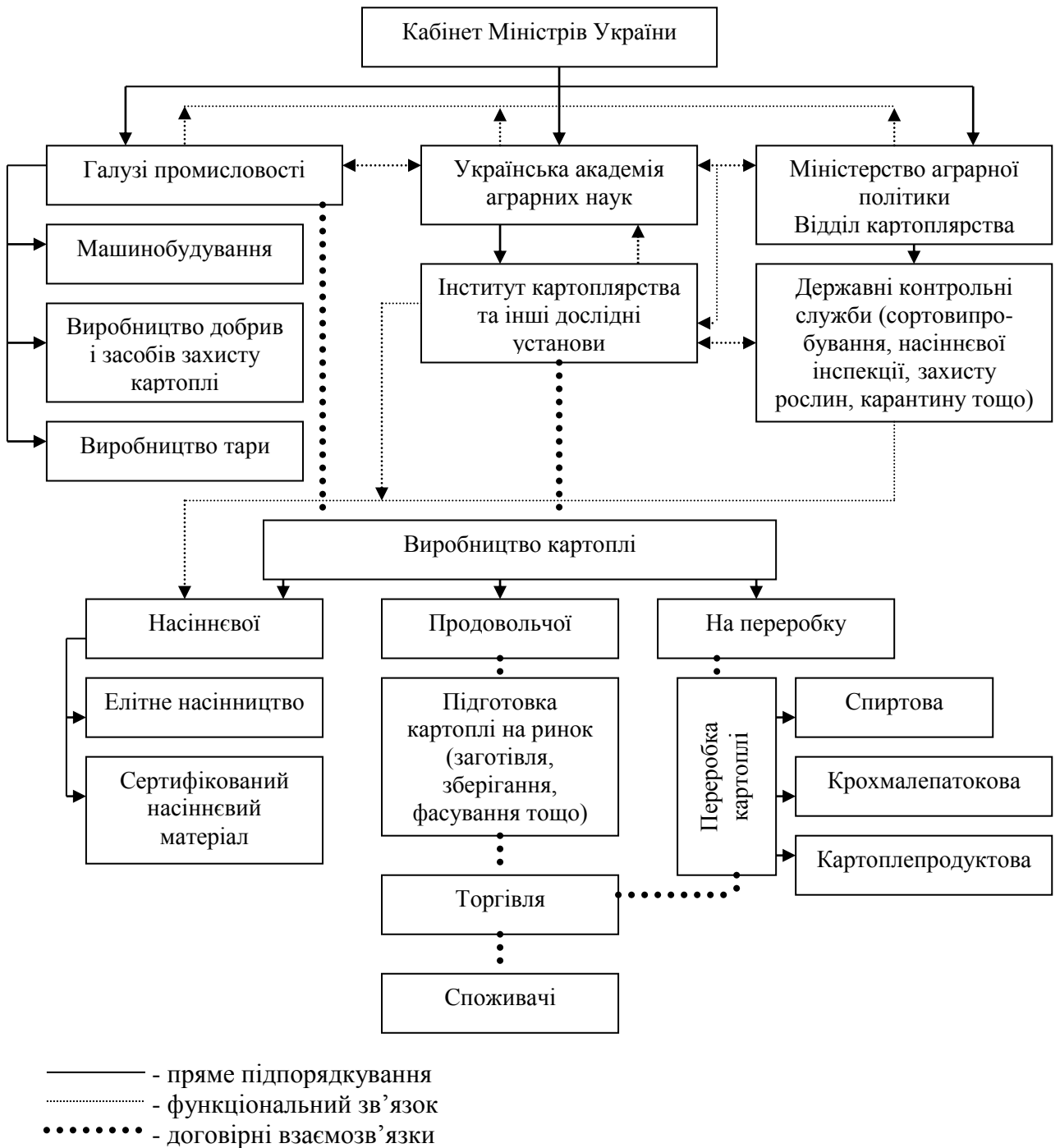

Рис. 3.4. Схема функціонування ринку картоплі

Таким чином, лише поєднання виробництва картоплі з її промисловою переробкою та інфраструктурними підрозділами у єдиний виробничо-комерційний комплекс може вивести картоплярство на конкурентоздатний рівень. Чернігівська область, як і все Полісся має стати центральним регіоном товарного виробництва картоплі та глибинною переробкою цієї

культури в поєднанні з високорозвиненим тваринництвом з налагодженою ринковою інфраструктурою.

Висновки по III розділу

Отримані результати дають змогу зробити наступні висновки по третьому розділу.

1. Активне входження України в світовий економічний простір потребує розробки нової, адаптованої до ринку моделі розвитку галузі картоплярства, яка базується на досягненнях світової науки і практики, згоджених дій взаємопов'язаних сфер, галузей і підприємств, які орієнтуються на задоволення потреб покупців і швидку окупність витрат.

2. Формування ринку картоплі неможливе без підвищення економічної ефективності галузі картоплярства в цілому. Для цього необхідно вирішити наступні проблеми: підвищити урожайність товарної картоплі, удосконалення насінництва, укріплення матеріально-технічної бази і застосування інтенсивних технологій; запровадити високоефективну технологію вирощування картоплі з використанням сучасної техніки; об'єднати фінансові, наукові, виробничі і матеріальні ресурси України для концентрації картоплярства в найбільш благоприємних природнокліматичних, ґрунтових і економічних зонах і переводу його на інтенсивний шлях розвитку з використанням останніх досягнень сучасної науки, нової техніки і технологій, а також економічних важелів ринкової економіки.

3. В умовах виходу з економічної кризи, в якій опинився аграрний сектор економіки України впровадження раціональної галузевої структури є важливим засобом максимізації прибутку в сільськогосподарських підприємствах, оскільки це не потребує значних додаткових вкладень. В результаті обґрунтування галузевої структури в трьох господарствах по виробництву картоплі можна зробити такі висновки та пропозиції: в типових господарствах по виробництву картоплі доцільно підвищити питому вагу

посівів картоплі до 8-10 %, а в спеціалізованих – до 15 %; зростання посівів картоплі повинно узгоджуватися з посівами зернобобових, які є кращими попередниками для неї, та розвитком скотарства або свинарства, які забезпечують галузь картоплярства органічними добривами; в структурі валової продукції сільського господарства в порівняних цінах 2000 року картопля повинна становити: в типових господарствах – 31-32 %, в спеціалізованих – 52-53 %, а питома вага картоплі в структурі грошових надходжень – 26-30% і 40% відповідно. Запропонована структура посівних площ не порушує системи сівозмін, а, навпаки, приводить до її поліпшення, а галузева структура – до підвищення економічної ефективності виробництва в цілому.

4. Завдяки повноцінному ринковому середовищу і налагодженій інфраструктурі аграрної сфери можна досягти значного підвищення ефективності виробництва картоплі. Для формування ринку картоплі необхідно прискорити формування необхідної інфраструктури регіонального продовольчого ринку, яка повинна забезпечити для всіх його учасників рівні умови, прозорість і паритетність взаємовідносин у реалізації сільгоспсировини та продуктів харчування відповідно до запитів населення.

5. Раціонально організований ринок картоплі включає декілька ланок: по-перше – підприємства, які забезпечують вирощування картоплі; по-друге – установи, що просувають товар на ринок – товарні біржі, агроторгові доми, виставки-ярмарки та інші; по-третє – організації і служби з контролю і якості картоплі, а також ціновий моніторинг та фінансово-кредитну підтримку; по-четверте – попит на продукцію переробними підприємствами, населенням та іншими галузями. Але, щоб кожне підприємство з відповідною впевненістю могло вступити в організоване конкурентне середовище, йому потрібно мати чітку програму маркетингових дій та розробити бізнес-план.

6. У майбутньому основними постачальниками картоплі на ринок в Україні будуть сільськогосподарські підприємства з приватною власністю на засоби виробництва та колективною формою господарювання, і серед них

істотне місце посідатимуть фермерські господарства. Поступово відновлюючи кількісно та оновлюючи якісно спрацьовані та різними шляхами втрачені основні засоби виробництва нові сільськогосподарські підприємства здатні збільшити обсяги і підвищити ефективність виробництва картоплі. Із зміцненням сільськогосподарських підприємств і економіки країни в цілому виробництво картоплі в господарствах буде скорочуватися.

7. Для формування і ефективного функціонування ринку картоплі є необхідним відродження сільськогосподарського кооперування в усіх його формах. Різноманітність форм дозволить проникнути у різні сфери агробізнесу: виробництво картоплі, її переробку та реалізацію, агросервісне обслуговування. На місцях розрізнених видів аграрної і промислової діяльності на село повинно прийти інтегроване агропромислове виробництво, яке сприятиме комплексному багатопрофільному розвитку села, дозволить відкрити на селі нові робочі місця, підвищити рівень життя сільського населення.

8. Для розвитку картоплепереробної галузі в Україні необхідно: розгорнути науково-дослідні роботи по створенню сортів картоплі, придатних для переробки; забезпечити через спеціалізовані господарства картоплепереробні підприємства сировиною високої якості; розробити вітчизняну технологію виробництва нових картоплепродуктів і впровадити їх в переробну галузь; створити і налагодити на машинобудівних заводах України серійний випуск технологічних комплексів виробництва швидкозаморожених та обжарених картоплепродуктів. Спорудження картоплепереробних підприємств повинно здійснюватися в зонах спеціалізованого виробництва сировини, зокрема Менському районі.

9. Обсяги садіння картоплі в Чернігівській області в 2010 році повинні стабілізуватися на рівні 130,0 тис. га, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах – 35,0 тис. га, у господарствах населення – 95,0 тис. га. При цьому картоплю будуть вирощувати в усіх районах, але основними виробниками картоплі залишаються Менський та Чернігівський райони. При

формуванні ринку картоплі провідне місце має бути відведене створенню регіональних обласних опорних господарств по насінництву. Тобто має бути налагоджене централізоване виробництво еліти картоплі, вирощуванням якої повинні займатися окремі господарства.

10. В міру формування ринку картоплі поряд із саморегулюванням економіки зберігається необхідність цілеспрямованого впливу держави на розвиток економіки. З метою регулювання сортооновлення і сортозаміни картоплі доцільно щорічно формувати державний контракт на елітну та насінневу картоплю, удосконалювати економічний механізм взаємовідносин між виробниками і споживачами цієї продукції; проводити протекціоністську політику щодо виробників насіння з метою обмеження негативного впливу інших держав та завоювання ринку в збуту в зарубіжних країнах.

11. Стабілізація виробництва та поліпшення якості продовольчої картоплі можливі при широкому впровадженні наукових розробок установ УААН та Міністерства аграрної політики України, досвіду вітчизняних і зарубіжних виробників.

Тільки товарне виробництво картоплі на базі новітніх технологій наряду з розвитком технологій селекційного процесу з залученням біотехнологічних методів створить належні передумови розвитку українського картоплярства. А поєднання виробництва картоплі з її промисловою переробкою та інфраструктурними підрозділами у єдиний комплекс може вивести картоплярство на конкурентноздатний рівень.

Основні положення розділу викладені в таких працях: [120], [123], [124], [127].

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційного дослідження є розробка економічного механізму формування і функціонування ринку картоплі, який би забезпечив динамічний розвиток галузі картоплярства і суміжних з нею галузей в умовах реструктуризації економіки та реформування картоплепродуктового підкомплексу України на основі раціонального поєднання механізмів ринкового і державного регулювання. Отримані результати свідчать про досягнення поставленої мети і завдань дослідження та дають змогу зробити наступні висновки.

1. Ринок картоплі – це система економічних відносин виробників картоплі всіх форм власності і господарювання та споживачів з приводу її купівлі-продажу. Він функціонує в певному макроекономічному середовищі, переважно в механізмі самонастроювання, але це не виключає елементів державного регулювання. Економічний механізм являє собою сукупність економічних важелів, стимулів і мір впливу на економічні інтереси підприємств для досягнення заданої цілі, направлених на збільшення виробництва і повне задоволення суспільної потреби в відповідних видах продукції на основі використання економічних законів і категорій. Економічні механізми формування різних типів ринків повинні мати свою специфіку. Крім того, слід “прив’язати” економічні механізми до певних ринків, стратегій та завдань їх розвитку на різних рівнях. Формування економічного механізму ринку картоплі має здійснюватися на основі всебічного врахування стратегічних цілей розвитку агропромислового виробництва в цілому.

2. Споживання картоплі на душу населення в Україні в 2003 році склало 140 кг, що на 12,9 % перевищує раціональні, і на 45,8 % - мінімальні норми. При 6 – кратному співвідношенні найвищого і найнижчого квінтилів за показником середньодушового доходу відмінності за показником споживання картоплі – менш ніж 1,5 – кратні.

3. Маркетингове дослідження ринку картоплі необхідно проводити в розрізі внутрішнього, зовнішнього та регіонального ринків та за такими напрямками: вивчення товарних груп, оцінка споживчих властивостей продукції та напрямів її удосконалення, дослідження кон'юнктури ринку, аналіз інституціональної структури ринку, дослідження споживача, поведінковий аналіз. Для повноти маркетингової характеристики досліджуваних товарів наведені вище характеристики доцільно доповнити такими позиціями: цінова еластичність пропозиції і попиту; еластичність попиту залежно від платоспроможності споживачів; еластичність попиту від цін на товари – замітники; встановлення супутніх товарів і їх можливої ролі при продажу товарів. Знання стану ринків, а також наявність вірогідних прогнозів їх розвитку важливі для прийняття ефективних заходів по регулюванню ринку картоплі. Рівноважний стан на ринку картоплі повинен бути встановлений на такому рівні, який би сприяв динамічному розвитку картоплярства, а не його занепаду.

4. Україна є лідером у виробництві картоплі серед країн СНД, поступаючись тільки Росії. Картоплю в Україні вирощують в усіх регіонах, але Чернігівська область займає провідну роль у виробництві картоплі. Залишаючись лідером у виробництві картоплі, вона втратила минулі параметри, але природний, трудовий та виробничий потенціал області дозволяє орієнтувати галузь не лише на задоволення регіональних потреб у даній продукції, а й забезпечувати значну частку потреб загальнодержавного ринку та поставляти продукцію на зовнішній ринок. У функціонуванні ринку картоплі України і продуктів її переробки мають місце такі негативні фактори і тенденції: диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, обмеженість кредитування, звуження ринку внаслідок переходу населення і територій на самозабезпечення, руйнування системи держзамовлення тощо. Негативні чинники з реалізації продукції спричинили руйнування оптового ринку цих продуктів. На його місці виникли стихійні продовольчі ринки, які сприяють неорганізованій посередницькій діяльності

у сфері збуту і привласненню значної частини прибутку, створеного в процесі виробництва. Поряд із виробництвом товарів виробникам все більше доводиться займатися її продажем, що відволікає капітал і трудові ресурси від основної господарської діяльності. Сучасний машинно-тракторний парк аграрних підприємств потребує суттєвого поповнення і переоснащення новою сучасною технікою, яка забезпечить виробництво конкурентноспроможної сільськогосподарської продукції необхідної якості та асортименту.

5. Активне входження України в світовий економічний простір потребує розробки нової, адаптованої до ринку моделі розвитку галузі картоплярства, яка базується на досягненнях світової науки і практики, згоджених дій взаємопов'язаних сфер, галузей і підприємств, які орієнтуються на задоволення потреб покупців і швидку окупність витрат. Формування ринку картоплі неможливе без підвищення конкурентоспроможності галузі картоплярства. Головною умовою динамічного і ефективного розвитку картоплярства є інтенсифікація виробництва картоплі, пропорційність та збалансованість розвитку всіх сфер АПК, встановлення коопераційних і інтеграційних зв'язків між ними. Крім того, концепція сучасного землеробства, зокрема вирощування картоплі, передбачає екологічний підхід до сільськогосподарського виробництва та запровадження трансгенних сортів картоплі.

6. Проведена нами за допомогою економіко-математичних методів і ЕОМ оптимізація галузевої структури свідчить про необхідність коригування структури посівних площ та галузевої структури. Згідно з проектним рішенням пропонується підвищити питому вагу посівів картоплі до 8-10 % в типових господарствах і до 15 % - в спеціалізованих господарствах. Зростання посівів картоплі повинно узгоджуватися з посівами зернобобових, які є кращими попередниками для неї, та розвитком скотарства або свинарства, які забезпечують галузь картоплярства органічними добривами. В структурі валової продукції сільського господарства в порівняних цінах

2000 року картопля повинна становити: в типових господарствах – 31-32 %, в спеціалізованих – 52-53 %; а питома вага картоплі в структурі грошових надходжень підприємства – відповідно 26-30% і 40%. Запропонована структура посівних площ не порушує системи сівозмін, а, навпаки, приводить до її поліпшення, а галузева структура – до підвищення економічної ефективності виробництва в цілому.

7. Для формування ринку картоплі необхідно прискорити розвиток необхідної інфраструктури регіонального продовольчого ринку, яка повинна забезпечити для всіх його учасників рівні умови, прозорість і паритетність взаємовідносин у реалізації сільгоспсировини та продуктів харчування відповідно до запитів населення. Адміністративний вплив держави на розвиток ринку картоплі повинен проявлятися в контролі якості насіннєвого матеріалу, ліцензуванні нових сортів, державній підтримці селекційно-насінницьких установ, зміцненні мережі державного сортовипробування, випробуванні та реєстрації засобів захисту рослин, стимуляторів росту тощо, а також ліцензуванні торгівлі цими препаратами. З метою регулювання сортооновлення і сортозаміни картоплі доцільно щорічно формувати державний контракт на елітну та насіннєву картоплю, удосконалювати економічний механізм взаємовідносин між виробниками і споживачами цієї продукції; проводити протекціоністську політику щодо виробників посадкового матеріалу з метою обмеження негативного впливу інших держав та завоювання ринку в збуту в зарубіжних країнах.

8. Встановлено, що у майбутньому основними постачальниками картоплі на ринок в Україні будуть сільськогосподарські підприємства з приватною власністю на засоби виробництва та колективною формою господарювання. Тільки товарне виробництво картоплі на базі новітніх технологій наряду з розвитком технологій селекційного процесу з залученням біотехнологічних методів створить належні передумови розвитку українського картоплярства. Обсяги садіння картоплі в Чернігівській області в 2010 році повинні стабілізуватися на рівні 130,0 тис. га, в тому числі в

сільськогосподарських підприємствах – 35,0 тис. га, у господарствах населення – 95,0 тис. га. Таке зростання виробництва картоплі буде досягнуто за рахунок максимального використання природних умов для виробництва картоплі і врахування специфіки розвитку галузі, виходячи з наявного ресурсного потенціалу.

9. Стабілізація виробництва та поліпшення якості картоплі можливі при широкому впровадженні наукових розробок установ УААН та Міністерства аграрної політики України, досвіду вітчизняних і зарубіжних виробників. Лише поєднання виробництва картоплі з її промисловою переробкою та інфраструктурними підрозділами на основі інфраструктурних інтересів у єдиний виробничо-комерційний комплекс може вивести картоплярство на конкурентноздатний рівень. Спорудження картоплепереробних підприємств повинно здійснюватися в зонах спеціалізованого виробництва сировини.

Чернігівська область, як і все Полісся має стати центральним регіоном товарного виробництва картоплі та глибинною переробкою цієї культури в поєднанні з високорозвиненим тваринництвом і налагодженою ринковою інфраструктурою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л.И. Проблемы совершенствования хозяйственного механизма в условиях развитого социализма. – М.: Наука, 1978. – 43 с.
2. Абалкин Л.И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. – М.: Мысль, 1973. – 264 с.
3. Амбросов В.Я. Реструктуризація виробництва в АПК //Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України: Тези виступів учасників Всеукраїнських зборів вчених-економістів аграрників, м. Київ, 14-15 січня 1999 року. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – С. 55-59.
4. Андрійчук В.Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект //Збірник наукових праць Луганського державного аграрного університету. Серія: економічні науки. - № 38-50. – 2004. – С. 8-15.
5. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. – К.: КНЕУ, 2002. – 622 с.
6. Анішин Л. Вплив біостимуляторів на урожай і якість картоплі //Картопляр. – 2002. - № 1. – С. 2, 4-5.
7. Анічин Л.М. Оптимизационные методы и рынок //Проблеми реформування відносин власності та господарювання в агропромисловому комплексі: Збірник наукових праць ХДАУ. – Харків, 1997. – С. 23-29.
8. Анисимов Б.В. Картофель 2000-2005: Итоги, прогнозы, приоритеты //Картофель и овощи. – 2001. - № 1. - С. 2-3.
9. Аукционек С. Рыночная реформа и переходной кризис //Мировая экономика и международные отношения. – 1995. - № 1. – С. 5-15.
10. Багатство з картопляного лану. Наука – виробництву //Деснянська правда. – 1999. – 27 квітня. – С. 2.

11. Бакун Ю.О. Вплив доз і форм калійних добрив на врожайність та якість картоплі на дерново-підзолистих ґрунтах //Вісник аграрної науки. – 1999. - № 9. – С. 69-71.
12. Баранчук Ю.В. Економічна ефективність вирощування картоплі //Економіка АПК. – 2003. - № 7. – С. 62-69.
13. Барков Я.И. Организационно-экономическое управление развитием региона: Автореф. дис. д-ра. экон. наук 08.02.03 //НАН України. – Институт экономики промышленности – Донецк, 1996. – 57 с.
14. Бердніков О.М., Никитюк Ю.А. Роль сидерації в сучасному землеробстві //Вісник аграрної науки. - 2004. - №3. – С.12-15.
15. Бердников А.М. Зеленое удобрение – биологизация земледелия, урожай. – Чернишов: Черниговское НПО “Элита”, 1992. – 183 с.
16. Білан Ю.Б. Організація ринку картоплі в країнах Західної Європи //Економіка АПК. – 2001. - № 4. – С. 110-113.
17. Білик В.О. та ін. Економічна теорія. Початковий курс: Навч. посібник /В.О. Білик, М.М.Гузик, Р.А.Балакін та ін.; під ред. В.О.Білика, М.М.Гузика. – К.: Вища школа, 1992. – 278 с.
18. Белоус Н.М. Влияние удобрений на урожайность и кулинарные качества картофеля //Агротехника. – 1995. - № 10. – С. 55-61.
19. Бобкова Л.П. Уникальный клубень. – М.: Агропромиздат, 1986. – 221 с.
20. Бойко В.І. Економіка в контексті аграрної політики //Економіка АПК. – 2002. - № 8. – С. 141-148.
21. Борисова В.А. Підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК //Економіка АПК. – 2000. -№ 5. – С. 75-78.
22. Борщевський П.П., Дейнеко Л.В., Сичевський М.П. Актуальне дослідження проблем трансформаційного розвитку АПК України в ринкових умовах //Економіка АПК. – 2002. - № 8. – С. 141- 150.
23. Бугуцький О. Забезпечення населення картоплею та овоче-баштанною продукцією //Економіка АПК. – 1996. - № 6. – С. 86-91.

24. Бугуцький О. Потенціальні можливості зростання продуктивності праці та доходності в сільському господарстві // Економіка України. – 1998. - № 5. – С. 60-67.
25. Бунич П.Г. Хозяйственный механизм развитого социализма: сущность, структура, проблемы и перспективы. – М.: Наука, 1980. – 351 с.
26. Бунич П.Г. Хозяйственный механизм управления социалистической экономикой. – М.: Наука, 1984. – 305 с.
27. Буняк Н.М. Попит і пропозиція як основа формування ринку // Вісник аграрної науки. – 2001. - № 12. – С. 69-70.
28. Варченко О.М. Організаційні аспекти розвитку маркетингу в бурякоцукровій галузі // Вісник аграрної науки. – 2001. - № 3. – С. 68-72.
29. Варченко О.М. Інформаційне забезпечення агромаркетингу в бурякоцукровій галузі // Вісник аграрної науки. – 2001. - № 8. – С. 66-69.
30. Варченко О.М., Шпичак О.М. Аграрний маркетинг як інструмент дослідження ринку цукру // Вісник аграрної науки. – 2000. - № 11. – С. 66-68.
31. Введение в рыночную экономику /Под ред. О.Я.Лившица, И.М.Никулиной. – М.: Высшая школа, 1994. – 256 с.
32. Ветрова Н. Особенности влияния социальных факторов на мотивацию труда в новых условиях // Экономика Украины. – 1994. - № 11. – С. 92-94.
33. Висотенко Т., Устінов І. Захистіть картоплю від глободерозу // Картопляр. – 2002. - № 2. – С. 15-16.
34. Власенко М. Як керувати продуктивністю та урожайністю урожаю // Картопляр. – 2002. - № 4. – С. 4-5.
35. Гайдуцький П.І. Аграрний сектор: від реформи до стратегії розвитку (питання власності та господарювання) // Економіка АПК. - 2003.- № 2. – С. 29-35.
36. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічних знань: Навч. Посіб. - К.: Вища шк., 1998. – 544 с.

- 37.Гаркавенко С.С. Маркетинг: Навчальний посібник. – К.: “Лібра”, 1996. – 782 с.
- 38.Герасимчук А.А., Палеха Ю.І. Екологія: Опорний курс лекцій: Навч. посіб.— К.: Вид-во Європейського ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 1999.— 68 с.
- 39.Гладій М.В. Прискорювати реформування агропромислового виробництва //Економіка АПК. – 2000. - № 2. – С. 25-28.
- 40.Головач Г.С. Економічна ефективність виробництва хмелю в Україні //Економіка АПК. – 2003. - № 6. – С. 83-85.
- 41.Государственные заготовки и качество сельскохозйственной продукции /Под ред. Н.С.Булукова. – М.: Колос, 1991 – 224 с.
- 42.Гречкосій В. Техніка на підмогу картопляреві //Картопляр. – 2003. - № 1. – С. 16-17.
- 43.Гриценко М.П., Онопрієнко І.М. Шляхи підвищення економічної ефективності картоплярства в північно-східному регіоні України //Вісник ХДАУ. – 2001. - № 7. – С. 191-194.
- 44.Гриценко І.М. Картоплярство в умовах ринку. – К.: Вид-во УСГА, 1991 – 80 с.
- 45.Гусаков В.Г. Практика рыночной реконструкции аграрной экономики республики Беларусь и направления ее развития //Економіка АПК. – 2001. - № 2. – С. 17-24.
- 46.Демин А.А. Государственно-монополистический капитализм: проблемы, тенденции, противоречия. – М., 1986. – 123 с.
- 47.Дем’яненко С.І. Вплив макроекономічного регулювання на виробничі витрати у сільському господарстві. – К., 1996. – 100 с.
- 48.Диесперов В. Механизмы материального стимулирования в сельскохозйственных предприятиях //Экономика Украины. – 1997. - № 3. – С. 63-70.
- 49.Довганич Г.В. Роль державного регулювання економічних відносин в агропромислового виробництві //Економіка АПК. – 2000. - № 5. – С. 3-7.

50. Довідка про основні показники виробничо-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств та підприємств переробної промисловості області за 1998 рік /Управління АПК обласної державної адміністрації. – Чернігів, 1999. – 120 с.
51. Довідка про основні показники виробничо-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств та підприємств переробної промисловості області за 2001 рік /Головне управління сільського господарства і продовольства обласної державної адміністрації. – Чернігів, 2002. – 110 с.
52. Економічний словник-довідник /За ред. д-ра екон. наук С.В.Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
53. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян (за матеріалами обстеження). За ред. Саблука П.Т., Мессель-Веселяка В.Я., Лузана Ю.Я. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2001. – 378 с.
54. Єрін М.І., Здоровцов О.І. Перехідній економіці України необхідні відповідні економічні важелі та методи //Економіка АПК. – 1996. - № 6. – С. 26-34.
55. Єщенко П.С. Економіка перехідного періоду: теоретико-методологічні і методичні підходи //Економіка України. – 2001. - № 5. – С. 52-58.
56. Забродський В.А., Кизим Н.А. и др. Региональное управление. Методология и моделирование. – Харьков: Основа, 1991. – 96 с.
57. Загайтов И.Б., Половинкин П.Д. Экономические проблемы устойчивости сельскохозяйственного производства. – М.: Экономика, 1984. – 240 с.
58. Заєць О.С. Ринок цукру в Україні. – К.: Наукова думка, 1999. – 384 с.
59. Заикин Б.А. Борьба с болезнями картофеля требует комплексного подхода //Картофель и овощи. – 2003. - № 3. – С. 25-27.
60. Защита картофеля от болезней, вредителей и сорняков: Справочник /А.С.Воловик, В.М.Глез, А.И.Замотав и др. – М.: Агропромиздат, 1989. – 205 с.

61. Зеленська О.О. Розвиток картоплярства на Чернігівщині // Економіка АПК. – 1999. - № 6. – С. 74-77.
62. Зимовець В.Н. Економічні проблеми розвитку виробництва та ринку молокопродукції // Економіка АПК. – 2002. - № 5. – С. 28-33.
63. Іванішин В.В. Роль технічних засобів у розвитку аграрного виробництва в контексті ефективності їх використання // Економіка АПК. – 2003. - № 6. – С. 3-9.
64. Іващенко О. Трансгенні рослини і продовольчі проблеми // Пропозиція. – 2000. - № 3. – С. 56-59.
65. Іванов Н.И. Экономические аспекты производственного потенциала. Теория и практика. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2000. – 420 с.
66. Інформаційний лист. Розвиток картоплярства України (статистичні показники). – Немішаєве, 2001. – 18 с.
67. Кавка В. Турботою картоплю обдаровую // Картопляр. – 2003. - № 3-4. – С. 6.
68. Калінчик М.В., Шовкалюк В.С. Рівень споживання продуктів харчування як основа розробки стратегії розвитку АПК // Економіка АПК. – 2002. - № 3. – С. 23-27.
69. Кант Г. Биологическое растениеводство: возможности биологических агро систем: Пер. с нем. С.О.Эбель. – М.: Агропромиздат, 1988. – 207 с.
70. Картопля / За ред В.В. Коночуненко, М.Я. Полоцького. – Біла Церква, 2002. – Т. 1. – 536 с.
71. Кіценко П.Ф. Поліпшення технології зберігання насінневої картоплі // Економіка АПК. – 1996. - № 3. – С. 57-60.
72. Кириленко І.Г. Вишукувати шляхи підвищення ефективності виробництва // Економіка АПК. – 2000. - № 2. – С. 31-33.
73. Коваленко Ю.С. Концептуальні основи організації сільськогосподарського ринку в Україні // Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України: Тези виступів учасників Всеукраїнських зборів вчених-

- економістів аграрників, м. Київ, 14-15 січня 1999 року. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – С. 150-154.
74. Ковальчук В.М. Загальна теорія економіка (теоретична економіка). – Тернопіль: Астон, 1998. – 318 с.
75. Козаченко Б.О. Картоплярство потребує державної підтримки //Пропозиція. – 1998. - № 5. – С. 16-17.
76. Кокина Т.П., Анисимов Б.В. Контроль качества и сертификация семенного картофеля //Картофель и овощи. – 2001. - № 2. С. 6-7.
77. Колчин Н.Н., Рейнгарт Э.С. Техника для уборки, послеуборочной обработки и механизации хранения картофеля в странах Западной Европы //Картофель и овощи. – 2001. - № 6. - С. 26-29.
78. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры /Вопросы конъюнктуры. – 1925. – Т. 1. – Вып.1.
79. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
80. Коночуненко В. Картоплярство України: здобутки і перспективи //Картопляр. – 2001. - № 3-4. – С. 4-5.
81. Коночуненко В. Картоплярство України: стан та проблеми виробництва //Картопляр. – 2000. - № 1. – С. 36-38.
82. Коночуненко В., Куценко В.С. Картофелеводство Украины: проблемы научного обеспечения //Картофель и овощи. – 2003. - № 6. – С. 11-12.
83. Концепція збалансованого (сталого) розвитку агро екосистем в Україні на період до 2025 року. Наказ Мінагрополітики України від 20.08.2003 № 280.
84. Концепція розвитку картоплярства України в ринкових умовах. Схвалено Президією УААН 23 лютого 1995 року. Протокол № 6. – К.: Українська академія аграрних наук, 1995. – 18 с.
85. Концепция развития картоплепродуктового подкомплекса России //Картофель и овощи. – 2001. - № 3. - С. 8-10.

- 86.Коротич П. Поточний стан картоплярства в Україні: виробництво – донизу, ціни – вгору //Пропозиція. – 2000. - № 5. – С. 19.
- 87.Коршунов А.В. Картофелеводство должно развиваться интенсивно //Картофель и овощи. – 1997. - № 2. – С. 2-4.
- 88.Коршунов А.В., Тульчеев В.В. Возрождение картофелепродуктового подкомплекса АПК России и Белоруссии //Картофель и овощи. – 2003. - № 7. – С. 2-4.
- 89.Костюченко В.Г. Вплив підготовки бульб до садіння на врожайність та якість картоплі //Вісник аграрної науки. – 2004. - № 3. – С. 72-75.
- 90.Котикова О.І. Підвищення ефективності використання потенціалу земельних ресурсів України //Вісник ХНАУ. – 2002. - № 2. – С.179-182.
- 91.Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. – М.: “Ростинтэр”, 1996. – 704 с.
- 92.Кульман А. Экономические механизмы /Перевод с французского Е.П.Островской. – М.: Изд. гр. «Прогресс», «Универс», 1993. – 189 с.
- 93.Купріянов В. Чернігівкартопля – надійний партнер //Картопляр. – 2001. - № 2. – С. 6.
- 94.Купріянова З., Космарский В. Два вопроса населения о мотивах трудовой деятельности //Вопросы экономики. – 1991. - № 1. – С. 89-90.
- 95.Кучко А.А., Мицько В.М. Потенційна продуктивність картоплі і основні фактори її формування //Картоплярство: Міжвідомчий тематичний науковий збірник. – 1994. – Вип. 26. – С. 3-6.
- 96.Кучко А.А., Оверчук П.В. Стан та основні напрямки збільшення виробництва картоплі в Україні //Картоплярство: Міжвідомчий тематичний науковий збірник. – 1994. – Вип. 25. – С. 3-8.
- 97.Ладанов И.Д. Практический менеджмент. – М., 1995. – 491 с.
- 98.Лактіонова Г.П. Удосконалення галузевої структури – важливий фактор підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів //Вісник ХНАУ. – 2002. - № 8. – С. 182-185.

99. Лісовий М.П. Шляхи підвищення реалізації біологічного потенціалу врожайності сільськогосподарських культур //Вісник аграрної науки. - 2003. - № 9. – С.20-22.
100. Лукінов І.І. Державні і ринкові регулятори соціально-економічних перетворень АПК України //Економіка АПК. – 2000. - № 2. – С. 35-38.
101. Любенецький М.М., Бакун О.І., Озеранський Л.А., Безнощенко В.П. Можливості альтернативного землеробства на Поліссі //Вісник аграрної науки. – 1993. - № 9. – С. 93-98.
102. Макеев В. Визначення понять “ринок” і “ринкові відносини” //Економіка України. – 1997. - № 2. – С. 67-70.
103. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы, политика /Пер. с англ. – 11-е изд. – К.: Ха Гар, 1998. – 403 с.
104. Маленко І.М., Шестаковський В.А. Про стан та перспективи розвитку картоплепереробної галузі в Україні //Картоплярство. – 1994. – Вип. 25. – С. 114-117.
105. Малес В.М. Методологічні аспекти формування функції державного управління галузями АПК України //Економіка АПК. – 1998. - № 1. – С. 8-13.
106. Маневич В. О закономерностях становления рынка //Вопросы экономики. – 1993. - №3. – С. 104-119.
107. Манелля А.И. Динамика урожайности сельскохозяйственных культур в РСФСР. – М.: Статистика, 1972. - 125
108. Маркетинг. Принципы и технология маркетинга в свободной рыночной системе. – М., 1998. – 254 с.
109. Маркс К., Энгельс Ф. Ельберфельдські промови. Твори. – 2-е вид. – Т. 2. – С. 509-530.
110. Мартинишин Я.М. Прогнозування виробництва картоплі залежно від техніко-технологічного забезпечення //Економіка АПК. – 2003. - № 8. – С. 23-26.

111. Маслова В.В. Эффективность сельскохозяйственного производства в условиях многоукладной экономики //Вестник Московского университета. – 1997. - № 5. – С. 91-103.
112. Мартянов В.П. Основы становления и развития рыночных отношений в сельском хозяйстве: Учеб. пособие. – Х., 1992. – 73 с.
113. Медведєв В.В. Відновлення екологічних і продуктивних функцій ґрунтів як найважливіший етап реалізації концепції сталого розвитку України //Вісник аграрної науки. –1997. - № 9. – С. 16-20.
114. Мельник И.А. Дождевые черви на службе сельского хозяйства //Кормовые культуры. – 1991. - № 4. - С. 30-31.
115. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики. –СПб: Питерком, 1999. – 658 с.
116. Мельянов О.Є. Це просто, неймовірно! Чи потрібно зрізати квітку //Картопляр. – 2003. - № 3-4. – С. 2, 5.
117. Мех Л.М. Економічна ефективність виробництва картоплі в Україні //Вісник ХНАУ: збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету імені В.В.Докучаєва. - № 8 - 2004. – С.171-176.
118. Мех Л.М. Економічна кон'юнктура і тенденції розвитку ринку картоплі //Ринкова трансформація економіки АПК: кол. монографія у чотирьох частинах. /За ред. П.Т.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. – Ч. 4 Стабілізація доходів сільських товаровиробників. – К.: ІАЕ, 2002. – С. 373-376.
119. Мех Л.М. Економічна суть категорій “ринок” та “економічний механізм” //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: економіка. - № 15. – 2003. – С. 6-11.
120. Мех Л.М. Картоплярство Чернігівщини: сучасний стан і перспективи розвитку //Вісник ХНАУ: збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету імені В.В.Докучаєва. - № 4. - 2004. – С.120-124.

121. Мех Л.М. Маркетингові аспекти дослідження ринку картоплі //Сучасні технології ведення бізнесу в Україні: Матеріали I Всеукраїнської конференції студентів і аспірантів (25-27 квітня 2002 р., м. Київ) /Уклад А.П.Білошапко, О.П.Корнута, О.В.Білоусов. – Вид-во “Економіка і право”, 2002. – С. 199-200.
122. Мех Л.М. Методологія вивчення попиту на ринку картоплі //Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції “Наука і освіта’ 2004”. Том 15. Маркетинг та менеджмент. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 20-22.
123. Мех Л.М. Проблеми розвитку картоплярства на Чернігівщині //Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: Колективна монографія в двох томах. Т.1 /За ред. П.Т.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. – К.: ІАЕ, 2001. – С. 445-447.
124. Мех Л.М. Ринок картоплі України і місце Чернігівщини на ньому //Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету. Серія: економічні науки. - № 38-50. – 2004. – С. 112-116.
125. Мех Л.М. Роль і місце особистих господарств громадян у виробництві картоплі //Вісник ХНАУ: збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету імені В.В.Докучаєва. - № 8. - 2002. – С. 78-81.
126. Мех Л.М. Роль і місце ринку картоплі в формуванні продовольчої безпеки держави //Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи //Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів, магістрів та аспірантів: У двох томах. – Т.1 – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С. 344-346.
127. Мех Л.М. Сучасний стан і перспективи відродження картоплярства на Чернігівщині //Аграрна освіта і наука на початку третього тисячоліття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Т.ІІ. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2001. – С. 208-214.

128. Мех Л.М. Тенденції розвитку картоплярства на Чернігівщині //Вісник ХДАУ: збірник наукових праць Харківського державного аграрного університету імені В.В.Докучаєва. - № 7. - 2001. – С. 237-239.
129. Милащенко Н.З. Экономические проблемы в интенсивном земледелии //Тр. ВИУА. – М., 1990. – С. 3-12.
130. Молоцький М., Погорілий С., Баранчук Ю. Програмуємо урожайність або Переваги диференційованих норм садіння картоплі залежно від маси садивних бульб, схем садіння, рівня живлення та запланованої урожайності //Картопляр. – 2001. - № 1. – С. 15.
131. Мочерний С. Економічна теорія: Посібник студентів вищих закладів освіти. - К.: “Видавничий центр “Академія”, 1999. – 592 с. (Гаудеамус).
132. Мочерний С. Основи економічних знань. - К.: Феміна, 1995. – 350 с.
133. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві. – К.: КНЕУ, 2000. – 370 с.
134. Немченко І. Проблеми збільшення виробництва та поліпшення якості картоплі в Україні //Сільські обрії. – 1994. - № 11-12. С. 5-9.
135. Нестеренко В., Рокоча В. Державне регулювання в соціальному ринковому господарстві ФРН //Економіка України. – 1994. - № 5. – С. 38-46.
136. Никипорович А.А. Энергетическая эффективность фотосинтеза и продуктивность растений. – Пушино: Научный центр биологических исследований АН СССР, 1979. – 135 с.
137. Олійник О.В. Циклічність в динаміці урожайності сільськогосподарських культур //Економіка АПК. – 2003. - № 3. – С. 52-57.
138. Оненко В. Картопля – багатство держави //Картопляр. – 2001. - № 2. – С. 3, 5.
139. Оненко В. Про колорадського жука, отруту і державну політику //Картопляр. – 2001. - № 3-4. – С. 8-9.

140. Онисько С.М. Адаптація сільськогосподарських товаровиробників до ринкового середовища //Економіка АПК. – 2003. - № 8. – С. 128-132.
141. Онопрієнко І.М. Проблеми розвитку картоплярства на Сумщині //Вісник ХНАУ. – 2002. - № 8. – С. 93-94.
142. Опанасенко М. Добрива, але зелені //Картопляр. – 2003. - № 3-4. – С. 8.
143. Осанова М.А., Земцова М.В., Тимофеева И.И. Сорты, пригодные к переработке на хрустящий картофель //Картофель и овощи. – 2003. - № 7. – С. 5.
144. Осипов Ю.М. Хозяйственный механизм. – М., 1987. – 86 с.
145. Осипова І. Соціально-економічне становище домогосподарств України в 2001 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) //Праця і зарплата. -№ 43 (335). – листопад 2002 року. – С. 8-9.
146. Осипчук А.А. Оцінка потомства картоплі за ознаками пластичності та стабільності крохмалистості //Вісник аграрної науки. – 1999. - № 7. – С. 74-75.
147. Основи загальної екології: Підручник /Білявський Г.О., Падун М.М., Фурдуй Р.С. та ін. – К.: Либідь, 1995. – 368 с.
148. Основы менеджмента и маркетинга /Под ред. Р.Садегорова. – Минск: Высш. шк., 1995. – 382 с.
149. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції /За ред. О.М.Шпичака. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 240 с.
150. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник /Г.Н.Климко, В.П.Нестеренко, Л.О.Каніщенко та ін.; За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – К.: Вища шк., 1994. – 559 с.
151. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник /Відп. ред. Г.Н.Климко. - 4-те вид., перероб і доп. – К.: Знання-Прес, 2002 – 615 с. –(Вища освіта ХХІ століття).

152. Основні напрямки створення та функціонування оптових продовольчих ринків. Схвалено постановою кабінету Міністрів України від 9 червня 1999 року № 997.
153. Основні показники господарської діяльності колгоспів Чернігівської області за 1971-1975 рр. – Чернігів: Чернігівське обласне управління статистики, 1976. – 164 с.
154. Основы предпринимательской деятельности (Экономическая теория. Маркетинг. Финансовый менеджмент): Учебное пособие /Под ред. В.М.Власовой. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 528 с.
155. Островерх О.В. Проблема оптимізації співвідношення між тваринництвом і рослинництвом: зміст та шляхи вирішення //Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи /Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів, магістрів та аспірантів: У двох томах. –Т. 1. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С. 119-120.
156. Ох, ці бур'яни //Картопляр. – 2003. - № 3-4. – С. 19.
157. Панасюк Б.Я. Необхідність структурних змін в АПК //Вісник аграрної науки. - 2004. - №3. – С.63-69.
158. Парсяк В.Н., Рогов Г.К. Маркетингове исследование. 2-е дораб. изд. – К.: Наукова думка, 2000. – 175 с.
159. Пасхавер Б. Продовольча доступність //Економіка України. – 2001. - № 7. – С. 69-77.
160. Пасхавер Б. Пріоритети продовольчого ціноутворення //Економіка України. – 2003. - № 4. – С.4-12.
161. Пертушенко М. Трюфель дарує не лише свято //Урядовий кур'єр. – 2003. - № 10. – С. 6.
162. Підприємництво в аграрній сфері економіки /М.Й.Малік, Ю.О.Луненко, Л.В.Романова та ін., За ред. П.Т.Саблука, М.Й.Маліка. – К.: ІАЕ УААН, 1997. –420 с.
163. Піка М. Генеалогія сортів світового сортименту //Картопляр. – 2003. - № 3-4. – С. 10.

164. Піка М., Карун І. І в Маковищі вирощують якісну еліту //Картопляр. – 2003. - № 2. – С. 5.
165. Погорілий А.О. Планування економічної ефективності виробництва картоплі //Економіка АПК. – 2003. - № 3 – С. 91-94.
166. Погорельый Л.В. Сельскохозяйственная техника и технологии будущего. – К.: Урожай, 1988. – 176 с.
167. Політекономія: Підручник / За заг. ред. Ю.В.Ніколенка. – К.: ЦУЛ, 2003. – 412 с.
168. Політична економія / За ред. С.В.Мочерного. – Львів: Світ, 1990. – 680 с.
169. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств. Друге доповнене видання. За ред. П.Т.Саблука, В.Я.Мессель-Веселяка. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 633 с.
170. Правила роздрібної торгівлі картоплею та плодоовочевою продукцією. Затверджено наказом Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 08.07.1997 р. № 344. //Фінансова консультація – 1997. - № 23. –С. 40-43.
171. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. Т. 1. /За ред П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. – К.:ІАЕ, 2001. – 831 с.
172. Програма поглиблення ринкових перетворень і стабілізації роботи АПК Чернігівської області на 2000-2005 роки. Розроблена обласною державною адміністрацією, затверджена сесією обласної ради 11 квітня 2000 року. //Гарт. – 2000. - № 18. – С. 3-5 .
173. Про забезпечення реалізації Основних напрямів конкурентної політики на 2002-2004 роки. Наказ Міністерства аграрної політики України № 381 від 26.12.2001р.
174. Про заходи щодо формування та функціонування аграрного ринку. Указ Президента України від 06.06.2000 року № 767/2000.

175. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки. Указ Президента України від 3.12.1999 р. N 1529/99.
176. Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1995 р. № 916 (зі змінами та доповненнями).
177. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України. Наукова доповідь. За ред. І.І.Лукінова та П.Т.Саблука //Економіка АПК. – 2000. - № 8. – С. 3-36.
178. Про хід виконання Указу Президента України від 06.06.2000 року № 767 “Про заходи щодо формування та функціонування аграрного ринку” у Волинській та Кіровоградській областях. Наказ Міністерства аграрної політики України від 05.07.2001 року №201.
179. Прусова Л.Г. Основы рыночной экономики. – К.: РПО “Полиграфкнига”, 1993. – 303 с.
180. Прусова Л.Г. Экономика: Тренинг курс: /Учеб. метод. пособие/. – К.: ЕКС Об, 1999. – 629 с.
181. Прянишников Д.Н. Азот в жизни растений и земледелии СССР //Сб. соч. – М.: Сельхозиздат, 1953. – Т.2. – 495 с.
182. Пшеченков К.А., Давыденкова О.Н. Условия и способы хранения картофеля в зависимости от назначения продукции // Картофель и овощи. – 2001. - № 6. С. 5-8.
183. Пшеченков К.А., Сидякина И.И., Зейтрук В.Н., Давыденкова О.Н. Требования к сырью для переработки картофеля //Картофель и овощи. – 2001. - № 2. С. 16-17.
184. Рибалкін В. Ринок як економічний інститут власності //Економіка України. – 2001. - № 2. – С. 42-49.
185. Рязанцев В.Б. Насіннева картопля: Захист від вірусного ураження //Захист рослин. – 1997. -№ 5. – С. 22.
186. Саблук П.Т. Аграрна реформа: стан і напрями розвитку //Вісник аграрної науки. – 2000. - № 4. – С. 13-17.

187. Саблук П.Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті: Доповідь на Третіх Всеукраїнських зборах (конгресі) вчених економістів-аграрників 29-30 березня 2001 року. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 94 с.
188. Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні. – К.: ЗАТ “Нічлава”, 1997. – 304 с.
189. Саблук П.Т. Основні напрями розвитку високоефективного агропромислового виробництва в Україні: Доповідь на Четвертих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 червня 2002 року. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 33 с.
190. Саблук П.Т. Соціально-економічна модель постреформованого агропромислового виробництва в Україні (доповідь) //Економіка АПК. – 2000. - № 2. – С. 4-25.
191. Савченко В.Д. Організація біржової діяльності: Навч. посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. – Харк. держ. аграр. ун-т ім. В.В.Докучаєва. – Харків, 2000. – 125 с.
192. Савчук О.І. Вплив сидератів і органо-мінеральних добрив на продуктивність картоплі //Вісник аграрної науки. - 2003. - №8. – С.66-67.
193. Сайко В .Ф. Землеробство ХХІ століття – проблеми та шляхи його вирішення: Зб. наук. пр. Інституту Землеробства УААН. – 1999. - № 12. – Вип. 4. - С. 3-17.
194. Самюелсон П.А., Нордгауз В.Д. Мікроекономіка /Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 676 с.
195. Самуэльсон П. Экономика. – М.: Прогресс, 1964. – 456 с.
196. Сафронська І.М. Оптимізація структури посівних площ як фактор підвищення ефективності використання земель //Вісник ХДАУ. – 2001. - № 7. – С. 104-107.
197. Семенов Д. Грунт і врожай //Картопляр. – 2003. - № 3-4. – С. 7.
198. Сенів Р. Методи визначення норм мінеральних добрив //Картопляр. – 2003. - № 2. – С. 4, 6.

199. Серова Е., Храмова И. Структура агропродовольственных рынков в России //Вопросы экономики. – 2000. - №7. – С. 45-66.
200. Сидорчук О.В. Економічні аспекти розвитку картоплярства //Економіка АПК. – 1999. - № 3. – С. 14-18.
201. Симборский А.И. Энергоэкономическая эффективность совершенствования структуры посевных площадей Украины //Проблемы энергосбережения. – 1996. - № 4-6. – С. 47-54.
202. Ситник В.П., Патица В.П. Наукове обґрунтування сталого розвитку агроекологічних систем Чернігівщини за ринкових умов і обмеженого ресурсного забезпечення //Вісник аграрної науки. – 2000. - № 8. – С. 57-60.
203. Словник сучасної економіки Макміллана /Пер. з англ. – к.: «АртЕк», 2000. – 640 с.
204. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов: Антология экономической мысли: В 2 т. – Т. 1. – М., 1991. – 192 с.
205. Соловьев М.Ф. О рыночных отношениях и формах хозяйствования в аграрном секторе экономики Украины //Економіка АПК і природокористування. Вісник ХНАУ. – 2003. - № 4. – С. 3-20.
206. Соловйов І.О., Кирилов Ю.Є. Система маркетингу як елемент інфраструктурного забезпечення аграрного ринку //Ринкова трансформація економіки АПК: кол. монографія у чотирьох частинах. /За ред П.Т.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. Ч.4. Стабілізація доходів сільських товаровиробників. – К.: ІАЕ, 2002. – 85-87.
207. Снитюк О.І. Оптимізація структури посівних площ і матеріальних витрат на виробництво продукції рослинництва //Економіка АПК. – 2003. - № 7. – С. 44-50.
208. Статівка Н. В. Удосконалення галузевої структури сільськогосподарського виробництва в умовах його реструктуризації: Автореферат дис. канд. екон. наук 08.07.02. – Харків, 2003. – 23 с.
209. Статистика підприємництва: Підручник / П.Г.Вашків, П.І.Пастер/За ред. П.Г.Вашківа, В.П.Сторожука. – К.: Слобожанщина, 1999. – 600 с.

210. Статистичний щорічник України за 2000 рік /Державний комітет статистики: За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
211. Статистичний щорічник України за 2002 рік /Державний комітет статистики: За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Техніка, 2003. – 644 с.
212. Статистичний щорічник “Чернігівщина – 2002”: Чернігівське обласне управління статистики. – Чернігів, 2003. – 475 с.
213. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року (стислий виклад). – Харків: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. – 204 с.
214. Стукало М., Ільїних В. Щоб родило картопляне поле: проблеми галузі //Деснянська правда. – 1998.- 14 квітня. – С. 3.
215. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій підприємства /Під ред. Л.В. Балабанової. – Донецьк: Дон-ДУЕТ, 2001. – 180 с.
216. Тараріко О.Г. Наукові основи біологізації і екологізації ґрунтозахисного землеробства: Зб. наук. пр. Інституту Землеробства УААН. – 1999. - № 12. – Вип. 4. - С. 31-39.
217. Тараріко О.Г. Основні фактори сталого розвитку агроекологічних систем і сільськогосподарських ландшафтів //Проблеми сталого розвитку України: Зб. наук. доп. – К.: НАН України, 1998. – С. 248-254.
218. Теслюк П. Картопля – проблеми і сподівання //Картопляр. – 2000. - № 3-4. – С. 4, 7.
219. Типові правила біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією. Затверджено наказом Міністерства сільського господарства і продовольства України, Міністерства економіки України і Міністерства фінансів України від 3.04.1996 р. № 103/44/62.
220. Трегобчук В, Веклич О. Необходимость эколого-экономической модели рыночных реформ в Украине //Экономика Украины. – 1997. - № 4. – С. 12-23.

221. Туган Барановский М.М. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. – 2-е изд. перераб. – Спб., 1914. – XII – 466 с.
222. Тульчеев В.В. Второй хлеб России //Картофель и овощи. – 2003. - № 6. – С. 11-12.
223. Угода про Спільний аграрний ринок держав-учасниць Співдружності незалежних держав. Ратифіковано Законом № 578 – 14 від 08.04.1999р.
224. Україна в цифрах у 2001 році: Короткий статистичний довідник /Державний комітет статистики: За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Техніка, 2002. – 262 с.
225. Україна в цифрах у 2003 році: Короткий статистичний довідник /Державний комітет статистики: За ред. О.Г.Осауленка. – К.: ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2004. – 270 с.
226. Федорова Л.В. Залежність ефективності картоплярства від природнокліматичних умов виробництва //Економіка і організація сільськогосподарського виробництва. – Вип. 44. Планування сільськогосподарського виробництва з урахуванням економічної оцінки земель. Республіканський міжвідомчий тематичний науковий збірник. – К.: “Урожай”, 1974 – С. 94-99.
227. Федотова Л.С. Условия минерального питания, продуктивность и качество картофеля //Агрехимия. – 2003. - № 2. – С. 31-36.
228. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи З. Экономика. М.: “Дело”, 1993. – 486 с.
229. Формування нормативних витрат і доходів та баланси сільськогосподарської продукції в Україні та інших країнах світу /За ред. О.М.Шпичака. – К.: ІАЕ, 2003. – 484 с.
230. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) /За ред. П.Т.Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 555 с.

231. Фролов В.И. Экономический механизм межхозяйственных связей в АПК. – М., 1998. – 145 с.
232. Хейне П. Экономический образ мышления. – М.: Дело, 1992. – 701 с.
233. Хорунжий М. Й. Особливості формування ринку продовольства в Україні //Ринкова трансформація економіки АПК: кол. монографія у чотирьох частинах. /За ред П.Т.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. Ч.4. Стабілізація доходів сільських товаровиробників. – К.: ІАЕ, 2002. – С. 50-53.
234. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу. – К.: КНЕУ, 2001. – 382 с.
235. Хорунжий М. Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники //Економіка АПК. – 2003. - № 6. – С. 9-16.
236. Худолій Л. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні. К.: ІАЕ, 1998. – 211с.
237. Царенко О.М. Економічний механізм управління агропромисловим виробництвом з урахуванням екологічного фактора //Економіка АПК. – 1998. - № 10. – С. 53-59.
238. Цимбалюк О. Особливості функціонування ринку картоплі в США //Економіка АПК. – 2003. - № 12. – С. 123-127.
239. Чмирь С.М. Роль сівозмін у розвитку виробництва зерна //Економіка АПК. – 2003. - № 10. – С. 18-20.
240. Чугунов В.С., Коршунов А.В. Російсько-білорусська підпрограма “Картофель” //Картофель и овощи. – 2001. - № 3. - С. 7-8.
241. Экономика: Учебник /Под ред. А.С.Булатова. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство БЕК, 1997. – 816 с.
242. Экономическая теория: Учебник /За ред. В.Д.Камаева. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 640 с.
243. Шепіцен А.О. Стратегія забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора економіки: Автореферат дис. канд. екон. наук 08.06.01. – Київ, 2004. – 21 с.

244. Шиян В.Й., Слаута В.А. Структура, стабільність и цикличність зернового господарства регіона. – Харків: Харків. гос. аграр. ун-т., 1998. – 252 с.
245. Шляхи підвищення родючості ґрунтів у сучасних умовах сільськогосподарського виробництва /За ред. Б.С.Носка. – К.: Аграр. наука, 1999. – 109 с.
246. Шпичак О.М. Ціноутворення та інфраструктура формування ринкових відносин в АПК //Економіка АПК. – 1999. - № 1. – С. 44-47.
247. Щербанін В. Проблеми технічного переоснащення сільського господарства в Україні //Економіка Україна. – 2003. - № 12. – С.68-72.
248. Юзбашев М.М., Манелля А.И. Статистический анализ тенденции и колеблемости. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 207 с.
249. Юренко О. Яким сортам віддати перевагу? //Картопляр. – 2003. - № 1. – С. 14-15.
250. Юрчишин В.В. Проблеми зміцнення правової бази сільського господарства //Економіка АПК. – 2000. - № 3. – С. 3-11.
251. Яковенко В.П. Розвиток матеріально-технічної бази АПК //Вісник аграрної науки. - 2004. - № 4. – С.45-49.
252. Ярошенко С.П. Резерви підвищення конкурентоспроможності м'ясного підкомплексу України //Теоретичні, методологічні, методичні, практичні аспекти. – Суми: Вид-во “Козацький вал”, 1998. – 252 с.
253. Reist Ch. Hresies des mecanismes economiques elementaires. 2-e ed. Paris, Sirey, 1947. – 245 p.
254. Shackle. V.I.S. Economics for Pleasure. Cambridge, University Press/ Traduction francaise R.de Marcillac a la de'couverte des mecanismes de l'economie moderne. Paris Dunod, 1964.
255. <http://www.dstu.gov.ua> - офіційний сайт Держстандарту України.
256. <http://www.ukrstat.gov.ua> - офіційний сайт Державного комітету статистики України.

257. <http://www.minagro.kiev.ua> - офіційний сайт Міністерства аграрної політики України
258. <http://www.ukragroportal.com> - Український аграрний портал.
259. <http://www.te-ga.com> -- сайт тернопільської газети.
260. <http://www.1plus1.kiev.ua/news/> - сайт каналу "1+1".
261. <http://greenparty.org.ua> - сайт партії Зелених України.

ДОДАТКИ

